МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 5 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:
Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:
Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Бортняк Валерій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
Пєтков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету
Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України
Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
Сабіна Грабовська – доктор габілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету, (Жешув Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 5 від 23.11.2023 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»
зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право,
262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2023

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Гавриленко Н.В.
РОЛЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ОКРЕМИХ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ..... **1**

Мінка Т.П.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ..... **7**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гуйван П.Д.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВОВОГО ОФОРМЛЕННЯ ВЛАСНОСТІ У РАЗІ ОТРИМАННЯ РЕЧІ ВІД НЕПОВНОВАЖНОГО ВІДЧУЖУВАЧА..... **12**

Кострицький В.В.
ВИЗНАННЯ ОСОБИ, ЯКА ЗЛОВЖИВАЄ АЗАРТНИМИ ІГРАМИ, ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНОЮ..... **18**

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Левківська В.М.
МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ..... **23**

Шпомер А.І., Кривопуск Д.Л.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ..... **29**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Буга В.В.
ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА..... **34**

Дерець В.А.
ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УРЯДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ВОЄВОДСТВІ ТА РЕФОРМА МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ..... **40**

Огурченко В.Г.
ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ПРОВІДНОГО СУБ'ЄКТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ..... **46**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Литвиненко О.Ю.
СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ..... **53**

Луценко Ю.В.
ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ..... **60**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Давиденко С.В., Якущенко Е.Р.
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЩОДО НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ..... **65**

Маринич О.Ю.
ЩОДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ
НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ..... **72**

Свінцицький А.В.
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЕКСПЕРТА, СПЕЦІАЛІСТА
ТА ФАХІВЦЯ В ГАЛУЗІ ПРАВА ЯК СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ..... **80**

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Сергієнко О.В.
ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
ЯК СКЛАДОВА ПОНЯТТЯ МІСТОБУДУВАННЯ **87**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Мацелюх І.А.
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ АФРО-АМЕРИКАНСЬКИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ СЕГРЕГАЦІЇ В США
(СЕР. XIX – ПОЧ. XX СТ.)..... **92**

Шаблистий В.В., Коваленко А.В.
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ КОРИСЛИВО МОТИВОВАНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ
ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **97**

Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Шарая А.А.
ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОЇСЛУЖБИ: ЧИ ДОЦІЛЬНИМ Є ФОРМУВАННЯ НОРМАТИВНОЇ
МОДЕЛІ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ?..... **101**

Биков І.О.
НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ..... **109**

Дорошенко К.К.
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ПОСЯГАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА
В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ..... **109**

Ісаєнко Є.Г.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ
ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ..... **113**

Єщенко О.В.
ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ..... **122**

Малащенко А.О.
АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... **130**

Волошанівська Т. В.
ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **136**

Монін І. В.
КВАЛІФІКАЦІЯ ТА РОЗПОДІЛ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ
ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА НЕЗАЛЕЖНО
ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ..... **142**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... **150**

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Havrylenko N.V.
THE ROLE OF DIGITALIZATION IN LEGAL REGULATION
OF CERTAIN FUNCTIONS OF STATE AUTHORITY AND MANAGEMENT BODIES **1**

Minka T.P.
INTERNATIONAL STANDARDS OF ACCESS TO JUSTICE FOR CERTAIN CATEGORIES
OF PERSONS WITH DISABILITIES: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT **7**

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Guivan P.D.
PROBLEMATIC ISSUES OF CURRENT LEGISLATION REGARDING
THE LEGAL REGISTRATION OF OWNERSHIP IN CASE OF RECEIVING
AN ITEM FROM AN UNAUTHORIZED ALIENATOR **12**

Kostrytskyi V.V.
RECOGNITION OF A PERSON WHO ABUSES GAMBLING
AS HAVING LIMITED LEGAL CAPACITY **18**

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Levkivska V.M.
MECHANISMS OF LEGAL ENSUREMENT
OF NATIONAL ECONOMIC SECURITY AND THEIR FEATURES **23**

Shpomer A.I., Kryvopusk D.L.
LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF MEDIATION
IN THE FIELD OF ECONOMIC JUSTICE **29**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Buha V.V.
LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE AS SUBJECTS
OF CRIME PREVENTION IN THE FIELD OF CONSTRUCTION **34**

Derets V.A.
POLISH EXPERIENCE OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES
OF THE GOVERNMENT ADMINISTRATION IN THE PROVIDENCE
AND THE REFORM OF LOCAL STATE ADMINISTRATIONS IN UKRAINE **40**

Ohurchenko V.H.
STUDY OF THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE
AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS THE LEADING
SUBJECT OF THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIONAL AND SEARCH FUNCTION **46**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Lytvynenko O.Yu.
STATE OF RESEARCH OF THE LEGAL STATUS OF CONVICTS
IN THE CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW OF UKRAINE **53**

Lutsenko Yu.V.
ANTI-CRIME IN THE LIGHT OF THE INTERNATIONAL LEGAL ORDER **60**

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Davydenko S.V., Yakushchenko E.R.
FEATURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING THE NATIONAL DEPUTY OF UKRAINE . **65**

Marynych O.Yu.
REGARDING THE ISSUE OF ENSURING THE RIGHT TO AN EFFECTIVE INVESTIGATION AT THE INITIAL STAGE OF PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS **72**

Svintsytskyi A.V.
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGAL STATUS OF AN EXPERT, SPECIALIST AND LEGAL PROFESSIONAL AS SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS ASPECT **80**

PHILOSOPHY OF LAW

Serhiienko O.V.
LEGAL CATEGORY OF LAND USE AS A COMPONENT OF THE CONCEPT OF URBAN PLANNING **87**

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Matseliukh I.A.
SEGREGATION IN THE USA (MID-19TH – EARLY 20TH CENTURIES): RESTRICTIONS OF THE RIGHTS OF AFRICAN-AMERICAN CHILDREN..... **92**

Shablystyi V.V., Kovalenko A.V.
SOME FEATURES OF COMBATING SELFISHLY MOTIVATED ORGANIZED CRIME UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL LAW..... **97**

Kolomoiets T.O., Kolpakov V.K., Sharaya A.A.
PRINCIPLES OF PUBLIC SERVICE: IS IT EXPEDIENT TO DEVELOP A STATUTORY MODEL AMIDST ACCOMPLISHING UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION ASPIRATIONS?..... **101**

Bykov I.O.
PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE: THEORETICAL ASPECT..... **109**

Doroshenko K.K.
PROBLEMS OF DETERMINING THE OBJECT OF ENCROACHMENT OF REPRESENTATION IN COURT WITHOUT AUTHORITY..... **109**

Isaienko Ye.H.
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF CRIMINAL LIABILITY FOR OBSTRUCTION OF JOURNALISTS' LEGITIMATE PROFESSIONAL ACTIVITY..... **113**

Yeschenko O.V.
FEATURES OF ACCESS TO JUSTICE DURING KYIVAN RUS..... **122**

Malashchenko A.O.
ANALYSIS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL STANDARDS IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY THROUGH THE PRISM OF REGULATION OF PUBLISHING ACTIVITIES..... **130**

Voloshanivska T. V.
PECULIARITIES OF INVESTIGATING JUVENILE CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW..... **136**

Monin I. V.
QUALIFICATION AND DISTRIBUTION OF COMPOSITION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO ABUSE OF AUTHORITY BY AN OFFICIAL OF A LEGAL ENTITY OF PRIVATE LAW REGARDLESS OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM WITH RELATED COMPOSITIONS..... **142**

INFORMATION ABOUT AUTHORS..... **150**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342:351.004
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/01

Гавриленко Н.В.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

РОЛЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ОКРЕМИХ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ

У статті досліджено вплив цифровізації на зміну правового регулювання управлінської діяльності щодо реалізації окремих функцій органами державної влади і управління. Розглянуто та сформульовано основні тенденції прийняття державними органами і органами місцевого самоврядування управлінських рішень, які пов'язані із постійно зростаючими можливостями обробки інформації у цифровій формі із застосуванням інформаційних технологій. Доведено, що компетенція державних органів у процесі цифрової трансформації механізмів управління стрімко змінюється. З'ясовано, що найбільша динаміка регулювання спостерігається в сфері надання послуг державними органами, в тому числі з позиції зміни їх компетенції, а це тісно пов'язано з процесом цифровізації управлінської діяльності. Під впливом цієї умови реалізація повноважень публічних органів є постійно мінливою. Так, вони можуть бути обумовлені як виникненням нових явищ у інформаційному просторі, наприклад, наявність інструментів для створення соціальних сторінок в інформаційних системах, якими користуються громадяни, так і з появою нових законодавчих вимог. Встановлено, що структурно-системні зміни тісно пов'язані з такими аспектами управлінської діяльності, як: реалізація наявних повноважень, надання державних і муніципальних послуг, побудова міжвідомчої взаємодії. Детально розглянуто напрямок, пов'язаний з наданням послуг публічними органами в електронному вигляді. Можливості роботи з цифровою інформацією призводять не лише до змін процедурних аспектів реалізації тих або інших прав і обов'язків публічних органів, але і до змістовного розширення їх компетенції. При цьому, слід відмітити, їх цілі співпадають відносно більш якісного і ефективного виконання покладених на них функцій. Інститут правового моніторингу не є новим для практики, але при цьому його можливості помітно розширилися в умовах цифрової трансформації управління завдяки появі нових інформаційних технологій і методів роботи з даними.

Ключові слова: *право, конституційне право, публічна влада, цифровізація, інформація, державне управління*

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку цифровізованого суспільства характеризується стрімкою інформаційно-цифровою трансформацією суспільних відносин і процесів. Головною причиною суттєвих зрушень в суспільному розвитку становив науковий і технічний прогрес, який базується на впровадженні раніше невідомих методів у роботі з різноманітною інформацією. Каталізатором досягнутих змін також виявилося повсюдне поширення та активне проникнення цифрових каналів зв'язку, при цьому інтенсивний розвиток інформаційної інфраструктури характерний як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Мережа цифрових каналів зв'язку поступово продовжує своє поширення, розширення і охоплює все нові і нові території і, таким чином, дозволяє вільно шукати, отримувати, передавати, виробляти і поширювати цифрову інформацію.

Цифровізація тотально осягає різноманітних сфер життєдіяльності людини, чим формує нові можливості та умови для нормативно-правового, політичного, економічного, соціального та іншого розвитку людини. Новітні напрямки діяльності, які переважною більшістю є інформаційними, несуть у собі певні ризики та загрози і для нормативного регулювання, і для системи суспільного укладу, яка склалася. Завдяки інформації та інфор-

маційним технологіям стимулюються корисні і позитивні зміни в суспільстві, що формують потребу в формуванні нових поглядів і в глибокому науковому переусвідомленні можливостей використання віртуального середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовідносини, пов'язані з пошуком, отриманням, передачею, виробництвом і поширенням інформації у цифровій формі, активно досліджувалися представниками різних правових і економічних галузей: В Журавським [1], М. Згуровським [2], Н. Гавриленко [3-4], Н. Козіцькою, О. Грищенко, Н. Мартинович [6-7], Т. Несторенко [8-9], А. Новіцьким [10] та іншими вітчизняними науковцями.

Інформаційно-правова проблематика в контексті сучасного розвитку регулювання інформації, інформаційних технологій, ресурсів, систем, інфраструктури та інформаційно-телекомунікаційних мереж, а також віртуального середовища взагалі, приваблює наукову увагу багатьох зарубіжних вчених. Так, питання цифровізації правової системи і цифрової трансформації держави і суспільства ретельно досліджують іноземні науковці, а саме: Н. Ашфорд (N. Ashford), Д. Бейнбридж (D. Bainbridge), Д. Джогенсон (D. Jorgenson), М. Скотт (M. Scott), Б. Троут (B. Trout), Ф. Вебстер (F. Webster), Б. Зеллер (B. Zeller).

Інформація, як об'єкт публічно-правового регулювання в державному управлінні в умовах побудови цифрової економіки України не стала окремим і самостійним предметом комплексних юридичних досліджень, однак, незважаючи на це, питанням правового регулювання управлінської і економічної діяльності в вітчизняному науковому співтоваристві приділено помітної уваги лише в останні роки. Вважаємо, що в умовах сьогодення інформація вимагає оновленого фокусу уваги науковців-теоретиків і практиків, який буде здатний її представити в якості багатомірного, несуперечливого феномену, який постійно розвивається і є актуальним для вдосконалення української системи правового регулювання.

Метою статті є поглиблення теоретико-методологічних і практичних аспектів публічно-правового регулювання цифрової форми інформації, пов'язаних з сучасною динамікою розвитку правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація не є системним, послідовним або ж структурно-однорідним явищем, але при цьому вона забезпечує суттєве галузеве та територіальне охоплення, цим самим формує перед вітчизняною юридичною практикою нові виклики, послаблюючи сприйняття меж і сфер впливу правових галузей. На практиці це знаходить свій прояв як у конкуренції законодавчих, підзаконних норм, так і в виявленні суміжних інститутів для встановлення взаємодоповнюючого регулювання. Правовій системі необхідно своєчасно відслідковувати і коректно реагувати на прискорену динаміку суспільних відносин. Цифрова економіка виявила сфери, які наразі не пристосовані за окремими аспектами до мінливого порядку. Таке відставання можна пояснити відсутністю ефективних правових механізмів державного управління, забезпеченням інформаційної безпеки, захистом інтелектуальної власності в віртуальному середовищі, застосуванням венчурного капіталу в ІТ-сфері, застосуванням особливих правових режимів та деякими іншими причинами. Позитивного економічного ефекту в рамках цифрової економіки реалістично досягти можливо лише при наявності гнучкого та адаптивного до нових реалій публічно-правового регулювання. Сучасні держави лише перебувають на шляху побудови цілісної системи регулювання інформаційних відносин в період цифровізації, в тому числі Україна.

Згідно з аналітичними прогнозами, частка цифрової економіки Україні в структурі ВВП до 2025 року може становити 10%, а в окремих державах вона вже подібних показників досягла. Якщо проаналізувати довоєнний стан ІКТ у ВВП України, то його частка становила більше 4% та мала потенціал до зростання. За підсумками 2021 року вітчизняний ІТ-сектор зріс на 36% у порівнянні з показниками 2020 року, сягнувши при цьому позначки 6,8 млрд доларів США експорту комп'ютерних послуг. Наразі частка експорту ІТ-послуг України становить близько 2,7 ВВП країни. До початку війни Україна була одним з європейських лідерів за рівнем розвитку сфери відкритих даних і посідала шосте місце в рейтингу European Open Data Maturiti 2021. Сервісами на їх основі щомісяця користувалося близько семи мільйонів українців. Частка ВВП, яка генерувалася сферою відкритих даних, становила від 0,8 до 1,3%. На початок 2022 року рівень покриття волоконно-оптичними мережами сільського населення та рівень покриття інтернетом 4G складав 89% [11].

На єдиному вебпорталі електронних послуг було доступно понад 100 електронних публічних послуг (75+ через Портал та 20+ через мобільний додаток). Було розпочато трансформацію центрів надання адміністративних послуг до 2891 точок доступу.

Проте війна негативно вплинула і на ІТ-сферу. Так:

− від початку її активної фази кількість вакансій на ринку ІТ в Україні скоротилася вдвічі;

− на період воєнного стану встановлено обмеження доступу до Національного порталу відкритих даних для забезпечення інтересів національної безпеки;

− зруйновано 22% оптичних мереж та майже 11% веж мобільного зв'язку; рівень руйнування мереж деокупованих населених пунктів сягнув до 100%;

− руйнування ЦНАП на територіях, які були або знаходяться під тимчасовою окупацією;

− підвищення попиту на публічні послуги, зокрема електронні, з урахуванням обставин переміщення, втрати документів;

− відсутність доступу до реєстрів та інформаційних систем, поєднане з тривалим відновленням доступу до цих систем;

− значна кількість державних інформаційних ресурсів зазнала DDoS-атак, більшість з яких були просто вимкнені через неспроможність протистояти атакам.

Створення ефективного нормативно-правового регулювання державного управління, в тому числі в сфері цифрової економіки, наразі є перспективною задачею, що вимагає ретельного підходу до аналізу її базової категорії – цифрової інформації. Цифровізація соціально-економічних процесів тісно переплітається з аспектами трансформації системи державного управління. В Україні механізми регулювання ринкової економіки перебувають у тісній взаємодії з управлінськими рішеннями, які приймаються на різних рівнях публічної влади. Регулятивні інструменти знаходять своє уособлення шляхом нормативно-правової регламентації системи цільових програм.

Згідно зі звітом ООН, Україна посіла 69 місце серед 193 країн світу в рейтингу щодо готовності до діяльності електронного уряду.

Цифрові права по-різному розглядаються в вітчизняній і зарубіжній доктрині та практиці. Так, до цифрових прав можна віднести права, які виникають у користувачів інформаційних систем, в тому числі при використанні інформаційно-комунікаційних мереж. Публічно-правова модель цифрових прав припускає наявність тісного взаємозв'язку таких прав з особистістю, особливий порядок реалізації, а також розпорядження ними з врахуванням вимог законодавства та правил інформаційної системи. В їх переліку можна назвати право бути забутим, право на доступ до інформаційних даних про себе, право на розпорядження користувальницьким контентом, право на участь в голосуванні з питань місцевого значення з використання мережі Інтернет та інше. Категорія цифрових прав наразі перебуває на етапі свого становлення і цей перелік прав не є вичерпним.

Одним з найбільш помітних для громадян України результатів трансформації управлінської діяльності стала можливість здійснення відкритої комунікації і отримання інформації – офіційні, нормативно-правові документи публікуються не лише в періодичних друкованих засобах масової інформації, але й розміщуються в мережевих виданнях; органи державної влади і місцевого самоврядування публічно транслюють в інформаційних системах і власних сайтах, в мережі Інтернет заходи, пов'язані з прийняттям управлінських актів; вільний доступ до відкритих та інших даних може бути отриманий особами майже в будь-який момент часу, а не за попереднім запитом; прийом громадян, зустрічі офіційних осіб держави ведуться з допомогою засобів відеоконференції та інше.

Наразі створюються умови, які впливають на більш відкрите прийняття управлінських рішень, а переважно це відбувається через гласний обмін інформацією з дотриманням процесуальних вимог законодавства між зацікавленими особами. Окрім цього, слід звернути увагу на зростання оперативності здійснення тих або інших дій, появу нових механізмів контролю за ними, включаючи, власне, і інструментарій суспільного контролю. Безумовно, цифровізація не призводить до тотального викорінення наявних проблем, пов'язаних із можливими зловживаннями службовим станом, корупційними ризиками, порушеннями галузевого законодавства.

В наукових дослідженнях відмічається, що в сфері державного управління цифровізація значно вплинула на зміст компетенції публічних органів. Зміни, як було виявлено, виражені в змісті та кількості функцій державних і муніципальних органів, при цьому структурно-системні зміни пов'язані з такими аспектами управлінської діяльності, як: реалізація наявних повноважень, вибудовування міжвідомчої взаємодії, надання державних і муніципальних послуг.

Найбільша динаміка регулювання спостерігається в сфері надання послуг державними органами, в тому числі з позиції зміни їх компетенції, а це тісно пов'язано з процесом цифровізації управлінської діяльності. Під впливом

цієї умови реалізація повноважень публічних органів є постійно мінливою. Так, вони можуть бути обумовлені як виникненням нових явищ у інформаційному просторі, наприклад, наявність інструментів для створення соціальних сторінок в інформаційних системах, якими користуються громадяни, так і з появою нових законодавчих вимог. Наприклад, одним з ключових змін законодавства, можна назвати норми Постанови КМУ № 856 від 18.09.2019 р., якими передбачено здійснення заходів щодо: створення та забезпечення функціонування системи електронної взаємодії державних інформаційних ресурсів «Трембіта»; системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; інтегрованої системи електронної ідентифікації; єдиного державного вебпорталу відкритих даних; національного реєстру електронних інформаційних ресурсів; системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; інтегрованої системи електронної ідентифікації; інтернет-платформи взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства; Національної вебплатформи центрів надання адміністративних послуг; державного вебпорталу правового режиму Дія Сіті (citi.diia.gov.ua), реєстру Дія Сіті та багатьох інших державних послуг [12].

Слід зазначити, що в електронному вигляді надаються не лише державні або муніципальні послуги, але й здійснюються окремі адміністративні процедури. Факт реалізації державної послуги для особи, яка звернулася за її отриманням пов'язаний з набуттям певного статусу, набуттям визнання події або отриманням інформації. В якості підтвердження її реалізації можна розглядати отриману інформацію, при цьому, переважно така інформація набуває цифрової форми. Безумовно, результат може бути виражений по-різному: або у вигляді зміни цифрової інформації у інформаційному просторі (для органу), або отримання підтвердження на паперовому носії, або у вигляді повідомлення про електронний запис (для заявника). З точки зору здійснення управлінської діяльності, державну або муніципальну послугу можна розглядати як процесуальну діяльність, яка пов'язана з реалізацією функцій відповідного державного органу. Аналогічне за змістом і по суті визначення закріплює і чинне законодавство.

Внутрішня організація процесу надання державних і муніципальних послуг безпосередньо пов'язана з обробкою інформації. Саме отримані можливості роботи з цифровою інформацією дозволили набути якісно нового рівня в наданні таких послуг. Слід відмітити, що в законодавстві все більш з'являються норми, які встановлюють пріоритет на користь цифрової інформації при реалізації компетенції державних органів. Так, наприклад, ст. 9 Закону України Про електронні документи та електронний документообіг передбачає: «…Порядок електронного документообігу визначається державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності згідно з законодавством» [13]. Не виникає жодних сумнівів у тому, що з часом пріоритезація в бік цифрової інформації в державному управлінні буде лише посилюватися. Саме сфера державних і муніципальних послуг наочно демонструє практичні досягнення в сфері цифровізації управління.

Можливості роботи з цифровою інформацією призводять не лише до змін процедурних аспектів реалізації тих або інших прав і обов'язків публічних органів, але і до змістовного розширення їх компетенції. При цьому, слід відмітити, їх цілі співпадають відносно більш якісного і ефективного виконання покладених на них функцій.

Інститут правового моніторингу не є новим для практики, але при цьому його можливості помітно розширилися в умовах цифрової трансформації управління завдяки появі нових інформаційних технологій і методів роботи з даними. Аналітичний напрям діяльності пов'язаний з автоматизованою обробкою цифрової інформації, який зазвичай напряму не згадується в положеннях і регламентах. Однак, при всьому цьому, обумовлена діяльність дозволяє досягти позитивних результатів при реалізації функцій публічних органів, враховуючи наявний і накопичуваний обсяг інформації та доступ до різноманітних інформаційних систем. Проте, в умовах сьогодення аналітика в державному управлінні є вузькоспеціалізованим напрямком, який не має широкомасштабного впровадження та належної регламентації. Наприклад, в системі податкових органів існує контрольно-аналітичний напрямок щодо виявлення ризикових угод і господарських операцій окрім традиційних форм податкового контролю [3]. Аналітика даних в державному менеджменті наразі є новим перспективним напрямком.

Висновки. Використання отриманих результатів після здійснення автоматичної обробки великого обсягу даних, тобто цифрової інформації, можна розглядати в якості методу, що дозволяє приймати управлінські рішення. При цьому

фактична оцифровка даних, пов'язана з переносом і накопиченням інформації в інформаційних системах і на сьогодні яка найбільш активно відбувається в багатьох сферах, без здійснення їх подальшої обробки не відповідає сучасним можливостям цифровізації та не підвищує ефективність управлінської діяльності. Відповідні процедури в найближчій перспективі потребують не лише легального закріплення, але й розробки нових етичних правил.

Список літератури:

1. Україна на шляху до інформаційного суспільства / В. С. Журавський, М. К. Родіонов, І. Б. Жиляєв, М. З. Згуровський : Київ, *ІВЦ "Видавництво "Політехніка"*, 2004. 484 с.

2. Згуровський М. З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні : правове регулювання у сфері інформаційних відносин. Київ : *НТТУ "КПІ"*, 2006. 542 с.

3. Havrylenko N. An analytical support methodology for transformational processes. In: Digital Technologies in the Contemporary Economy. Vilnius: Mykolas Romeris University, 2022, p. 186–197. www.cutt.ly/e86kkxU. (дата звернення: 27.10.2023 р.)

4. Havrilenko N., Hryshchenko O., Kozitska N. Вплив цифрових трансформацій на зміст фіскального адміністрування. *Economy and Society.* 2022. №. 41. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1568. (дата звернення: 27.10.2023 р.)

5. Гавриленко Н., Козіцька Н. Аналітичне забезпечення цифрових трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2022. (38). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-38.

6. Martynovych Nataly, Boichenko Elina, Vivchar Oksana, Myskova Nataliia, Popovych, Oksana, Kasianenko Oksana. Formation of Educational Level of the Population of Ukraine in the Conditions of Formation of Information Society. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)*, Volume 9 Issue 1, 2019. P. 6406–6410. DOI: 10.35940/ijeat.A2205.109119.

7. Polishchuk, O., Kulinich, T., Martynovych, N., Popova, Yu. (2022), "Digitalization and sustainable development: the new covid-19 challenge requires non-standard solutions", *Problemy Ekorozwoju*. 2022. No. 17(2), P. 69–79. DOI: 10.35784/pe.2022.2.08 (дата звернення: 27.10.2023 р.).

8. Несторенко Т. П. «Економіка супержірок»: можливості та загрози для сфери освіти. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 7. № 2. С. 8–15. www.doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-1.

9. Nestorenko, T. (2022). Digitalization and information society. Selected issues. Series of monographs Faculty of Architecture. *Civil Engineering and Applied Arts University of Technology*, Katowice Monograph. P. 53.

10. Новіцький А. М., Новіцька Н. Б, Позняков С. П., та ін.Електронний банкінг (організаційно-правове забезпечення): монографія – Ірпінь: НУДПС України, 2008. 274 с.

11. Проект плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Діджиталізація». URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf (дата звернення: 23.10.2023).

12. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 856. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp190856?an=1&ed=2023_08_25 (дата звернення: 23.10.2023).

13. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV /*Верховна Рада України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T030851?an=936792 (дата звернення 23.10.23)

Havrilenko N.V. THE ROLE OF DIGITALIZATION IN LEGAL REGULATION OF CERTAIN FUNCTIONS OF STATE AUTHORITY AND MANAGEMENT BODIES

The article examines the influence of digitalization on the change in the legal regulation of management activities regarding the implementation of certain functions by state authorities and management. The main trends in the adoption of administrative decisions by state bodies and local self-government bodies, which are related to the constantly growing possibilities of processing information in digital form with the use of information technologies, are considered and formulated. It has been proven that the competence of state bodies in the process of digital transformation of management mechanisms is rapidly changing. It was found that the greatest dynamic of regulation is observed in the sphere of provision of services by state bodies, including from the position of changing their competence, and this is closely related to the process of digitalization of management activities. Under the influence of this condition, the implementation of the powers of public bodies is constantly changing. Yes, they can be caused both by the emergence of new phenomena in the information space, for example, the availability of tools for creating social pages in information systems used by citizens, and by the emergence of new legislative requirements. It has been established that structural and systemic changes are closely related to such aspects of management activity as: implementation of existing powers, provision of state and municipal services, building of interdepartmental interaction. The direction related to

the provision of services by public bodies in electronic form is considered in detail. The possibilities of working with digital information lead not only to changes in the procedural aspects of the implementation of certain rights and obligations of public bodies, but also to a meaningful expansion of their competence. At the same time, it should be noted that their goals coincide with relatively more qualitative and effective performance of the functions entrusted to them. The Institute of Legal Monitoring is not new to practice, but at the same time, its capabilities have significantly expanded in the conditions of the digital transformation of management due to the emergence of new information technologies and methods of working with data.

Key words*: law, constitutional law, public power, digitalization, information, public administration.*

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/02

Мінка Т.П.
Університет митної справи та фінансів

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Статтю присвячено проблемам застосування міжнародних стандартів доступу до правосуддя окремих категорій осіб з інвалідністю. У статті розглядаються проблеми правозастосування міжнародних стандартів доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав військовослужбовців та військовозобов'язаних, які отримали інвалідність внаслідок війни. У статті зазначається, що міжнародні стандарти у сфері судочинства сформувалися під впливом тривалого історичного розвитку та функціонування судового процесу в різних країнах, вони є результатом взаємодії між країнами зі стійкими демократичними традиціями, де пріоритетом є права та свободи людини і громадянина, а також ефективні судові процедури для їх захисту та реалізації. Це надає міжнародним стандартам важливого значення у питаннях захисту прав і свобод осіб, які звертаються до суду, адже саме міжнародні стандарти є основою здійснення та спрямування правосуддя. Обґрунтовується, що для вирішення проблеми покращення гарантії доступності правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних, у тому числі і тих, які отримали інвалідність внаслідок війни, суди повинні звертатися до цих стандартів. При цьому суди також повинні застосовувати вимоги, закріплені міжнародними нормативно-правовими актами. Дотримання цих вимог сприяє забезпеченню доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних, у тому числі й тих, які отримали інвалідність внаслідок війни. У статті аналізується судова практика розгляду публічно-правових спорів, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців та військовозобов'язаних, які отримали інвалідність внаслідок війни. Робиться висновок, що при розгляді та вирішенні публічно-правових спорів, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців та військовозобов'язаних, у тому числі й тих, які отримали інвалідність внаслідок війни, адміністративні суди мають дотримуватися цього стандарту у сфері судочинства, використовуючи і застосовуючи як джерело права міжнародні нормативно-правові акти.

Ключові слова: *міжнародні стандарти, правосуддя, доступ до правосуддя, захист прав осіб з інвалідністю, військовослужбовці, що отримали інвалідність.*

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти у сфері судочинства сформувалися під впливом тривалого історичного розвитку та функціонування судового процесу в різних країнах. Вони є результатом взаємодії між країнами зі стійкими демократичними традиціями, де пріоритетом є права та свободи людини і громадянина, а також ефективні судові процедури для їх захисту та реалізації. Це надає міжнародним стандартам важливого значення у питаннях захисту прав і свобод осіб, які звертаються до суду, адже саме міжнародні стандарти є основою здійснення та спрямування правосуддя. Тому для вирішення проблеми покращення гарантії доступності правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних, у тому числі і тих, які отримали інвалідність внаслідок війни, суди повинні звертатися до цих стандартів. При цьому суди також повинні застосовувати вимоги, закріплені міжнародними нормативно-правовими актами. Дотримання цих вимог сприяє забезпеченню доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання застосування загально визнаних норм та стандартів при здійснені адміністративного судочинства привертали увагу багатьох вчених, серед яких варто виділити таких, як Я. Берназюк, І. Верба, Д. Гнеп, О. Губська, В. Ільков, О. Стародуб, М. Шуміло та ін. Однак, сьогодні недостатньо висвітленими в науці залишаються питання застосування міжнародних стандартів розгляду публічно-правових спорів,

пов'язаних із захистом прав військовослужбовців та військовозобов'язаних, які отримали інвалідність внаслідок війни.

Мета статті – висвітлити окремі питання застосування міжнародних стандартів розгляду публічно-правових спорів, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців та військовозобов'язаних, які отримали інвалідність внаслідок війни.

Виклад основного матеріалу. Вимоги доступу до правосуддя випливають із змісту Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року. Крім того, у світовій практиці існує низка міжнародних нормативно-правових актів, що також регулюють ці питання. Зокрема, серед них виділяється Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи, яка визначає заходи для полегшення доступу до правосуддя. Також важливими є Резолюція (76) 5 Комітету Міністрів Ради Європи щодо безоплатної правової допомоги у цивільних, господарських і адміністративних справах, Резолюція (78) 8 про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації, Рекомендація № R (93) 1 про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення, а також інші документи щодо доступу до судової системи тощо.

Право на доступ до правосуддя та справедливий судовий розгляд є основними принципами демократичного суспільства, які гарантовані статтею 6 Європейської конвенції з прав людини.

Ці та інші міжнародні стандарти визначають різні аспекти забезпечення права особам на доступ до суду та надають рекомендації для країн-членів Ради Європи. Важливо відзначити, що дотримання цих стандартів є ключовим елементом забезпечення ефективного і справедливого функціонування судових систем у різних країнах.

Міжнародні стандарти спеціально визначають право на судовий захист для військовослужбовців та військовозобов'язаних, також тих, які отримали інвалідність внаслідок участі у бойових (наприклад, Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949 року і Додаткові протоколи до них, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Женевська конвенція про покращення становища поранених і хворих у діючих арміях). Вони також встановлюють ряд вимог до судових процедур, включаючи незалежність, неупередженість, професіоналізм та створення суду на підставі закону. Вони встановлюють необхідність дотримання мінімальних процесуальних гарантій та встановлюють специфічні вимоги для проведення правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних, у тому числі й тих, які отримали інвалідність внаслідок участі у бойових діях.

У справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних, у тому числі й тих, які отримали інвалідність внаслідок участі у бойових діях, міжнародні нормативно-правові акти, які визначають стандарти у сфері судочинства та доступу до правосуддя, можна класифікувати на групи. По-перше, це акти, які встановлюють стандарти для полегшення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних. По-друге, це акти, які гарантують належну процедуру розгляду та вирішення публічно-правових спорів, пов'язаних із захистом прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних в адміністративних судах, у тому числі й тих, які звертаються за захистом щодо встановлення інвалідності. По-третє, це міжнародно-правові акти, які визначають соціальний та правовий захист осіб з інвалідністю.

Якщо звернутися до судової практики, то вона свідчить про те, що у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних питання доступу до правосуддя пов'язані із відмовою у праві на звернення до суду, або з претензіями, що стосуються складних адміністративних процедур, які ускладнюють звернення до адміністративного суду, хоча останнє є доступним; або відсутність можливості подати позов до суду, у тому числі у соціальних спорах, військових, які отримали статус особи з інвалідністю, в аспекті застосування строків звернення до суду.

Для прикладу можна привести такі справи. 22 березня 2023 року Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові по справі №290/289/22-ц зробив висновок, що вимоги жінки про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу з чоловіком, який загинув під час участі у бойових діях та забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і стримуванні збройної агресії рф, не підлягає вирішенню у порядку цивільного судочинства. В іншій справі № 400/6754/23 позивач звернулася до Миколаївського окружного адміністративного суду з позовом про встановлення факту проживання однією сім'єю. Звернення з таким позовом

саме до адміністративного суду позивач обґрунтовує висновками Верховного Суду, які викладені в постанові від 22.03.2023 р. по згаданій вище справі № 290/289/22-ц. Однак, як вказав Миколаївський окружний адміністративний суд в ухвалі від 12 червня 2023 року, «рішення Верховного Суду по справі № 290/289/22-ц, яким фактично внесено зміни до предметної юрисдикції адміністративних судів, не може підмінити собою норми процесуального закону. З урахуванням викладеного, суд вважає, що даний спір має бути розглянутий за правилами цивільного судочинства». Аналогічного висновку дійшов Чернівецький окружний адміністративний суд в ухвалі від 28 червня 2023 року по справі №600/4354/23-а [1].

У зв'язку з чим виникають питання, чи не є вказані рішення судів перешкодами у доступі до правосуддя? На нашу думку, суди при вирішенні відповідних спорів мають широко використовувати у своїх рішеннях міжнародні стандарти доступу до правосуддя.

Для прикладу можна привести ще справу, за позовом до військової частини про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити певні дії щодо здійснення перерахунку грошового забезпечення та виплати грошової компенсації. Ухвалою Харківського окружного адміністративного суду від 19 жовтня 2022 року позовну заяву залишено без руху, а 31 жовтня 2022 року повернуто позивачу у зв'язку з тим, що позивачем не було надано докази, які підтверджують його позовні вимоги [2].

Суд апеляційної інстанції не погодився з висновками суду першої інстанції та визнав порушення права на доступ до правосуддя, обґрунтовуючи свої висновки з посиланням на те, що повернення позовної заяви з формальних підстав унеможливлює доступ позивача до правосуддя для повного захисту своїх прав та інтересів шляхом судового розгляду справи [2].

У мотивувальній частині суд апеляційної інстанції зазначив, що право на ефективний засіб юридичного захисту гарантовано ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначається: кожен, чиї права та свободи, визнані в Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі. Відповідно до правової позиції, викладеної в рішеннях Європейського суду з прав людини від 13.01.2000 по справі «Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії» та від 28.10.1998 по справі «Перес де Рада Каваніллес проти Іспанії», надто суворе тлумачення внутрішніми судами процесуальної норми може призвести до позбавлення заявників права доступу до суду і завадити розгляду їхніх позовних вимог, що є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Враховуючи зазначене, колегія суддів дійшла до висновку, що судом першої інстанції при постановленні ухвали про залишення позовної заяви без руху, а в подальшому оскаржуваної ухвали про повернення позовної заяви ОСОБА_1, порушено право позивача на звернення до суду за захистом його прав, свобод та інтересів, передбачених ст. 4 КАС України, а також ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист права людини і основоположних свобод, згідно з якою кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків [2].

Таким чином, зазначений вище приклад свідчить про те, що суд, при прийнятті рішення використовував не суто формальні приписі закону, а керувався вимогами забезпечити особі право на доступ до правосуддя.

Можна привести чисельні рішення Верховного Суду, що стосуються захисту прав військовослужбовців, які отримали інвалідність під час війни.

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду висловився щодо надання статусу інваліда війни, зазначивши у постановах від 06.09.2018 № 357/4304/17, від 11.12.2018 у справі № 279/5503/16-а, від 03.10.2019 у справі № 357/4323/17, від 10.10.2019 у справі № 357/2444/17, від 09.12.2021 у справі № 279/5800/16-а40 про те, що незважаючи на те, що частина перша та пункт 1 частини другої статті 7 Закону № 3551-XII передбачають надання статусу інваліда війни особам, які стали інвалідами внаслідок захворювання, одержаного під час захисту Батьківщини, а у пункті 11 частини другої статті 7 цього Закону законодавець не передбачив такої підстави надання статусу інваліда війни, – права позивача мають бути захищені шляхом застосування до спірних правовідносин аналогії закону, а саме: частини першої та пункту 1 частини другої статті 7 Закону № 3551-XII, відповідно до положень яких до інвалідів війни належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на

фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю в бойових діях у мирний час [3].

Важливого значення у розгляді справ про захист прав осіб, які внаслідок війни отримали інвалідність мають міжнародні стандарти та принципи судочинства. Так, якщо ми звернемося до законодавства, яке регулює питання соціального захисту військовослужбовців, у тому числі у питаннях встановлення інвалідності, соціальних та пенсійних виплат, то можна констатувати, що воно є недосконалим, суперечливим та таким, що постійно змінюється. Що в свою чергу обумовлює адміністративні суди при розгляді відповідних публічно-правових спорів керуватися верховенством права, принципами справедливості та доступу до правосуддя, правової визначеності тощо.

За висновками Верховного Суду, викладеними у постанові від 17.01.2022 у справі № 806/1717/1699, право на отримання одноразової грошової допомоги безпосередньо пов'язане з датою встановлення інвалідності та, відповідно, визначається положенням законодавства, яке було чинним саме на той момент, та встановлювало, зокрема, порядок отримання та розмір такої допомоги. Наступна зміна законодавства не впливає на порядок отримання, розмір допомоги тощо, і це відповідає принципу правової визначеності як складової принципу верховенства права, та, відповідно, не призводить до ситуації, за якої особа, якій встановлена інвалідність, у подальшому внаслідок внесення змін до законодавства втратить таке право взагалі або їй буде зменшено розмір відповідної допомоги. У разі встановлення інвалідності особі, захворювання якої пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, а не із проходженням служби в органах внутрішніх справ, обов'язок призначити та виплатити одноразову грошову допомогу покладається саме на Міністерство оборони України [3].

Висновки та перспективи. Отже, право на доступ до правосуддя є одним з основних та невідчужуваних прав людини. В різних міжнародно-правових документах, що належать до сфери захисту прав людини та громадянина, це право конкретизується та закріплюється як загальноприйнятий стандарт. Тому при розгляді та вирішенні публічно-правових спорів, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців та військовозобов'язаних, у тому числі й тих, які отримали інвалідність внаслідок війни, адміністративні суди мають дотримуватися цього стандарту у сфері судочинства, використовуючи і застосовуючи як джерело права міжнародні нормативно-правові акти. Сьогодні також потребують подальших наукових досліджень питання реалізації міжнародних стандартів при розгляді адміністративними судами публічно-правових спорів, пов'язаних із захистом соціальних, пенсійних, житлових прав військовослужбовців, які отримали інвалідність під час війни.

Список літератури:

1. Цивільних дружин загиблих військових, які намагаються встановити факт проживання однією сім'єю, відіслали судитися до адмінсудів – але адмінсуди вважають, що це не їх юрисдикція URL: https://sud.ua/uk/news/publication/281338-grazhdanskikh-zhen-pogibshikh-voennykh-pytayuschikhsya-ustanovit-fakt-prozhivaniya-odnoy-semey-otoslali-suditsya-v-adminsudy-no-adminsudy-schitayut-chto-eto-ne-ikh-yurisdiktsiya

2. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 16 березня 2023р. Справа № 520/8643/22 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109598387

3. Захист прав ветеранів АТО/ООС інших військовослужбовців адміністративними судами України. Посібник. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/230212_1747_ZPV_prew_130223.pdf.

Minka T.P. INTERNATIONAL STANDARDS OF ACCESS TO JUSTICE FOR CERTAIN CATEGORIES OF PERSONS WITH DISABILITIES: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT

The article is devoted to the problems of applying international standards of access to justice for certain categories of persons with disabilities. The article examines the problems of law enforcement of international standards of access to justice in cases, regarding the protection of the rights of military servicemen and conscripts who received disabilities as a result of the war. The article notes that international standards in the field of justice were formed under the influence of the long historical development and functioning of the judicial

process in different countries, they are the result of interaction between countries with stable democratic traditions, where the rights and freedoms of a person and a citizen, as well as effective judicial procedures, are a priority for their protection and implementation. This gives international standards an important importance in matters of protection of the rights and freedoms of persons who apply to the court, because international standards are the basis for the implementation and direction of justice. It is substantiated that in order to solve the problem of improving the guarantee of access to justice in cases related to the protection of the rights, freedoms and interests of military personnel and conscripts, including those who received a disability as a result of the war, the courts should refer to these standards. At the same time, the courts must also apply the requirements established by international legal acts. Compliance with these requirements contributes to ensuring access to justice in cases related to the protection of the rights, freedoms and interests of servicemen and conscripts, including those who have been disabled as a result of the war. The article analyzes the judicial practice of consideration of public legal disputes related to the protection of the rights of military servicemen and conscripts who became disabled as a result of the war. It is concluded that when considering and resolving public legal disputes related to the protection of the rights of military servicemen and conscripts, including those who received a disability as a result of the war, administrative courts must adhere to this standard in the field of judicial proceedings, using and applying international legal acts as a source of law.

Key words: *international standards, justice, access to justice, protection of the rights of persons with disabilities, disabled servicemen.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/03

Гуйван П.Д.
Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВОВОГО ОФОРМЛЕННЯ ВЛАСНОСТІ У РАЗІ ОТРИМАННЯ РЕЧІ ВІД НЕПОВНОВАЖНОГО ВІДЧУЖУВАЧА

Ця наукова стаття присвячена дослідженню актуального питання про темпоральну визначеність переходу права власності на річ від номінального власника, який втратив володіння, до добросовісного набувача. Досить часто фактична ситуація складається таким чином, що титульний власник позбавлений можливості утримання своєї речі, натомість нею володіє інша особа. Якщо набувач є добросовісним, виникає доволі серйозне питання про правомірність володіння і навіть про зміну власника речі, що дозволяє в подальшому включити це майно у матеріальний оборот, що є позитивним суспільно значимим явищем. Утім виникає низка проблем із встановленням моменту такого переходу, зокрема у разі, коли судовий спір за віндикаційним позовом вирішений не на користь позивача. Ми категорично не погоджуємося з позицією, що має місце в доктрині та судовій практиці, що саме від моменту судового рішення власність на спірну річ переходить до особи, що отримала її добросовісно і наразі утримує. Насправді, все залежить від того, з яких підстав у позові відмовлено. Коли це спричинила наявність чинників, що передбачені у статті 388 Цивільного кодексу, тоді слід вважати, що набувач став власником ще в момент отримання речі за приписом ст. 330 ЦК України. І позивачеві має бути відмовлено не в силу наявності у опонента підстав для заперечення проти віндикації, а з іншої підстави: відсутності у нього права власності на майно на момент пред'явлення позову, тобто того права, за захистом якого він звернувся до суду. Якщо ж у позові було відмовлено з інших причин (наприклад, із спливом позовної давності), то перехід власності в момент передачі речі не відбувся, не стався він і внаслідок судового рішення. Набувач отримає власність, якщо упродовж встановленого у ст. 344 ЦК України строку буде належно використовувати річ. Право власності тоді набудеться за набувальною давністю. Встановлено, що наразі чинне цивільне законодавство у досліджуваній царині не відповідає дійсному стану відносин, тож воно не може адекватно їх регулювати. Відтак в роботі запропоновані опції нормативно-правового вирішення проблематики. Це призведе до усунення невизначеності і колізійності у механізмах правового регулювання коментованих відносин.

Ключові слова*: заперечення проти віндикації, позовна давність, набувальна давність, добросовісний набувач.*

Постановка проблеми. Аспекти щодо визначеності у належності права є надзвичайно важливими, адже їхнє унормування дозволить винайти максимально прийнятний баланс між речово-правовою статикою (правом власності) і динамікою (пожвавленням матеріального обороту, що, безумовно, є бажаним для усякого суспільства). У цивілістиці прийнято вважати, що найбільш ефективним способом з'ясування факту належності майна є віндикаційний спосіб захисту. При розгляді судового спору у подібному провадженні, мовляв, вирішується не лише питання припинення речового порушення, а і самим рішенням визначається право власності. Ми не можемо з цим погодитися, бо за класичним доктринальним баченням при розгляді віндикаційного домагання неприпустимим є спір про право. Віндикант завжди має бути власником речі, яку утримує інша особа. Іншими

словами, віндикаційний позов – це позов власника до володіючого невласника про повернення майна. Натомість даний спосіб захисту може визначити іншу обставину – теж значиму для обороту: чи буде майно, яке належить позивачеві, відібране і повернуте йому?

Тож, віндикацію як спосіб захисту нетитульного набувача речі можна розглядати в даній іпостасі дуже умовно – лише у разі виявлення обставин, прямо передбачених у ст. 388 ЦК України. При цьому слід зазначити, що захист від вимог про витребування майна не обов'язково здійснюється тільки за допомогою посилання на наявність чинників, що обмежують віндикацію. Ще одним способом захисту нетитульного володіння є заперечення проти права власності чи іншого титулу у особи, що заявляє вимоги про витребування майна [1, с. 41-43]. Утім, нерідко у задоволенні віндикаційного позову суди все ж відмовляють. Які правові наслідки такого рішення? Хто є власником майна? Які темпоральні виміри можливого переходу права власності? Ці та чимало супутніх аспектів є важливими, але стосовно їхнього вирішення немає однозначної думки ні в доктрині, ні в чинному правовому полі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо існуючі підходи до коментованого питання. В сучасній цивілістиці та правозастосовній практиці популярною є теза про набуття добросовісним володільцем права власності у разі відмови суду у задоволенні віндикаційних вимог. Зокрема, в літературі було запропоновано вважати відчужувальну угоду між неповноважним традентом та добросовісним набувачем «відносно дійсним» або «квазидійсним» правочином, котрий ніяк не може бути конвалідований (зцілений) наявністю тих чи інших умов обмеження віндикації. При цьому зазначається, що у разі відмови у віндикаційному позові до добросовісного володільця з підстав обмеження віндикації останній набуває права власності на річ [2, с. 81]. Адже, незалежно від інших чинників, що обумовлюють заперечення проти віндикації, встановити добру совість набувача можна лише у судовому процесі [3, с. 97]. Іншими словами, правовий титул набувається лише внаслідок прийняття судового рішення про відмову у витребуванні речі, згідно з яким за набувачем визнається право власності [4, с. 47-48]. Автори, що притримуються такої позиції, наголошують: у сукупному юридичному складі, що забезпечує виникнення права власності у добросовісного набувача, має бути судове рішення, в силу якого дане право виникає в силу обмеження віндикації. До речі, до таких же наслідків, за позицією цієї категорії дослідників, призводить і відмова у позові з інших підстав, ніж передбачені у ст. 388 ЦК. Так, нове майнове право добросовісного набувача виникає і у випадку спливу строку давності за віндикаційним позовом.

Подібний механізм, як найбільш привабливий та простий притаманний часом і правозастосовній практиці, коли фраза «не може бути витребуване» у статті 330 Цивільного кодексу ототожнюється з «не витребуване». Таким же чином, мабуть, слід розуміти і окремі судові рішення, в яких зазначається про отримання добросовісним набувачем права власності, що підлягає державній реєстрації, внаслідок відмови у задоволенні віндикіційного позову. Бо саме так слід розуміти правову позицію «однією з підстав державної реєстрації права власності на нерухоме майно є рішення суду, яке набрало законної сили, щодо права власності на це майно», висловлену Великою Палатою Верховного Суду у одній із справ [5].

Постановка завдання – уникнення такого спрощеного і хибного підходу. На перший погляд, дана юридична конструкція дуже добре описує реальний стан речей, особливо з урахуванням практичного аспекту її застосування. Дійсно, для набуття власності мають значення як суб'єктивні для набувача чинники (bone fides та безоплатність набуття), що повинні бути йому притаманні та відомі, так і об'єктивні, що перебувають зазвичай поза його волею та усвідомленням. Часто набувач, відчужувач (а разом з ними і треті особи) не можуть дати відповідь на питання, яким чином свого часу майно вибуло із володіння особи, котра на нього претендує. Більше того, остання і сама іноді недостатньо уявляє характер такого вибуття. Отже, необхідно задіяти судовий механізм, аби встановити порядок втрати майна, а для визначення наявності чи відсутності передбачених у ст. 330 ЦКУ всієї сукупності підстав для заперечення проти віндикації процес потрібен і поготів. Відтак, лише визнавши наявність у незаконного володільця усіх необхідних ознак, судовий орган одночасно надає йому право власності.

Мета роботи – розглянути визначальні характеристики, зокрема, темпоральні щодо відносин з визначеності моменту набуття власності від неповноважного тредента більш ретельно.

Виклад основного матеріалу. Попри деякі очевидні позитиви, основним недоліком такої правової побудови є те, що поза регулюванням залишається належність права власності у випадку, якщо віндикаційний позов взагалі не

буде пред'явлений. В такому разі, якщо слідувати коментованому правилу, наявність у добросовісного набувача права власності та момент його виникнення буде значною мірою залежати від існування такого позову. Інакше кажучи, володілець має бути зацікавленим у знаходженні віндикатора та у його домаганні. Неважко помітити, що така конфігурація, коли власність обов'язково встановлюється в судовому порядку, протирічить основним принципам речового права. Це стосується і розглядуваної ситуації: добра совість може протиставлятися праву та визнаватися підставою для виникнення суб'єктивного права лише законом, а не судом. В даному контексті можна погодитися в висловленою свого часу Г.М. Амфітеатровим думкою, що проблема підставності виникнення прав у добросовісного набувача має бути вирішена виключно шляхом нормативного санкціонування.

Тож, насправді, наведене правозастосування не є належним, необхідно застосовувати зовсім інші способи захисту права. Пояснимо більш детально. Обмеження віндикації та набуття права власності від неповноважного відчужувача, як і набувальна давність, у цивілістиці визнаються юридичними інструментами, що дозволяють здійснити захист проти вимог про витребування майна. Вважається, що кожен з цих засобів, покликаних забезпечити сталість та розвиток цивільного обороту, базується на такому необхідному чиннику, як добра совість набувача. Дозволимо собі поставити цей, здавалося б, безспірний постулат під сумнів. Справа в тому, що добросовісність набуття речі в кожному з цих випадків має своє призначення, котре не завжди обумовлює настання тих наслідків, які можна було б очікувати. Так, при отриманні майна у власність від неуповноваженого відчужувача добросовісність набувача поряд з фактом вибуття майна від власника чи першого користувача за їхньою волею є обов'язковою умовою переходу права від часу передачі речі. При розгляді віндикаційного позову у такому разі набувач, всупереч поширеній у літературі та правозастосовній практиці думці, має посилатися на свою добру совість, застосовуючи правило статті 330 ЦКУ, а не ст. 388 ЦКУ. ***Таким чином, він протиставлятиме вимозі про витребування майна своє право власності, і позивачеві суд повинен відмовити саме в силу відсутності у нього того повноваження, за захистом якого він звернувся.*** Отже, ми доходимо висновку, що добросовісний набувач, котрий оплатно отримав від неповноважного продавця річ, що вибула від власника (чи титульного володільця) без дефекту волі, взагалі не може скористатися правилом ч. 1 ст. 388 ЦКУ щодо заперечень проти віндикаційних вимог. Адже, згідно з визначенням закону, віндикаційний позов виражається такою формулою: «**власник** має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним».

У класичній цивілістиці давно та усталено запроваджене визначення поняття віндикаційного правовідношення, зміст якого зводиться до юридичного взаємозв'язку між віндикантом-власником і фактичним володільцем, де останній зобов'язаний повернути річ в натурі [6, с. 169]. Якщо у випадках, коли майно не може віндикуватися від набувача (ст. 330 ЦКУ), останній набуває права власності вже в момент передачі речі, то на час пред'явлення до нього домагання про її витребування позивач вже не буде власником, а відтак і не може пред'являти таку вимогу. Тож слід дійти висновку, що правовий механізм набуття власності від неповноважного відчужувача фактично виключає результативність заперечень проти віндикаційних вимог з посиланням на свою добросовісність. Для досягнення результату нетитульний володілець має посилатися не тільки на bone fides, а й на інші чинники В той же час наявність необхідної їхньої сукупності якраз і означає виникнення власності у набувача в момент передачі йому речі від неповноважного продавця. Іншими словами, дієвість повного пакету заперечень проти віндикації буде лише тоді, коли вони висуваються незаконним володільцем проти власника. Але цього просто не може статися, бо за тих же передумов набувач від часу отримання речі стає її власником.

Сучасні дослідники, як правило, погоджуються з згадуваним вище твердженням, що диспозиція законодавства стосовно обмеження віндикації для добросовісного окупанта є зайвою з огляду на те, що останній став власником речі на час її придбання. Логічно, що ці два юридичних механізми (набуття власності від неповноважного тредента та заперечення проти віндикації) виключають один одного, позаяк набувач не потребує захисту шляхом обмеженої віндикації, будучи власником речі [7, с. 8, 10-11].

Аналіз сучасної доктрини та практики застосування законодавства підтверджує, що вказані правила практично не можуть співіснувати поруч. Обов'язково має надаватися пріоритет одному з них, тоді як інший в цей час виглядає зайвим та недієвим інструментом. Так, одні вчені вважа-

ють, що перевага повинна надаватися набуттю права власності від неповноважного продавця, але тоді, як це ми вже показали, взагалі не потрібен інститут заперечення добросовісного окупанта проти віндикаційного позову. Достатньо судового спростування наявності права у позивача. Інші дослідники, навпаки, вважають, що наявність у законодавстві правила про обмеження віндикації спростовує, що добросовісний набувач отримав право власності, йому ще потрібно це довести, що може відбутися тільки після рішення суду або спливу набувальної давності [8, с. 116-117]. Це зовсім протилежна концепція, адже, якщо дотримуватися даної точки зору, зводиться нанівець ефективність попереднього правила. Бо класична віндикація можлива лише за умови, що утримувач речі не має щодо неї жодного права.

Тривала полеміка з даного приводу поділила дослідників практично на два табори. При цьому спір зводиться до абсолютизації одних існуючих правил та затушовування інших. У цивілістиці вже були спроби розтлумачити дане протиріччя, зокрема з тієї позиції, що норма про заперечення проти віндикації, власне, веде мову про обмеження кола самих віндикантів. На наше переконання, за даного стану законодавства це не найкращий хід. Тут припускається одна й та ж помилка. Звісно, можна тлумачити сенс правової норми, але це не вдячна справа. Завжди знайдеться альтеративна точка зору, котра матиме не менші перспективи на істинність. Думається, правотворення разом з правозастосуванням мусять бути спрямованими на продукування чіткого та зрозумілого нормативно закріпленого порядку поведінки. Якщо закон невдалий, а надто, коли він призводить до нормативних колізій, плутанини та непорозумінь, не треба робити доктринальних спроб надати перевагу тим чи іншим правилам протилежного змісту, або підлаштовувати реальні відносини під недієвий механізм. За таких обставин немає іншого шляху, ніж кардинальне коригування правил поведінки, а радше – створення нового інструментарію з урахування притаманних попередньому механізму переваг та вад.

Отже, для того, аби теоретичне положення про набуття добросовісним суб'єктом права власності в момент отримання речі від неповноважного відчужувача набуло нормативного закріплення, а відтак і практичної дієвості, необхідно внести серйозні зміни, насамперед, до статті 330 Цивільного кодексу, замінивши досить кволі побажання та відсилки, які там є, на однозначні за змістом диспозиції приписи. В першу чергу, до цієї норми мають бути перенесені всі юридичні показники, які характеризують підставність виникнення права власності при отриманні речі, і нині містяться у ч. 1, 3 ст. 388 ЦКУ. По-друге, положення про заперечення з цих підстав проти віндикації для добросовісного набувача мають бути вилучені із ст. 388 ЦКУ, обмежившись у ній тільки згадкою про витребування майна від добросовісного набувача у разі, коли воно вибуло від власника шляхом загублення, крадіжки чи з іншим дефектом волі. Як це зроблено, наприклад, у ст. 2279 ЦК Франції.

Підлягає нормативному визначенню і питання про час набуття добросовісним суб'єктом права власності при отриманні речі від неповноважного відчужувача у випадку, коли немає судового спору. На наш погляд, прийнятним може бути варіант, коли право власності добросовісного набувача від моменту отримання речі презумуватиметься, допоки не буде, можливо, спростоване у судовому порядку. Таким чином ще раз проявиться закладене у нашому законодавстві припущення про пріоритет правомірного володіння, котре спирається на право. Адже, набувач, будучи добросовісним, усвідомлює себе власником, такою ж є оцінка і третіх осіб. Якщо ж позовної вимоги не буде взагалі, немає потреби задіювати якісь інші механізми фіксування чи набуття права власності (наприклад, за набувальною давністю), яке й так належить особі, позаяк ніким не було оспорене. Подібний підхід дозволить, між іншим, вирішити спірне питання щодо часу виникнення права власності у добросовісного отримувача у тому разі, коли у задоволенні віндикаційних вимог буде відмовлено. Якщо суд прийме таке рішення з огляду на безпідставність вимог, це означатиме, що на час пред'явлення позову право власності віндикатору не належало. Звідси висновок, що його носієм є добросовісний окупант, і не в силу рішення юрисдикційного органу, а відповідно до диспозиції нормативного правила.

З урахуванням викладеного, як варіант вирішення існуючого наразі протиріччя, пропонується ***викласти ст. 330 Цивільного кодексу України у такій редакції. "Коли майно відчужене особою, яка не мала на це права, набувач, який не знав про це і не міг знати (добросовісний набувач), набуває право власності на дане майно в момент передачі, якщо воно було набуте за відплатним правочином, крім випадків, коли майно вибуло з володіння попереднього власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі, зокрема було викрадене у них чи загублене ними. Набуття права власності***

добросовісним суб'єктом від неповноважного відчужувача вважається правомірним, якщо інше не випливає із закону або не встановлено рішенням суду».

Інший шлях, який ми з метою усунення вказаних нормативних протиріч можемо запропонувати, дозволяє значною мірою зберегти канонічне значення перелічених вище чинників як заперечень добросовісного набувача проти віндикаційного домагання. Він полягає в наступному. Набір таких чинників не повинен повністю співпадати з обставинами, які визначають право власності цього набувача при отриманні речі від неповноважного продавця. Таке відмежування можна здійснити за рахунок або встановлення абсолютно різних критеріїв, або вилучення чи доповнення одного з них. Оскільки сутнісні характеристики такого явища, як право власності, за багато століть вже добре вивчені, навряд чи підійде перший варіант: важко знайти властивості володіння, котрі були б притаманними процесу зміни власності і зовсім не могли б слугувати в якості заперечень проти витребування майна. Втім, можливо, варто спробувати їх пошукати.

Друга опція даного підходу має більш прагматичний вигляд. Так, можна із переліку підстав для заперечень проти віндикації вилучити якусь з існуючих, або додати нову для забезпеченості права власності добросовісного набувача. *Наприклад, додатково вказати у запропонованій нами редакції ст. 330 ЦКУ, що вибуття майна з володіння власника (першого користувача) без дефекту його волі має значення для набуття права власності добросовісної особи тільки тоді, коли останній свого часу не звернувся протягом розумного строку з заявою про таке вибуття до компетентних органів. Інша опція – у ч. 1 ст. 388 ЦКУ вилучити згадку про вплив на результативність віндикаційної вимоги факту втрати майна не з своєї волі особою, якій власник надав його у володіння.*

Тоді матиме право на існування ситуація, коли віндиканту буде відмовлено у задоволенні вимог про витребування майна не тому, що добросовісний окупант став власником (для цього недостатньо передумов), а тому, що останній має всі підстави для заперечення проти віндикації. Це повинні бути такі чинники, яких ще недостатньо для переходу власності, але у своїй сукупності вони дозволяють залишити річ добросовісному суб'єкту у разі пред'явлення власником вимоги про витребування. Володіння такої добросовісної особи буде мати ознаки давнісного, і питання про набуття права власності вирішуватиметься відповідно до правил давнісного набувального інституту.

Підсумовуючи викладене, можемо сказати наступне:

1. Добросовісність набувача не має вирішального значення для заперечень проти віндикаційних вимог. Вона за своєю сутністю не може слугувати для обмеження віндикації, тож мусимо відкинути ту властивість юридичного засобу захисту учасника обороту, що отримав майно за угодою з неповноважним відчужувачем, яку добрій совісті невиправдано надають як численні дослідники, так і чинне законодавство та судова практика.

2. Добросовісне набуття речі, що вибула з володіння власника за його волею, незалежно від добросовісності тредента також не є чинником, що обмежує віндикацію. Якщо особа, маючи добру совість, отримала майно від неповноважного продавця, і це майно свого часу вибуло від власника чи першого титульного володільця без дефекту їхньої волі, віндикація є взагалі неправомірною, оскільки у позивача відсутнє право, котре він намагається захистити.

3. Коли суб'єкт набув майно від неповноважного продавця, і воно вибуло від вказаних вище осіб поза їхньою волею, чи набув річ безоплатно, його добросовісність не має впливу на вирішення віндикаційного спору: рішення суду буде таким же, як і у випадку недобросовісного набуття.

4. Правовий механізм обмеження віндикації має значення лише для особи, яка пред'являє такі вимоги, а не для добросовісного набувача. Останній, як вказувалося, або не є належним суб'єктом домагання, або не має права на заперечення проти нього.

5. Добросовісний набувач стає або власником майна відразу після отримання речі (ст. 330 ЦКУ), або давнісним володільцем (ч. 1 ст. 344 ЦКУ). В останньому випадку він, хоча і не вправі заперечувати проти віндикації, за певних обставин (відмова у позові в зв'язку зі спливом позовної давності за вимогою про витребування речі, непред'явлення такого позову взагалі, встановлене законом належне володіння, закінчення строку дії права на таке володіння) може отримати право власності на чуже майно.

6. Особа, що добросовісно набула майно від неповноважного продавця, за обставин, вказаних у ст. 330 ЦКУ, вправі з посиланням на них заперечувати проти позову про визнання права власності.

Дані висновки мають бути відтворені і закріплені нормативно, що призведе до усунення невизначеності і колізійності у механізмах правового регулювання коментованих відносин. Поки ж що, як бачимо, чинне цивільне законодавство у досліджуваній царині не відповідає дійсному стану відносин, тож воно не може адекватно їх регулювати.

Список літератури:

1. Гуйван П.Д. Набуття права власності за набувальною давністю та його відмінність від отримання власності при купівлі майна у неповноважного відчужувача. Приватне та публічне право. 2017. № 3. С. 41–46.

2. Розгон О.В. Елементарна модель права власності в Україні та США. Матеріали науково-практичної конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» Одеса, 14–15 жовтня 2016 р. С. 80–82. С. 81.

3. Чундак М. В. Витребування майна з чужого незаконного володіння. Основні проблеми та шляхи до захисту цивільного права. *Вісник* Академії адвокатури України. 2012. № 2. С. 96–100.

4. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: навчальний посібник. Київ, Атіка, 2008. 256 с.

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 183/1617/16 від 14.11.18 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015.

6. Гуліда О.М. Способи захисту права власності: поняття та класифікація. *Науковий* вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 2. С. 168–173.

7. Гуйван П.Д. Добра совість окупанта як один з основних чинників утримання чужого майна та набуття права власності за давністю володіння. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: *Юридичні науки*» Том 32 (71) № 4, 2021. С. 7–12.

8. Сєвєрова Є.С. Набувальна давність у цивільному праві України: питання застосування за матеріалами судової практики. Наук. вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 17. С. 114–118.

Guivan P.D. PROBLEMATIC ISSUES OF CURRENT LEGISLATION REGARDING THE LEGAL REGISTRATION OF OWNERSHIP IN CASE OF RECEIVING AN ITEM FROM AN UNAUTHORIZED ALIENATOR

This scientific article is devoted to the study of the topical question of the temporal determination of the transfer of ownership of a thing from the nominal owner, who has lost possession, to the bona fide acquirer. Quite often, the actual situation is such that the title holder is deprived of the possibility of keeping his thing, instead it is owned by another person. If the acquirer is in good faith, a rather serious question arises about the legality of possession and even about the change of the owner of the thing, which allows for the subsequent inclusion of this property in the material turnover, which is a positive socially significant phenomenon. However, there are a number of problems with establishing the moment of such a transition, in particular, in the case when a legal dispute based on a vindication claim is not resolved in favor of the plaintiff. We categorically do not agree with the position that takes place in the doctrine and judicial practice, that from the moment of the court decision, the ownership of the disputed item passes to the person who received it in good faith and currently holds it. In fact, it all depends on what grounds the claim was denied. When this was caused by the presence of factors provided for in Article 388 of the Civil Code, then it should be considered that the acquirer became the owner at the moment of receiving the item in accordance with Article 330 of the Civil Code of Ukraine. And the plaintiff should be refused, not because the opponent has reasons to object to the vindication, but because of another reason: he does not have the right to property at the time of filing the claim, that is, the right for the protection of which he appealed to the court. If the claim was rejected for other reasons (for example, due to the expiration of the statute of limitations), then the transfer of ownership did not occur at the time of transfer of the thing, nor did it occur as a result of a court decision. The buyer will receive the property, if during the period established in Art. 344 of the Civil Code of Ukraine, the thing will be properly used within the term. Ownership will then be acquired according to the statute of limitations. It has been established that the current civil legislation in the studied area does not correspond to the actual state of relations, so it cannot adequately regulate them. Therefore, options for regulatory and legal solutions to the problem are proposed in the work. This will lead to the elimination of uncertainty and conflict in the mechanisms of legal regulation of the commented relations.

Key words: *objection to vindication, statute of limitations, acquisitive statute of limitations, bona fide acquirer.*

УДК 347.155:343.56(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/04

Кострицький В.В.
Одеський національний морський університет

ВИЗНАННЯ ОСОБИ, ЯКА ЗЛОВЖИВАЄ АЗАРТНИМИ ІГРАМИ, ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНОЮ

Азартна гра – це вид розважальної діяльності, при якій учасники ризикують грошима або іншою цінністю на випадковий результат з метою виграти більше, ніж вони вклали. Основними рисами азартних ігор є випадковість результату, ставки, які зазвичай включають гроші або інші цінності, та можливість виграти або втратити власні ставки. Азартні ігри можуть включати в себе різні форми, такі як карткові ігри (покер, блекджек), рулетка, ігрові автомати, лотереї, ставки на спорт і багато інших. Вони можуть проводитися у казино, онлайн або в неформальних ігральних ситуаціях. Ці ігри властиві елементи ризику та психологічної стимуляції, які можуть вести до залежності у деяких осіб. Азартні ігри регулюються законами і правилами у багатьох країнах через їхній потенційно негативний вплив на індивідів і суспільство в цілому. Тому, дослідження присвячено актуальній проблемі обмеження дієздатності осіб, що зловживають азартними іграми. Наразі, азартні ігри стали неодноразовою темою суспільного обговорення та регулювання через їхній потенційно шкідливий вплив на психофізичне здоров'я і соціальну життєдіяльність осіб, що в них залучені. На підставі сучасних досліджень зловживання азартними іграми почали прирівнювати із наркотичною залежністю. Проблема полягає в тому, як визнати таких осіб обмежено дієздатними, питання у призначенні експертизи, забезпечити їхню безпеку та захист від негативних наслідків азартних ігор, зберігаючи при цьому їх права та свободи. У статті буде розглянуто правовий аспект цього питання, проведено аналіз взаємозв'язку поняття лудоманія та ігроманія, виокремлення підходів до визнання обмеженої дієздатності в контексті азартних ігор та розроблені рекомендації щодо удосконалення законодавства. Також буде приділено увагу питанню презумпції психологічного здоров'я та аналізу судових рішень, що виносяться у зв'язку із обмеженням дієздатності лудоманів. Дослідження спрямоване на підвищення усвідомленості ефективності заходів захисту осіб, які зазнають впливу азартних ігор.

Ключові слова: *азартна гра, ігроманія, гемблінг, дієздатність, обмеження дієздатності, законодавство, судово-психіатричної експертиза, презумпція психічного здоров'я.*

Постановка проблеми та її актуальність. Американською психіатричною асоціацією (далі – APA) у «Діагностичному і статистичному посібнику з психічних розладів оновленому у травні 2013 року, патологічні азартні ігри було перенесено в розділ про залежність. Таке рішення APA обґрунтовувалося результатами численних досліджень в області психології, нейробіології та генетики, які показали, що азартні ігри та наркоманія є суттєво подібними ніж передбачалося раніше. На сьогоднішній день дослідження демонструють, що патологічні гравці та споживачі наркотичних речовин поділяють схожу генетичну схильність до імпульсивності і прагненні до винагороди [1]. Відповідно до чинного законодавства, суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає азартними іграми і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище [2, ст. 36]. Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. Тому питання аналізу визнання особи, яка зловживає азартними іграми, обмежено дієздатною буде становити актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою основою дослідження були праці таких науковців, як Кравцов С., Сокол А., Лічман Л.Г. та інші. Проте, на сьогоднішній день потребують уваги деякі питання, що стосуються підстав обмеження цивільної дієздатності, внаслідок зловживання особою азартними іграми.

Метою статті є дослідження, визначені з урахуванням стану наукової розробки та актуальності теми, випадків обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, що зловживає азартними іграми, а також визначення можливості вдосконалення положень, що стосуються окремих

питань реалізації прав особи, обмеженої у дієздатності, права на доступ до правосуддя у разі ініціювання нею цивільного провадження щодо поновлення у дієздатності.

Виклад основного матеріалу. Стан, пов'язаний з азартними іграми, був вперше визнаний Всесвітньою організацією охорони здоров'я у 1977 році та включений до статистичної класифікації хвороб та пов'язаних із ними проблем зі здоров'ям МКГ-9 під офіційною назвою «надмірної азартної пристрасті».

За цим було офіційне визнання «патологічної азартної гри» в 1980 році, коли вперше було додано до Американської психіатричної асоціації.

З того часу медичний та технологічний прогрес надав ще більше глибоких доказів природи розладу, що призвело до його перейменування та рекласифікації. У поточній класифікації DSM-V, введеній у 2013 році, патологічна схильність до азартних ігор була перейменована в ігровий розлад і перекласифікована як схильність до поведінкової залежності поряд із залежністю від інших речовин, таких як алкоголь та наркотиків, а не категорія розладів контролю імпульсів. З 1 січня 2022 року нова МКГ-11 також перекласифікувала залежність від азартних ігор як азартний розлад, який переважно виявляється онлайн або в автономному режимі, та помістила його у розділ «Вживання психоактивних речовин і пов'язані з ним розлади» [3, с. 5].

Щодо терміна «ігроманія», то він зазначається в Інформаційній довідці про дотримання законодавства у сфері захисту суспільної моралі при обігу комп'ютерних ігор на території України, виданої Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі від 09.04.2013 року.

Отже, ігроманія (ігрова залежність, лудоманія, гемблінг) – захворювання, яке характеризується великою і невтомною патологічною тягою до азартних ігор. Лудоманія – це хвороба (офіційний медичний діагноз), яка внесена да DSM-IV – Міжнародний довідник класифікації захворювань [4, п. 5].

Слід зазначити, що на сьогоднішній день дослідження демонструють, що патологічні гравці та споживачі наркотичних речовин поділяють схожу генетичну схильність до імпульсивності та прагнення до винагороди. Так само, як залежні від психоактивних речовин потребують сильніших доз, патологічні гравці потребують щоразу більш ризикованих дій. Так само як споживачі наркотичних речовин, що відчувають симптоми відміни, коли їх позбавляють хімічної речовини, так і азартні гравці страждають від позбавлення гострих відчуттів, яких вони очікують [5].

Відповідно до рішення Всесвітньої організації охорони здоров'я до переліку психічних захворювань під міжнародним кодом F63.0 було включено лудоманію (гемблінг) та схильність до азартних ігор. Основна ознака лудоманії полягає у частих повторних епізодах азартної гри, які домінують у житті особи на шкоду соціальним, професійним, матеріальним та сімейним цінностям та зобов'язанням [6].

Проте, сектор азартних ігор продовжує залишатися багатогранним бізнесом на передньому краї технологічних та маркетингових досягнень. Історично регулювання азартних ігор досягло значного рівня коливань, які варіювались від прямих заборон до безліч нормативних обмежень різної інтенсивності, до широкого використання азартних ігор, особливо лотерей, для створення державних доходів під час кризи [3].

Новелою є введення в 2020 році Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» терміна «азартна гра» – будь-яка гра, умовою участі в якій є внесення гравцем ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), імовірність отримання і розмір якого повністю або частково залежать від випадковості, а також знань і майстерності гравця [7, ст. 1]. Це не обов'язково має бути казино, але азартні ігри можна знайти в Інтернеті, мобільних додатках або просто граючи в карти з друзями, роблячи ставки на щось тощо. Часто підліткам важко зрозуміти, що те, що вони роблять, є азартною грою, тому вони ненавмисно потрапляють на гачок, що може призвести до ледь помітної залежності, яка з часом прогресує, і вони втрачають все більше грошей. Деякі підлітки використовують азартні ігри як спосіб заробітку, створюючи ілюзію легких грошей, але незабаром починають програвати, потім намагаються відіграти, і цикл повторюється. Залежність, що виникає в результаті, створює низку фінансових, соціальних, біологічних і психологічних проблем не лише для самого гравця, але й для його родини [8].

Зокрема, в згаданому законі ми можемо зустріти поняття, як лудоманія. А саме в ст.ст. 4 ч. 2 п. 9), ст. 8 п. 16), ст. 11 ч. 4, ст. 13 ч. 1 п. 5), ст. 15 п. 20), ст. 16. Законодавець не надає визначення поняття, але із змісту названих статей можемо дійти висновку що, лудоманія – ігрова залежність, або ігроманія [7].

Виступаючи суб'єктом цивільних правовідносин, фізичні особи володіють цивільною

правосуб'єктністю, яка включає в себе правоздатність і дієздатність. Правосуб'єктність – це наявність у особи водночас правоздатності й дієздатності (праводієздатності), тобто здатності не лише отримувати права та обов'язки, а й своїми діями набувати прав і створювати для себе юридичні обов'язки, а також нести відповідальність за скоєні правопорушення. Набуття правосуб'єктності фізичними особами прямо передбачається законом, тобто встановлюється, коли саме правоздатна особа набуває дієздатності (право брати участь у виборах, право брати шлюб тощо) [9, с. 81].

Категорії «цивільна дієздатність» належить важлива роль у перетворенні цивільної правоздатності фізичної особи як абстрактної можливості правоволодіння в наявні, конкретні суб'єктивні цивільні права та обов'язки, носієм яких виступає певна персоніфікована фізична особа. Ознаки цивільної дієздатності фізичної особи: здатність усвідомлювати значення своїх дій; спроможність керувати ними. Обмежена дієздатність може бути визначена судом особі, яка страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [10, с. 341-343].

Сьогодні інститут обмеження цивільної дієздатності знайшов доволі детальну регламентацію як у Цивільному кодексі України, так і в Цивільному процесуальному кодексі України, що зумовлено суттєвим характером обмежень, яких зазнає особа, обмежена або позбавлена дієздатності [11, с. 47].

Відповідно до вимог ст.ст. 36-37 Цивільного Кодексу України (далі – ЦКУ) суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище [2]. Оскільки окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства, то характеризується специфічним процесуальним порядком розгляду і вирішенням чітко визначених процесуальним законом категорій цивільних справ, у яких суд встановлює дії, події, стан, здійснює захист охоронюваних законом інтересів громадян і організацій [12, с. 113].

Порядок обмеження цивільної дієздатності такої фізичної особи встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України. Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю заявника, особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, та представника органу опіки та піклування [13, ст. 299].

Якщо розглядається справа про обмеження дієздатності особи суд, встановивши, що існують достатні дані, які свідчать про психічний розлад, призначає судово-психіатричну експертизу для встановлення психічного стану особи. Такими даними можуть бути довідка про стан здоров'я, виписка із історії хвороби та інші документи, видані лікувально-профілактичними закладами. Як зазначено у ст. 7 Закону «Про психіатричну допомогу», забороняється визначати стан психічного здоров'я особи та встановлювати діагноз психічних розладів без психіатричного огляду особи, крім випадків проведення судово-психіатричної експертизи посмертно [13, ст. 298; 14, п. 3; 15].

Реальна практика доводить, що такі справи розглядаються в українських судах. Наприклад, до суду звернувся із заявою батько, оскільки протягом тривалого часу дочка постійно грає в азартні ігри на ігрових автоматах, в ігрових залах, в інтернеті. Для цього вона бере кошти в кредит у різних кредитних установах під великі відсотки, а потім програє та не може повернути. Своєю поведінкою дочка ставить у важке матеріальне становище сім'ю, оскільки він змушений сплачувати кредитні кошти із великими відсотками. Згідно з висновком судово-психіатричного експерта, вбачається, що ОСОБА_2 виявляє ознаки патологічного потягу до азартних ігор. За психічним станом підекспертна може усвідомлювати значення своїх дій (бездіяльність), проте наявний психічний розлад істотно впливає на її здатність керувати ними [16]. Рішенням Луцького міськрайонного суду Волинської області 19 червня 2020 року по справі № 161/20102/19 заяву задоволено.

Аналогічна справа розглянута була у судовому засіданні в смт Іванівка Херсонської області. ОСОБА_1 звернувся до суду з заявою про обмеження цивільної дієздатності ОСОБА_2, посилаючись на те, що з жовтня 2017 року його брат ОСОБА_2 почав грати на тоталізаторі «PARI MATCH». З березня 2018 року для проведення операцій на тоталізаторі його брат почав брати «онлайн» кредити в кредитних установах. Відповідно до висновку судово-психіатричного експерта, ОСОБА_2 з 2003 року виявляє психічний розлад, у виді патологічної схильність до азартних ігор, який істотно впливає на його здатність розуміти значення своїх дій та керувати ними.

Станом на сьогоднішній день є проблема призначення та проведення відповідної судово-психіатричної експертизи з виявлення патологічного потягу до азартних ігор за відсутністю згоди особи, відносно якої ставиться питання про визнання її обмежено дієздатною, та достатніх даних про психічний розлад здоров'я такої фізичної особи.

Чинне законодавство встановлює презумпцію психічного здоров'я людини, якщо інше не буде встановлено в законному порядку. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України. Психіатричний огляд особи, яка досягла 14 років, проводиться лікарем-психіатром за її усвідомленою письмовою згодою [15, ст. 7, 11].

Відмова у задоволенні клопотання про призначення експертизи позбавляє подальший розгляд справи сенсу, тому що відсутність у справі судово-психіатричної експертизи буде мати своїм наслідком залишення заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи без задоволення [17, с. 3].

Відновлення повної цивільної дієздатності також відбувається за рішенням суду, в тому випадку, якщо людина одужала або її стан покращився настільки, що вона може усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, а також перестала зловживати спиртними напоями, наркотичними речовинами, азартними іграми і т. д. З моменту вступу в силу рішення суду про поновлення цивільної дієздатності опіка чи піклування припиняються [18].

Висновки. Метою обмеження цивільної дієздатності особи, яка зловживає азартними іграми, є охорона майнових інтересів, а також запобігання нанесення нею шкоди собі, своїй родині. Але чинне законодавство на сьогоднішній момент потребує вдосконалення, адже є нюанси, які на законодавчому рівні не знайшли закріплення.

На думку автора, чинне законодавство щодо обмеження цивільної дієздатності потребує вдосконалення шляхом: визначення обмеженням цивільної дієздатності внаслідок зловживання азартними іграми; спрощення процедури з розгляду справ даної категорії шляхом закріплення відповідних змін до Цивільного процесуального кодексу України; внесення змін до чинного законодавства щодо можливості проведення досліджень лікарем-психіатром особи, що зловживає азартними іграми без її згоди.

Список літератури:

1. Інформація щодо ігрової залежності (лудоманії), її проявів та наслідків, методик лікування. Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей. 2021. URL: https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/32809.html

2. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. *Верховна Рада України.* 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

3. Carran M. Monitoring gambling engagement and problem gambling prevalence within selected European jurisdictions. *Consumer protection in European online gambling regulation.* 2022. URL: https://www.egba.eu/uploads/2022/05/Monitoring-Gambling-Prevalence-Study-01May2022.pdf

4. Довідка про дотримання законодавства у сфері захисту суспільної моралі при обігу комп'ютерних ігор на території України № 1 від 09.04.2013. *Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі,* 2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001623-13#Text

5. Інформація щодо ігрової залежності (лудоманії), її проявів та наслідків, методик лікування. *Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей*. 2021. URL: https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/32809.html

6. Розлади звичок і потягів (F63). *МКБ-10 Міжнародна класифікація хвороб 10-го перегляду*. 2019. URL: https://mkb-10.com/index.php?pid=4345.

7. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України № 768-IX від 14.07.2020. *Верховна Рада України*. 2020.

8. Azartiniai lošimai.Pagalba sau. *Emocines sveikatos link.* URL: https://pagalbasau.lt/jaunimui/priklausomybes/azartiniai-losimai/

9. Веренкіотова О. В. До питання здійснення цивільної правосуб'єктності фізичних осіб. *Право І Суспільство*. 2022. № 6. С. 79–85. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/6_2022/12.pdf

10. Карпенко Р., Мосякіна О. Цивільна правоздатність та цивільна дієздатність фізичної особи. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 25.02.2022. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2022. С. 340–343. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9374/1/104.pdf

11. Кравцов С., Сокол А. Обмеження у дієздатності, визнання особи недієздатною та поновлення у дієздатності: цивільно-процесуальний аспект. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. Вип. 5. С. 47–48. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/10.pdf0

12. Татулич І.Ю., Савчин Н.М. Участь адвоката у справах окремого провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 8. С. 112–116. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/27.pdf

13. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004. *Верховна Рада України.* 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

14. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним: Постанова Пленуму Верховного суду України №3 від 28.03.72. *Верховний Суд України.* 1972. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/v0003700-72#Text.

15. Про психіатричну допомогу: Закон України № 1489-III від 22.02.2000. *Верховна Рада України.* 2000. № 19. Ст. 143. (в чинній редакції від 20.12.2018).

16. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 19 червня 2020 р. № 161/20102/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89912779.

17. Лічман Л.Г. Підстави обмеження дієздатності фізичної особи як дзеркало цивілізаційних змін. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. С. 15–18. URL: http://hdl.handle.net/11300/3619.

18. Визнання особи, яка зловживає азартними іграми, обмежено дієздатною. *WikiLegalAid.* URL: http://surl.li/affjz.

Kostrytskyi V.V. RECOGNITION OF A PERSON WHO ABUSES GAMBLING AS HAVING LIMITED LEGAL CAPACITY

Gambling is a type of entertainment activity in which participants risk money or other value on a random outcome in order to win more than they invested. The main features of gambling are the randomness of the outcome, bets that usually involve money or other valuables, and the possibility of winning or losing your own bets. Gambling can take many forms, such as card games (poker, blackjack), roulette, slot machines, lotteries, sports betting, and many others. They can be conducted in casinos, online or in informal gambling situations. These games are characterized by elements of risk and psychological stimulation that can lead to addiction in some individuals. Gambling is regulated by laws and regulations in many countries due to its potentially negative impact on individuals and society as a whole. Therefore, the study is devoted to the urgent problem of limiting the legal capacity of persons who abuse gambling. Currently, gambling has become a repeated topic of public discussion and regulation due to its potentially harmful impact on the psychophysical health and social life of people involved in it. Based on modern research, gambling abuse has been equated with drug addiction. The problem is how to recognize such persons as having limited legal capacity, the issue of appointing an expert examination, ensuring their safety and protection from the negative consequences of gambling, while preserving their rights and freedoms. The article will consider the legal aspect of this issue, analyze the relationship between the concepts of ludomania and gambling addiction, identify approaches to the recognition of limited legal capacity in the context of gambling, and develop recommendations for improving legislation. Attention will also be paid to the issue of presumption of psychological health and analysis of court decisions made in connection with the restriction of legal capacity of gambling addicts. The study is aimed at raising awareness of the effectiveness of measures to protect persons affected by gambling.

Key words: *gambling, gambling addiction, gambling, legal capacity, limitation of legal capacity, legislation, forensic psychiatric examination, presumption of mental health.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.5 (045)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/05

Левківська В.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

У статті проаналізовано механізми правового забезпечення національної економічної безпеки та їх особливості. Обґрунтовано, що механізм правового забезпечення національної економічної безпеки – це система ефективно організованих державних інституцій, які діють поетапно та на основі офіційних нормативних приписів, здійснюючи підтримку інституційних та правових механізмів, ресурсних можливостей держави та суспільства, забезпечуючи захист національних інтересів.

Доведено, що механізм правового забезпечення національної економічної безпеки базується на трьох рівнях: створенні міжнародних політико-правових умов для забезпечення свободи вибору і реалізації економічних стратегій без зовнішнього тиску; розвитку внутрішньодержавної підсистеми економічної безпеки для виявлення та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз, включаючи тіньову економіку та організовану злочинність; та захисту суб'єктів господарювання від незаконних посягань і недобросовісної конкуренції через зусилля усіх державних інститутів влади.

Визначено, що механізми правового забезпечення національної економічної безпеки включають комплекс заходів, які охоплюють законодавчі, виконавчі, судові, та інші державні інституції, забезпечуючи цілісність та координовану роботу в напрямку захисту національних економічних інтересів. Ключові аспекти такого забезпечення охоплюють контроль за фінансовими потоками, забезпечення енергетичної безпеки, розвиток науково-технологічного потенціалу, а також ефективне використання людських ресурсів.

Особливості цих механізмів полягають у їх багаторівневості та комплексності, що включає забезпечення взаємодії між різними галузями та секторами економіки. Важливу роль відіграє також адаптивність до змінних зовнішніх та внутрішніх умов, здатність швидко реагувати на виклики та загрози, а також прогнозувати потенційні ризики. Не менш значущим є впровадження новітніх технологій та інновацій у процес правового регулювання економічної безпеки, що сприяє підвищенню ефективності та гнучкості управління економічними процесами.

Ключові слова: *національна економічна безпека, правове забезпечення, безпека, економічна політика, нормативно-правові механізми.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та зростаючої конкуренції, важливість національної економічної безпеки не може бути переоцінена. Економічна безпека держави є фундаментальним показником її стабільності та процвітання. В цьому контексті правове забезпечення економічної безпеки набуває особливого значення, оскільки воно включає в себе нормативно-правові механізми регулювання економічних процесів, захисту національних інтересів та протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Проте, існують певні проблеми та виклики, з якими зіштовхується правове регулювання в даній сфері. По-перше, це характер міжнародних економічних відносин, що постійно змінюються, і це вимагає гнучкості та адаптивності національного законодавства. По-друге, важливим є питання балансу між захистом національних інтересів і забезпеченням вільної економічної конкуренції. По-третє, викликом є інтеграція національного законодавства у міжнародно-правовий простір, що

вимагає врахування міжнародних стандартів і норм.

Таким чином, актуальність теми механізмів правового забезпечення національної економічної безпеки обумовлена необхідністю розробки ефективних правових інструментів, які б забезпечували захист економічних інтересів держави, в той же час сприяючи її інтеграції в світову економічну систему. Це вимагає детального аналізу існуючих нормативних актів, вивчення міжнародного досвіду та розробки нових підходів та стратегій у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним питанням правових засад забезпечення економічної безпеки присвячено наукові дослідження: О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. В. Джунь, Д.В. Задихайло, В.І. Король, А.О. Мазалова, М. Панченко, Г. В. Смолин, М.І. Тітова, В.С. Щербини, С. Чопра, Е. Пілс, Говард Ванг, Х. Ентоні, Дж. Вокер, М. Купер, С. Волклейт, Р. Мак. Гаррі, Г. Мітен, М. Волш-Діллі, В. Волфорд.

Проте, незважаючи на велику кількість наукової літератури із зазначених питань, комплексних досліджень механізму правового забезпечення економічної безпеки України та їх особливості вивчено недостатньо, що обумовила актуальність дослідження.

Мета статті – проаналізувати механізми правового забезпечення національної економічної безпеки та їх особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, тому ця проблема ніколи не існувала ізольовано, а випливає із завдання економічного зростання на всіх етапах суспільного розвитку. Конкретний зміст питання економічної безпеки змінюється відповідно до змін внутрішніх і зовнішніх умов у цей період. Поняття «економічна безпека» не має надуманого характеру, адже економіка є одним із важливих аспектів діяльності суспільства, держави та особистості, тому поняття «національна безпека» не має змісту без оцінки життєздатності економіки, її ефективності при можливих зовнішніх та внутрішніх загрозах та джерелах небезпеки.

Дослідження механізму правового забезпечення національної економічної безпеки, вважаємо за необхідне проналізувати поняття «правове забезпечення». Так, у тлумачному словнику української мови, «забезпечення» означає створення умов для досягнення мети або гарантування чогось. У правовій теорії, це включає прийняття та реалізацію заходів для регулювання ситуацій [5]. Механізм правового забезпечення вважається системою правових засобів, методів та форм, які застосовуються для регулювання суспільних відносин, захисту інтересів суб'єктів права та охорони правопорядку.

У нашому дослідженні під правовим регулюванням розуміється роль права у формалізації процесу правового закріплення, реалізації, охорони та захисту національної безпеки.

Механізм правового забезпечення національної безпеки є комплексним підходом, що включає правове закріплення, реалізацію та захист національної безпеки у випадках порушення закону. За визначенням Е. Піллса (E.Pils), цей механізм втілюється через об'єднання спеціалізованих органів, організованих державою, для вирішення завдань забезпечення національної економічної безпеки, відповідно до інтересів людини, суспільства, та держави. Державне керівництво у цьому процесі відбувається у встановленій формі та ефективно виконує функції забезпечення національної економічної безпеки [8, с. 296].

Це визначення можна вважати основою для механізмів гарантування національної безпеки, з акцентом на інституційні аспекти, як держави та державних інституцій. Однак, воно може абсолютизувати ці аспекти на шкоду іншим суб’єктам, задіяним у процесі. До механізму також належать нормативна база, форма і спосіб діяльності юридичних осіб. За О. Шевчук (O. Shevchuk), механізм гарантування національної безпеки – це єдина, нормативно організована система державних інститутів і правових інструментів, ефективність яких забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод, гідний рівень життя громадян, суверенітет, незалежність, національну і територіальну цілісність та сталий соціально-економічний розвиток країни [9, с. 73].

Сьогоднішні потреби України та її регіонів вимагають уваги до економічної безпеки, щоб запобігти стійкій соціальній кризі, яка включає зменшення виробництва та деформацію структур. Важливими аспектами є захист ресурсів, виробничого та інтелектуального потенціалу, поліпшення якості життя та усунення шкідливого впливу на довкілля. Економічна ситуація в Україні безпосередньо впливає на національну безпеку та міжнародні відносини, тому важливо гармонійно поєднувати центральні та регіональні інтереси. Оцінка економічної безпеки повинна бути всебічною, враховуючи різноманітні умови та забезпечуючи захист суспільства. Розвиток різних сфер та територій, створення внутрішніх механізмів стабіль-

ності та покращення міжнародного становища України є ключовими для покращення якості життя громадян та загального розвитку країни.

Економічна безпека поділяється на рівні: міжнародний (глобальний та регіональний), національний, локальний (регіональний чи галузевий у країні), та приватний (для фізичних та юридичних осіб). За К. Баклі (K. Buckley), міжнародна економічна безпека означає умови, де держави вільно обирають свою соціально-економічну стратегію без зовнішнього чи політичного тиску, очікуючи на невтручання та взаємовигідне співробітництво з іншими країнами [7]. Міжнародна економічна безпека досягається відмовою від нав'язування моделей розвитку та визнанням права народів обирати власний шлях, з повагою до різноманітних форм власності та інтересів. Такий підхід забезпечує "дивіденди миру" не лише в стратегічних, але й в економічних відносинах, відходячи від конфронтації. В довгостроковій перспективі, навіть приватний капітал може виграти більше від прогресу іншої країни, ніж від її експлуатації.

Реалізація правових гарантій економічної безпеки включає визнання рівноправності держав, свободи вибору економічного шляху, суверенітету над ресурсами, взаємовигідне співробітництво, міжнародне співробітництво для соціального та економічного розвитку, пільги для менш розвинених країн та мирне вирішення економічних суперечок [4, с. 85]. Економічній безпеці сприяють багатосторонні та двосторонні угоди, міжнародні організації, та інституціоналізація міжнародно-правових норм, заснованих на цих принципах. Впровадження концепції міжнародної економічної безпеки сприяє співпраці країн для вирішення національних та глобальних проблем, сприяє мирному співіснуванню, та прогресу в ліквідації економічної відсталості [6, с. 285].

Національна економічна безпека означає захист національної економіки від зовнішніх загроз та внутрішніх ринкових нестабільностей. Це включає створення стану, в якому економіка та державні інститути забезпечують захист національних інтересів та сприяють гармонійному розвитку країни, включаючи економічний і оборонний потенціал. Важливим є не лише захист національних інтересів, але й здатність держави створювати правові та економічні механізми для їх реалізації та захисту. Об'єкти правового регулювання включають державу, економічну систему, природні ресурси, суспільство та його установи, а суб'єктами є міністерства, податкові служби, банки, біржі, фондовий ринок тощо. Державні завдання у цій сфері включають моніторинг дестабілізуючих факторів, розробку економічної політики та реформ для зменшення негативного впливу цих факторів.

Механізм правового забезпечення національної безпеки України має за мету збереження конституційного ладу, стабілізацію економіки, розвиток виробництва та науки, підвищення рівня життя громадян, та зменшення соціальної нерівності. Цей механізм базується на трьох рівнях: створення міжнародних умов для вільного вибору та реалізації економічної стратегії країни без зовнішнього тиску; досягнення макроекономічних цілей через внутрішньодержавну підсистему, яка передбачає боротьбу з зовнішніми та внутрішніми загрозами, включаючи тіньову економіку та організовану злочинність; захист суб'єктів господарювання від незаконних дій та недобросовісної конкуренції. Усі ці рівні тісно взаємопов'язані та працюють разом для ефективного захисту економіки, використовуючи світовий досвід та національну специфіку.

Механізм правового забезпечення економічної безпеки включає організаційні, економічні та правові заходи для запобігання економічним загрозам. Його мета – створення умов для стабільного розвитку індивідів та суспільства, соціально-економічної та військової стабільності та протидія зовнішнім викликам. У контексті національної економічної стратегії, роль держави як стратегічного суб'єкта охоплює всю законодавчу та виконавчу владу, а також громадянське суспільство. Таке широке розуміння стратегічного суб'єкта дає змогу аналізувати національну інституційну структуру в контексті саморегуляції суспільства.

Стратегічна мета національної економічної політики полягає у сталому розвитку соціально-економічної системи, де держава виступає як стратегічний суб'єкт, відповідальний за стабільність і гармонійний розвиток суспільства. Національна економічна стратегія має забезпечувати умови для розвитку різних складових соціально-економічної системи, підтримувати її пропорційне відтворення та створювати інституційні механізми для економічного і соціального розвитку. Ці стратегічні цілі взаємопов'язані з політичною, соціальною та іншими стратегіями країни. Завдання національної економічної стратегії включають сталий економічний ріст, високий рівень зайнятості, ефективну структуру виробництва, справедливий розподіл доходів, стабільність грошово-кредитної системи, зовнішньоекономічну

рівновагу та розвиток економічного і правового середовища, формуючись відповідно до конкретних умов соціально-економічної системи.

Функції механізму правового забезпечення національної економічної безпеки включають державно-правовий вплив у ключових сферах суспільного життя для забезпечення безпеки в економічній, політичній, соціальній, науковій, освітній, інформаційній, духовній, військовій, екологічній, оборонно-промисловій, та господарській сферах. Ці функції реалізуються не тільки на внутрішньому рівні, але й у міжнародному контексті через участь у заходах із забезпечення безпеки України відповідно до міжнародних договорів. Вони здійснюються через взаємодію різних державних організацій, які мають додаткову функцію забезпечення національної безпеки, особливо в ситуаціях, коли державні, суспільні та особисті інтереси знаходяться під загрозою.

Механізм правового забезпечення економічної безпеки об'єднує захисну, регулятивну, превентивну, інноваційну та соціальну функції. Захисна функція включає захист національної економіки від різноманітних загроз, використовуючи ресурсний потенціал країни. Регулятивна функція втілюється через державне регулювання та ринкове саморегулювання для нейтралізації загроз. Превентивна функція спрямована на передбачення та запобігання загрозам, включаючи заходи щодо захисту економічної системи та розвиток інформаційної системи безпеки. Інноваційна функція базується на розробці нових рішень для протидії економічним загрозам, об'єднуючи державне регулювання та ринкове саморегулювання. Соціальна функція зосереджена на реалізації прав громадян, підвищенні якості життя населення через партнерство різних суспільних груп.

Механізм правового забезпечення економічної безпеки представляє собою комплекс спеціальних інститутів та органів, що діють у відповідності з інтересами суспільства, людини та держави, виконуючи завдання забезпечення національної економічної безпеки. Вони забезпечують регулювання національної економіки, а також виконують охоронну функцію права, забезпечуючи правомірність використання економічних методів. О.Є Денисов розглядає різні групи методів забезпечення економічної безпеки, включаючи інституційні методи, що функціонують через державні установи, місцеве самоврядування, а також неформальні інститути, які діють у різних сферах промисловості. До цього додаються нормативно-правові підходи, що включають національні нормативно-правові акти для забезпечення безпеки та сприяння промисловому розвитку.

Механізм правового забезпечення національної економічної безпеки включає систему державних інституцій, які діють на основі нормативних приписів, підтримуючи інституційні та правові механізми, ресурсні можливості держави для захисту національних інтересів. Правовий інститут забезпечення національної економічної безпеки характеризується власною автономією, національним наглядом та специфічним функціональним призначенням. За В. О. Антоновим, ці інститути відіграють роль сполучної ланки між нормативними відносинами держави та її матеріальною основою [1, с. 260-263]. Вони представляють суспільні відносини у формі категорій, статусів, принципів та духовних цінностей, відрізняючись від державних установ, які асоціюються з матеріальними базами і структурними утвореннями.

Механізм правового забезпечення національної економічної безпеки утворюється державними органами, які використовують технічні, програмні, лінгвістичні, правові та організаційні засоби для збору та обробки інформації про національну безпеку. Інституційна основа цих механізмів включає державні організації вищого рівня, правоохоронні органи, судові органи, органи контролю, а також збройні сили, які формують силову складову забезпечення безпеки. Забезпечення національної безпеки включає циклічну діяльність із трьох етапів: виявлення і усунення передумов загроз, реагування на фактори загрози та ліквідація наслідків суспільно небезпечної діяльності. Ефективне функціонування цих механізмів передбачає координацію діяльності та співпрацю між суб'єктами забезпечення економічної безпеки, включаючи спільне планування та обмін інформацією. Національна економічна безпека є важливим показником стану економічного розвитку суспільства, відображаючи його здатність адаптуватися до змін та протидіяти негативним впливам.

Механізми забезпечення економічної безпеки можуть ефективно функціонувати лише за наявності та взаємодії кількох структурних підсистем. Нормативно-правова підсистема включає повний комплекс нормативно-правових актів щодо регулювання відносин, пов’язаних із забезпеченням економічної безпеки всіх рівнях управління національною економікою. Серед цих документів: «Декларація про державний суверенітет України», Конституція України, закони України «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України», «Про основні засади забезпе-

чення кібербезпеки України», «Про Раду національної безпеки і оборони України».

Організаційно-управлінська складова національної економічної безпеки включає законодавчі, виконавчі та судові органи, такі як Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд, суди загальної юрисдикції, прокуратура та місцеві органи влади та самоврядування, які сприяють забезпеченню безпеки та захисту економічних інтересів країни. Ця система функціонує для організації виробництва, управління національними проєктами та економічного розвитку, включаючи фінансово-економічні аспекти, такі як податкове та бюджетне планування, кредитування, облік та контроль, спрямовані на забезпечення економічної безпеки та фінансування пріоритетних напрямів розвитку [3, с. 85].

Науково-технологічна підсистема сприяє інноваційному розвитку та впровадженню ресурсозберігаючих технологій. Підсистема персоналу відповідає за кадрове забезпечення органів влади, впровадження наукових методів управління персоналом та правове регулювання в цій сфері. Інформаційно-аналітична підсистема проводить аналіз економічної кон'юнктури, визначає тенденції розвитку та виявляє загрози економічній безпеці. Вона також забезпечує контроль за станом економічної безпеки, виявляє недоліки управління та моніторить зміни у соціально-економічному середовищі. М. Вебер (M. Weber) наголошує, що ефективна система економічної безпеки важлива для максимізації економічного потенціалу країни та захисту від різних видів загроз та викликів [10].

Ключовою роллю механізму державної економічної безпеки є контрольна функція, спрямована на оцінку здатності народного господарства протистояти негативним впливам за допомогою наявних ресурсів. Ефективний контроль з боку держави за використанням ресурсного різноманіття, включаючи грошові потоки, є важливим для гарантування економічної безпеки. Фінансовий контроль повинен охоплювати всі аспекти державного життєзабезпечення, оскільки фінансові ресурси необхідні на кожному етапі процесу відтворення [2, с. 219].

Техніко-виробнича складова відіграє ключову роль у забезпеченні економічної безпеки держави, що полягає у здатності національного господарства країни компенсувати негативні наслідки зовнішньоекономічних зв'язків або внутрішніх потрясінь, задовольняючи суспільні та оборонні потреби. Ця складова пов'язана як з матеріальними, так і з соціальними аспектами виробництва. Окремо важливими є продовольча та сировинна складові, які забезпечують необхідність економіки країни у продовольстві та сировині для ефективного функціонування національного господарства, причому забезпечення продовольством є критичним фактором економічної безпеки.

Енергетична складова національної економічної безпеки включає заходи для протидії шкоді паливно-енергетичному комплексу (ПЕК) через різні загрози, такі як зношеність основних фондів, розрив між внутрішніми та світовими цінами на енергоносії та промислові аварії. Методологічний аналіз визначає ключові сфери економічної системи для забезпечення економічної безпеки, включаючи виробничу, продовольчу, зовнішньоекономічну, фінансову, соціальну та інфраструктурну сфери. Економічна безпека як політико-економічна категорія охоплює систему економічних відносин між суб'єктами господарювання, індивідами та державними інститутами, забезпечуючи баланс інтересів усіх учасників. Таким чином, забезпечення економічної безпеки є ключовою функцією держави та важливим аспектом її економічної політики, який включає задоволення економічних потреб суспільства і пошук оптимальних рішень для комплексу економічних проблем.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Механізми правового забезпечення національної економічної безпеки є фундаментальним елементом стабільного розвитку будь-якої країни. Ці механізми включають комплекс заходів, які охоплюють законодавчі, виконавчі, судові та інші державні інституції, забезпечуючи цілісність та координовану роботу в напрямку захисту національних економічних інтересів. Ключові аспекти такого забезпечення охоплюють контроль за фінансовими потоками, забезпечення енергетичної безпеки, розвиток науково-технологічного потенціалу, а також ефективне використання людських ресурсів.

Особливості цих механізмів полягають у їх багаторівневості та комплексності, що включає забезпечення взаємодії між різними галузями та секторами економіки. Важливу роль відіграє також адаптивність до змінних зовнішніх та внутрішніх умов, здатність швидко реагувати на виклики та загрози, а також прогнозувати потенційні ризики. Не менш значущим є впровадження новітніх технологій та інновацій у процес правового регулювання економічної безпеки, що сприяє підвищенню ефективності та гнучкості управління економічними процесами.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні впливу глобалізації та цифровізації на механізми правового забезпечення національної економічної безпеки та розробці новітніх правових інструментів для їх адаптації до сучасних викликів.

Список літератури:

1. Антонов В. О. Державна політика у сфері національної безпеки як гарантія забезпечення сталого розвитку української держави в сучасних умовах. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 260–263.

2. Зінченко В. В. Соціальна політика як фактор громадянського суспільства і національної безпеки України. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2009. Вип. 38. С. 213–221.

3. Ковальчук А. Ю. Місце Ради національної безпеки і оборони України у механізмі забезпечення національної безпеки. *Наукові праці МАУП.* 2016. Вип. 48. С. 84–88.

4. Левківська В. М. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права,* 2023 (4), 83–88. https://doi.org/10.32782/klj/2022.4

5. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

6. Шевчук О. Р. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект / О. Р. Шевчук, Н. Ф. Ментух // *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2021. Вип. 64. С. 282–287. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_64_

7. Buckley, Chris and Steven Lee Meyers. In Turbulent Times, Xi Builds a Security Fortress for China, and Himself. 2022. August 6. URL: https://www.nytimes.com/2022/08/06/world/asia/xi-jinping-china-security.html.

8. Chopra, S., & Pils, E. The Hong Kong National Security Law and the Struggle over Rule of Law and Democracy in Hong Kong. Federal Law Review. 2022. № 50 (3). P. 292–313. DOI: https://doi.org/10.1177/0067205X221107410

9. Shevchuk O. The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 3. С. 70–75.

10. Weber M. Politics as a vocation. In Weber's Rationalism and Modern Society, edited and translated by Tony Waters and Dagmar Waters. Palgrave MacMillan, 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/305279035_Politics_as_a_Vocation_b

Levkivska V.M. MECHANISMS OF LEGAL ENSUREMENT OF NATIONAL ECONOMIC SECURITY AND THEIR FEATURES

The article analyzes the legal mechanisms of national economic security and their features. It is substantiated that the mechanism of legal provision of national economic security is a system of effectively organized state institutions that act in stages and on the basis of official regulations, supporting institutional and legal mechanisms, resource capabilities of the state and society, ensuring the protection of national interests.

It is proved that the mechanism of legal provision of national economic security is based on three levels: creation of international political and legal conditions to ensure freedom of choice and implementation of economic strategies without external pressure; development of the domestic subsystem of economic security to identify and neutralize internal and external threats, including the shadow economy and organized crime; and protection of business entities from illegal encroachments and unfair competition through the efforts of all state institutions of power.

It was determined that the legal mechanisms of national economic security include a set of measures that cover legislative, executive, judicial, and other state institutions, ensuring integrity and coordinated work in the direction of protecting national economic interests. Key aspects of such provision include control over financial flows, ensuring energy security, development of scientific and technological potential, as well as effective use of human resources.

The features of these mechanisms are their multi-level and complexity, which includes ensuring interaction between various industries and sectors of the economy. An important role is also played by adaptability to changing external and internal conditions, the ability to quickly respond to challenges and threats, as well as predict potential risks. No less significant is the introduction of the latest technologies and innovations into the process of legal regulation of economic security, which contributes to increasing the efficiency and flexibility of managing economic processes.

Key words: *national economic security, legal support, security, economic policy, regulatory and legal mechanisms.*

УДК 346.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/06

Шпомер А.І.
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Кривопуск Д.Л.
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ

В Україні набуває популярності практика вирішення господарських спорів без застосування класичних судових процедур, з наданням переваги альтернативним методам. Це пов'язано з тим, що усталена практика звернення учасників господарських відносин до суду для вирішення спорів, призвела до перевантаження судових установ. Вирішити питання доступу до правосуддя та зменшити навантаження на суди може медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських конфліктів в Україні.

Правове впровадження інституту медіації в Україні ще не досяг високого ступеня розвитку та широкого застосування; на даний момент він знаходиться на етапі формування та еволюції. Дослідники та законодавці тривалий період працювали над створенням сприятливих умов для впровадження медіації в Україні. На сьогоднішній день здійснюється інформаційна робота щодо змісту та переваг медіації, вивчаються та аналізуються норми закону про медіацію, надаються конкретні рекомендації, приймаються та впроваджуються нові нормативно-правові акти в цій сфері діяльності. Здійснюється впровадження програм медіації через створення координаційних груп, інститутів та центрів медіації, а також проводиться підготовка суддів та медіаторів. Однак, існує значне число актуальних питань, щодо забезпечення ефективної роботи механізму медіації, які вимагають ретельного наукового вивчення та практичної реалізації.

У статті досліджується правове регулювання медіації в господарському процесі, її сутності та ключових ознак. Проведено порівняльний аналіз та визначено численні переваги медіації відносно інших позасудових заходів врегулювання господарських спорів таких, як мирова угода та врегулювання спору за участі судді, виокремлено стадії медіації. Визначено недоліки правового регулювання медіації та шляхи її вдосконалення в аспекті євроінтеграції та з урахуванням міжнародних стандартів.

Ключові слова: *господарські спори, права суб'єктів господарювання, альтернативне вирішення спорів, розвиток інституту медіації, переговорний процес, медіація, медіатор.*

Постановка проблеми. Основними органами в Україні, що вирішують спори, в тому числі і комерційні, є суди. Широкомасштабне вторгнення росії на територію України змінило всі сторони суспільного життя, не виключенням стало і вирішення різноманітних конфліктів. Судові органи, з моменту запровадження воєнного стану почали працювати з певними особливостями, деякі з них взагалі припинили роботу або змінили своє місцезнаходження, деякі зміни відбулися й в територіальній підсудності справ. Ситуація в державі та емоційний стан громадян не сприяють нормальному вирішенню спорів, незважаючи на це, кількість конфліктів, що потребують негайного їх розгляду, не зменшується. Тому актуальним є вирішення конфліктів різного роду не в судовому, а позасудовому порядку, що має ряд переваг. До таких способів вирішення спорів відносять медіацію.

Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів набула особливої актуальності в Україні в умовах постійних змін у сфері господарських відносин та росту конфліктів між суб'єктами господарювання. Інноваційний метод вирішення спорів займає провідне місце в юридичній системі країни, оскільки дозволяє не запускати довготривалі судові процедури і, в умовах економії часу та ресурсів, швидко вирішити спір, досягти консенсусу. Медіація загалом поліпшує доступ до правосуддя та зменшує навантаження на суди та суддів, також є альтернативним інструментом вирішення спорів, адже в окремих

випадках фактично неможливо примусово виконати рішення суду.

Медіація є високоефективним методом вирішення конфліктів, що отримав визнання в більшості розвинених країн світу і рекомендований Європейським Співтовариством. Вона рекомендується як основний спосіб вирішення суперечок як перед судовим розглядом, так і під час судового процесу. Особливість медіації полягає в тому, що вона найбільш ефективно допомагає вирішувати конфлікти між сторонами, зберігаючи їх можливість подальшого співробітництва і враховуючи їх законні права і інтереси відповідно до чинного законодавства [1, с. 169].

Актуальність обраної теми полягає не лише в наявності безперечної користі від інституту медіації, але також у зв'язку з наявністю певних проблемних аспектів правового регулювання медіації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне дослідження медіації як альтернативного способу вирішення господарських спорів присвятили свої наукові праці Беляневич О.А., Бучко В.Б., Гаврилішин А.П., Поліщук І.В., Рєзнікова В.В., Симоненко Т.В. та інші науковці.

Метою статті є дослідження та аналіз законодавчого регулювання медіації як альтернативного способу вирішення господарських спорів.

Зазначена мета формує *завдання* відповідного дослідження, а саме: 1) теоретичне обґрунтування специфіки проведення процедури медіації як альтернативного позасудового способу врегулювання господарських спорів; 2) визначення генези розвитку інституту медіації в Україні; 3) виявлення недоліків правового регулювання застосування медіації у сфері господарської юстиції та проблемних аспектів медіації в Україні; 4) пропозиція шляхів вдосконалення інституту медіації в аспекті євроінтеграційних процесів та стандартів.

Виклад основного матеріалу. Хоча альтернатива традиційного судочинства – медіація, відома ще з 4000 до н.е., вона отримала своє закріплення і розвиток у міжнародних правових актах сьогодення. Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНІСТРАЛ) 24 червня 2002 року був прийнятий «Типовий закон про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», який було рекомендовано усім державам-членам ООН. Зазначений закон містить однакові правила щодо погоджувального процесу з метою сприяння застосуванню погоджувальної процедури та забезпечення більшої передбачуваності і визначеності при її застосуванні.

У 2002 році Комісія Європейських Співтовариств прийняла Зелену книгу про альтернативні способи вирішення спорів у цивільному та комерційному праві, висловивши побажання надалі встановити такі принципи позасудового врегулювання спору, які будуть аналогічно до правосуддя гарантувати надійність такого вирішення спорів. Ґрунтуючись на рекомендаціях Зеленої книги, в липні 2004 року Комісія прийняла Європейський кодекс поведінки медіаторів (далі – Кодекс поведінки), який закріплює такі принципи медіації: незалежність, неупередженість, рівність сторін, конфіденційність.

У 2006 році в Україні був виданий Указ Президента «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів». У цьому документі було відзначено необхідність підтримки розвитку недержавних інституцій, таких як третейські суди та посередники, які допомагають вирішувати конфлікти без судового розгляду [2].

Директивою №2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах» було закріплено офіційне визначення медіації для країн Європейського союзу. Директива визначає медіацію як структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. У Директиві зазначається, що встановлення основних засад у цій сфері є необхідним кроком до забезпечення належного розвитку та функціонування поза судових процедур для врегулювання спорів у цивільних і господарських правовідносинах, мета якого – спростити й покращити доступ до правосуддя. Відповідно до положень Директиви медіація може бути ініційована самими сторонами, проводитися за пропозицією або на виконання розпорядження суду, або для виконання приписів законодавства.

Україна у вересні 2014 року ратифікувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Ця угода передбачала зміцнення співпраці України та Європейського Союзу в галузі юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права і поваги до прав людини і основних свобод [3].

У 2018 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНІСТРАЛ) «Типовий закон про міжнародну комерційну погоджувальну проце-

дуру» було змінено та доповнено новим розділом, присвяченим міжнародним мировим угодам і при веденню їх у виконання. Типовий закон дістав нову назву «Типовий закон про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди, досягнуті в результаті медіації».

15 грудня 2021 року в Україні набув чинності новий Закон «Про медіацію» (далі – Закон про медіацію), який встановлює правові принципи та порядок проведення медіації як процедури вирішення конфліктів поза судом. Згідно з цим законом, медіація є добровільним, конфіденційним і структурованим процесом, під час якого сторони намагаються уникнути або вирішити конфлікт шляхом переговорів. Медіація, згідно з цим законом, проводиться на основі згоди сторін з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, а також з урахуванням принципів самовизначення і рівності прав сторін медіації [4]. Законом України «Про медіацію» було внесено зміни до Господарського процесуального кодексу, що закріпило можливість суб'єктам господарювання вирішувати господарські спори, в тому числі, шляхом медіації, на будь-якому етапі судового процесу.

У процесі розробки законопроєктів, що стосуються впровадження медіації для вирішення спорів в Україні, Верховний Суд висловлював певні сумніви щодо доцільності збереження одночасно інституту медіації і мирової угоди. Такі запитання виникали через можливе дублювання процедур та недоречність їхнього одночасного існування. Науковці також висловлювали пропозиції щодо можливості відмови від мирової угоди і заміни її процедурою медіації, або об'єднання цих двох інститутів в один, який би дозволяв вирішувати спори як за згодою сторін без залучення третьої особи, так і за участю медіатора.

Однак, при прийнятті профільного закону дане питання не було повністю вирішене, і в законодавстві залишилася можливість укладання мирової угоди як результату процедури медіації, а також окремої угоди за результатами медіації, яка фіксує результат домовленості сторін медіації. Вважається, що така роздробленість може призвести до певних ускладнень та непорозумінь в практиці застосування медіації і вимагає подальшого наукового аналізу та дослідження.

В Україні на законодавчому рівні, на відміну від європейської практики, не існують правові норми, що регламентували б етичний аспект діяльності медіатора. Законодавець надає можливість об'єднанням медіаторів самостійно розробляти свої власні кодекси професійної етики медіатора або приєднуватися до існуючих кодексів. У Законі про медіацію закріплено лише загальні положення з етики. Однак, враховуючи, що інститут медіації наразі знаходиться на стадії становлення в Україні, така диспозиція може призвести до зловживання свободою медіаторів у визначенні етичних норм. Тому, на нашу думку, було б доцільно прийняти загальнодержавний нормативно-правовий акт, який регламентує єдиний і обов'язковий кодекс професійної етики для медіаторів. Це сприяло б створенню єдиних стандартів та забезпечило б вищий рівень довіри та професіоналізму в медитаційній діяльності.

Крім того, існують певні неузгодженості щодо безпосереднього здійснення медіатором своїх повноважень. Вважаємо слушною пропозицію науковців про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, щодо надання посереднику (медіатору) права ознайомлюватися з матеріалами справи, щодо якої розпочато процедуру медіації. На підставі зібраної інформації медіатор зможе провести аналіз конфлікту, включаючи сторони, предмет і підстави спору. Медіатор може передбачити специфічні інтереси сторін, визначити ступінь важливості спірних питань для кожної зі сторін, їхні позиції та інтереси, а також їхню зацікавленість у співпраці з опонентами. Крім того, медіатор зможе врахувати когнітивні, мотиваційні та емоційні чинники, які сприяють виникненню конфлікту та його подальшому вирішенню [1, с. 172].

Вважається, що в законодавстві не досить чітко визначена процедура виконання угод, які були укладені після процедури медіації. Законом про медіацію передбачено, що в разі невиконання або неналежного виконання таких угод, сторона спору може звернутися до суду, третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу відповідно до законодавства. Отже, гарантії виконання угод, укладених після процедури медіації, фактично відсутні і дуже ймовірно, що стороні доведеться розпочинати процес вирішення спору знову, що призведе до втрати часу і ресурсів.

Під час розробки Закону про медіацію висловлювались пропозиції щодо введення механізму, який забезпечував би обов'язкове виконання угод за наслідками процедури медіації. Такий механізм, як вважається, дозволив би забезпечити більш ефективне виконання угод, укладених після медіації, що дозволило досягти тієї мети для якої медіація і створювалася.

Медіація має численні переваги, порівняно з іншими методами вирішення господарських спорів. Важливою перевагою є не публічність медіації, що означає, що вирішення конфлікту між підприємствами не стає громадським, і це не впливає негативно на їх ділову репутацію. Крім того, медіація відзначається високою швидкістю вирішення господарських спорів, оскільки строки для досягнення компромісу шляхом медіації зазвичай коротші, ніж у судовому процесі. До цього додається і економічність, оскільки витрати на медіацію значно менші, ніж судові витрати. Основною метою медіації є пошук компромісного рішення, яке задовольняє інтереси кожної сторони, сприяючи мирному вирішенню спору [5, с. 67].

В.В. Рєзнікова відзначає, що переваги медіації порівняно з іншими методами вирішення господарських спорів очевидні. Зокрема, вона відзначає такі:

1) медіація – це конфіденційний процес вирішення економічних конфліктів, що робить її найбільш прийнятною для суб'єктів господарювання, які уникають публічного розголошення наявності конфлікту, його природи та результатів вирішення. Це особливо важливо в ситуаціях, коли сторони господарського спору не бажають публічного викриття фактів конфлікту;

2) медіація може забезпечити економічно ефективне та швидке позасудове вирішення господарських спорів, враховуючи потреби сторін. Строки вирішення економічних конфліктів через медіацію коротші, ніж у судових процедурах. У судових процедурах рішення, винесене на користь однієї із сторін, може бути оскаржене в апеляційному та касаційному порядках, що може витратити багато часу, існує ймовірність повернення справи на новий розгляд, що триватиме додатково багато часу, і під час судового розгляду можуть виникати порушення прав і законних інтересів сторін. Таким чином, медіація дозволяє більш ефективно і швидко вирішувати господарські спори;

3) вартість медіації значно менше, ніж розміри судових витрат, пов'язаних із сплатою судових зборів, оплатою послуг адвокатів тощо [6].

Для демонстрації переваг медіації можна привести конкретні приклади з міжнародної практики за останні три роки: в США 95% справ, які були направлені на медіацію, не потрапили на судовий розгляд; в Німеччині 93% медіацій завершились мирним узгодженням спору; в Великобританії результативність медіації становить 90–95%. Згідно з дослідженнями (див. наприклад, Jennifer E. Shack «Bibliographic Summaryof Cost, Pace, and Satisfaction Studiesof Court Related Mediation Programs»), в господарських спорах, пов'язаних із «виконанням контрактів», медіація зменшує фінансові витрати на 56% та є на 73% менш тривалою у часі. Це пояснюється тим, що медіація має численні переваги порівняно з судовими процедурами та іншими методами вирішення спорів.

Показник виконання угод, укладених за результатом медіації, сьогодні в Україні є приголомшливим: майже 99% домовленостей виконуються сторонами добровільно. Натомість показник примусового виконання судових рішень в Україні не перевищує 48%, що є кричущим та недопустимим [7, с. 127].

Медіація має чітку структуру та поділяється на різні стадії. Наукова доктрина вміщує різне бачення об'єднання окремих дій в межах медіації у певні стадії. Однак, загалом можна виділити чотири основні стадії медіації: 1) попередня стадія: на цій стадії проводиться підбір місця проведення медіації та налагодження зв'язків між сторонами; 2) відкриваюча стадія: медіатор оголошує процедуру та принципи медіації і збирає інформацію про позиції кожної сторони; 3) середня стадія: на цій стадії проводиться обговорення проблемних питань і пошук рішення, яке задовольняє усі сторони; 4) заключна стадія: на цій стадії укладається угода між сторонами [8, с. 175].

Висновки. Отже, медіація є добровільним альтернативним (позасудовим) методом вирішення господарських спорів між сторонами із залученням третьої особи, яка виступає у ролі медіатора. Процес медіації є непублічним і не впливає негативно на ділову репутацію суб'єктів господарювання. Медіація дозволяє швидко, без значних витрат знайти компромісне рішення, яке задовольняє інтереси кожної сторони спору. Крім того, ймовірність виконання компромісного рішення, що прийняте з врахуванням інтересів обох сторін, значно зростає.

Прийняття Закону України «Про медіацію», внесення змін до Господарського процесуального кодексу забезпечило більш широке застосування медіації і при вирішенні господарських спорів. Медіація як позасудовий спосіб вирішення господарських спорів має ряд переваг, серед яких: зменшення навантаження на суди, економія часу, фінансів та інших ресурсів, виконання превентивної функції – запобігання майбутніх конфліктів, врахування інтересів сторін та досягнення для них прийнятного результату тощо. Однак, існують недоліки правового регулювання медіації як альтернативного способу вирішення господар-

ських спорів в Україні, серед яких: 1) існування одночасно інституту медіації та мирової угоди; 2) відсутність кодексу професійної етики медіаторів, що може тягти за собою зловживання з їх боку; 3) відсутність гарантії виконання угоди, спори по яких були досягнуті в ході медіації; 4) господарський процесуальний кодекс не адаптовано до Закону України «Про медіацію», в тому числі щодо надання посереднику (медіатору) права ознайомлюватися з матеріалами справи, щодо якої розпочато процедуру медіації. Тому існує потреба більш чіткого правового врегулювання порядку такого позасудового способу вирішення господарських спорів, як медіація, щодо визначення процедури медіації, проведення переговорів, умов укладення відповідної угоди та її виконання.

Список літератури:

1. Поліщук І.В., Загороднюк В.В. Медіація як альтернативний позасудовий спосіб врегулювання господарських спорів. *Юридичний вісник* № 3 (64). Одеса. 2022. С. 168–174.

2. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/361/2006.

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

4. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

5. Бучко В. Б. Доцільність та ефективність запровадження інституту медіації в цивільному та господарському процесі України : матеріали науково-практичної інтернет-конференції, 10 грудня 2015 р. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1112%3A021215-19&catid=137%3A3-1215&Itemid=169&lang=ru.

6. Shahla F.A.(2018).Court Mediation Reform: Efficiency, Confidence and Perceptions of Justice. Edward Elgar Publishing. DOI: https://doi.org/10.15388/Teise.2020.115.9.

7. Махова Л.О. Переваги впровадження в Україні інституту медіації як позасудового способу врегулювання господарських спорів. *Порівняльно-аналітичне право*: електронне наукове видання. 2016. № 6. С. 124–128.

8. Залізняк В.А. Медіація у вирішенні господарських спорів. Правове регулювання економіки: зб. наук. пр. М-во освіти і науки України. Київ: КНЕУ, 2017. № 16. С. 171–179.

Shpomer A.I., Kryvopusk D.L. LEGAL REGULATION OF THE APPLICATION OF MEDIATION IN THE FIELD OF ECONOMIC JUSTICE

Recently, the practice of resolving economic disputes without the use of classic court procedures, giving preference to alternative methods, is gaining popularity in Ukraine. This is due to the fact that the established practice of the participants in the economic process going to court to resolve the dispute has led to the overloading of judicial institutions. Mediation as an alternative way of resolving economic conflicts in Ukraine can solve the issue of access to justice and reduce the burden on the courts.

The scientific and legal aspect of implementing the mediation institution in Ukraine has not yet reached a high level of development and widespread use; currently, it is in the stage of formation and evolution. Researchers and legislators have been working for a considerable period on creating favorable conditions for the introduction of mediation in Ukraine. Informational efforts are made regarding the content and advantages of mediation, projects of laws on mediation are studied and analyzed, specific recommendations are provided, and new regulatory acts are adopted and implemented. The implementation of mediation programs is carried out through the establishment of coordination groups, institutions, and mediation centers, along with the training of judges and mediators. Therefore, there is a significant number of relevant issues regarding ensuring the effective functioning of the mediation mechanism that require thorough scientific research and practical implementation.

The article explores the legal regulation of mediation in the commercial process, its essence, and key features. A comparative analysis is conducted to identify numerous advantages of mediation over other non-judicial methods for resolving commercial disputes, such as a settlement agreement and dispute resolution with the participation of a judge. The stages of mediation are defined. Drawbacks in the legal regulation of mediation are identified, and ways to improve it are outlined in the context of European integration and considering international standards.

Key words: *commercial disputes, rights of economic entities, alternative dispute resolution, development of the mediation institution, negotiation process, mediation, mediator.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.743(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/07

Буга В.В.
Донецький державний університет внутрішніх справ

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

У статті наголошено, що правоохоронна діяльність визначається правоохоронною функцією держави, оскільки вона: здійснюється спеціально уповноваженими органами; реалізується при дотриманні встановленого порядку, певних правил і процедур; у процесі її реалізації застосовуються заходи державної або суспільної дії з метою виявлення, попередження або припинення правопорушень; націлена на охорону і захист прав у державі.

Встановлено, що поліція наділена обмеженим обсягом повноважень щодо здійснення контролю та нагляду за законністю проведення будівельних робіт, правомірністю забудови територій населених пунктів, розміщенням малих архітектурних форм тощо. Системність протиправних дій в галузі будівництва в країні надає підстави визнати, що вони, без перебільшення, набувають ознак реальної загрози для національної безпеки України. В іноземній практиці, позитивний досвід вирішення проблем контролю, оперативного реагування та невідворотного припинення будь-яких порушень в будівельній галузі – це функціонування спеціалізованих підрозділів будівельної поліції. Діяльність прокуратури у запобіганні правопорушеннями в сфері будівництва направлена на: встановлення фактів незаконності будівництва; здійснення нагляду за додержанням вимог будівельного законодавства; запобігання та протидія корупції у сфері будівництва; застосування комплексних заходів щодо протидії порушенням у сфері збереження культурної спадщини та містобудівного законодавства; представництво інтересів держави в суді.

Враховуючи, що робота всіх правоохоронних та інших органів стосовно запобігання правопорушенням у сфері будівництва має бути скоординована як внутрішньо, так і зовнішньо, у сучасних умовах діяльність органів правоохоронної спрямованості, насамперед, Національної поліції, потребує утворення абсолютного нового підходу за таким напрямом, що передбачає реформування її структури та відповідно оновлення стандартів, програми та напрямків підготовки поліцейських в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. За таким напрямом, важливим є створення «будівельної поліції» як підрозділу Департаменту з питань державного архітектурно-будівельного контролю міста.

Ключові слова: *будівництво, сфера будівництва, правопорушення, правоохоронні органи, Національна поліція, прокуратура, будівельна поліція, запобігання.*

Постановка проблеми. Набуття Україною державного суверенітету і проголошення її незалежності стали початком будівництва Української державності у напрямку створення громадянського суспільства і правової держави у відповідності з передовим світовим досвідом. Будівельна галузь – одна зі стратегічних галузей економіки має важливе соціальне значення, адже забезпечує основні потреби населення, серед яких житло, інфраструктурна мережа, транспортне сполучення й посідає в економіці країни одне з ключових місць за темпами розвитку і капіталізації, порівняно з іншими її сегментами. Однак, головною недовірою громадян до владних структур держави України є масові та практично безкарні незаконні забудови (наймасштабніші будівництва провідних забудовників починаються, тривають та закінчуються порушеннями будівельних норм, правил та чинного законодавства України).

Попри всі кричущі порушення чинного законодавства абсолютна більшість таких забудовників має реєстраційні дозвільні документи від служб архітектурно-будівельного контролю. Вже розпочаті будівництва не в змозі зупинити постійні гучні акції протестів активістів та громадськості. Вони все частіше супроводжуються зіткненнями з охороною будівельних майданчиків, непоодинокими випадками кровопролиття та вимушеним залученням правоохоронців для угамування натовпу. Саме видачею таких сумнівних, а найчастіше незаконних, дозволів на початок будівельних робіт та оформленням прийняття в експлуатацію далеко не завершених будівель, обмежується діюча Державна інспекція архітектури та містобудування України – унікальна структура з майже необмеженими повноваженнями. За даними аналізу реальних подій протягом останніх 10–15 років, за ініціативою такої структури не зупинено жодного незаконного будівництва, а більшість порушень відбуваються там, де в проєктуванні та технічному нагляді задіяні відповідальні виконавці, які «отримали» свої кваліфікаційні сертифікати з порушенням чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За часів незалежності України питання державно-правового регулювання будівельної галузі досліджували: О. В. Гульчак, А. П. Запотоцький, О. В. Запотоцька, К. Ю. Зубко, В. М. Коссак, Є. Б. Кубко, О. Л. Марченко, А. В. Матвійчук, І. М. Миронець, М. Є. Околович, К. Р. Резворович, В. О. Резніченко, К. О. Рибак, А. В. Романенко, Б. М. Семенко, В. В. Слончак, О. В. Скригулець, О. В. Стукаленко, Ю. В. Тарасюк, О. С. Юнін та ін. Значний внесок таких учених у розроблення предмету статті є безперечним, однак аналіз сфери будівництва показує, що в умовах сьогодення вельми актуальним залишається дослідження системи, місця й ролі правоохоронних органів України у запобігання правопорушенням у ній.

Мета статті – визначення системи, місця і ролі правоохоронних органів України у запобіганні правопорушенням у сфері будівництва.

Виклад основного матеріалу. Протести громадськості частішають настільки, наскільки систематично вони ігноруються чинною владою на місцях. Суспільство остаточно усвідомило, що кожне незаконне будівництво має прихованих захисників, а часто-густо й зацікавлених співзасновників від чинної влади. Вони та вся піраміда корумпованих чиновників різних рівнів і є тією деструктивною силою, яка не дає можливості здійснити відповідні перевірки, висновки яких змогли би дати змогу припинити незаконне будівництво та офіційно його закрити, як це передбачено законодавством. За таким напрямом адміністративно-правове дослідження спрямоване на аналіз правового регулювання, вдосконалення законодавства й процедур для покращення управління будівельної індустрії.

Втім, серед всіх існуючих державних структур та інституцій, які так чи інакше здійснюють заходи щодо запобігання правопорушенням в сфері будівництва, необхідно виокремити правоохоронні органи [1]. Згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [2].

Досліджуючи термін «правоохоронні органи», слід наголосити, що попри часте його використання в наукових і фахових колах та непоодинокі згадування у вітчизняних нормативно-правових актах, в Україні досі не сформувалася єдине бачення щодо змісту діяльності останніх як на науковому, так і на законодавчому рівнях.

В. Я. Тацій акцентував увагу на тому, що у результаті тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які в тій чи іншій мірі займаються виконанням правоохоронних функцій, тобто опосередковано й правоохоронною діяльністю [3, с. 234]. А. М. Куліш стверджує, що правоохоронні органи – це спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції [4, с. 92]. На думку С. В. Россохи, під правоохоронним органом слід розуміти такий державний орган, що Конституцією та законами України наділений певним обсягом прав і обов'язків щодо здійснення захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства і держави шляхом вчинення специфічних дій примусового характеру, які проводяться в певній процесуальній формі [5, с. 13]. В. М. Гірич вважає, що правоохоронні органи –

це державні органи, головним призначенням яких є здійснення правоохоронної діяльності. Зі свого боку правоохоронна діяльність, на думку цього автора, – система контрольно-ревізійних, оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних та адміністративно-примусових заходів, які здійснюються в порядку, визначеному законодавством, з метою підтримання правопорядку, виявлення і безпосереднього припинення правопорушень, що підпадають під дію КК України та КУпАП, а також виконання кримінальних і адміністративних санкцій щодо правопорушників [6]. А. М. Кучук наголошує, що в цьому контексті мова йде про спеціально уповноважені державні органи, що наділяються державно-владними повноваженнями з метою професійного здійснення на підставі та відповідно до законодавства, а у випадках, встановлених законом, – у відповідній процесуальній формі, із застосуванням правових засобів, діяльність, спрямовану на охорону прав та свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин [7, с. 17–18]. В. В. Нагорна основним критерієм віднесення до правоохоронних органів називає правоохоронну діяльність, суть якої, на її думку, полягає в гарантуванні державної безпеки, захисті державного кордону, охороні та захисті національних інтересів держави, громадського порядку, прав і свобод людини і громадянина [8, с. 45]. Ю. С. Шемшученко визначає їх як органи, які наділені державою компетенцією щодо охорони громадських відносин, урегульованих правом [9].

С. С. Шоптенко вважає, що правоохоронними органами є органи державної влади, які створені й діють на професійній основі відповідно до норм матеріального та процесуального законодавства з метою забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань та, у зв'язку з чим їх наділено комплексом владних повноважень, зокрема із застосування заходів примусу, а також працівники яких мають особливий соціально-правовий статус, фінансове й матеріально-технічне забезпечення, що визначено специфікою проходження служби в цих органах [10]. В. Т. Маляренко зазначає, що під правоохоронним органом розуміють державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави. На основі аналізу взаємопов'язаних елементів, які входять до складу юрисдикції правоохоронних органів, автор дійшов висновку, що правоохоронний орган – це юрисдикційний орган, уповноважений державою виконувати в установленому законом порядку функції або завдання з охорони права, охорони правопорядку, розслідування або запобігання порушень права, відновлення порушеного права, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності [11, с. 9]. Схоже пояснення зазначається колективом авторів навчального посібника «Судові та правоохоронні органи», у якому під поняттям «правоохоронний орган» розуміється державний орган, основним предметом діяльності якого є законодавчо визначені функції або завдання з охорони права, відновлення порушеного права або організація виконання покарання, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності» [12, с. 20].

Авторське визначення правоохоронних органів надає і В. І. Литвиненко, визначаючи його як збірний термін, яким об'єднуються кілька груп державних органів, що за характером встановлених законом повноважень у здійсненні правоохоронної діяльності є спеціалізованими у сфері охорони прав і законних інтересів людини, суспільства, держави або виконують правоохоронну функцію разом з іншими функціями [13, с. 419].

П. І. Хамула взагалі стверджує, що ця дефініція є узагальнюючим науковим поняттям, яке використовується для позначення системи органів, що поділяється залежно від їх конкретних функцій та призначення в механізмі охорони права на: 1) органи охорони правопорядку; 2) контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади; 3) органи охорони Конституції. При цьому під органами охорони правопорядку маються на увазі органи, для яких правоохоронна функція є основною, вони здійснюють повноваження, спрямовані на захист прав і свобод людини та охорону правопорядку, наділяються державно-владними повноваженнями, зокрема, мають право легального застосування примусу, що зумовлює особливості їх статусу, накладають на працівників цих органів особливі вимоги щодо фахової підготовки, психологічних і моральних якостей [14, с. 15].

О. Л. Соколенко пропонує більш докладне визначення правоохоронного органу, який вона схарактеризувала як орган державної влади, що сформований і функціонує відповідно до засад

верховенства права та конституційної законності, метою утворення й основним напрямом діяльності якого є фахове виконання на професійній основі правоохоронних повноважень з реалізації правоохоронної функції держави (згідно з чинним матеріальним і процесуальним законодавством), що потребує адекватного спеціального матеріально-технічного й кадрового забезпечення [15].

Узагальнивши зазначені точки зору, можемо дійти висновку, що правоохоронна діяльність визначається правоохоронною функцією держави, оскільки вона: здійснюється спеціально уповноваженими органами; реалізується при дотриманні встановленого порядку, певних правил і процедур; у процесі її реалізації застосовуються заходи державної або суспільної дії з метою виявлення, попередження або припинення правопорушень; націлена на охорону і захист прав у державі.

Водночас, О. М. Музичук визначив такі ознаки правоохоронних органів: вони є державними органами, що чітко визначено у законодавчих актах, які регламентують їхню діяльність, і органами виконавчої влади; їх спеціально створено з метою забезпечення охорони й захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави; виконання правоохоронних функцій є визначальним (основним) у їхній діяльності, що передбачено відповідними завданнями, які вони виконують повсякденно й постійно; правоохоронні функції, завдання та повноваження такі органи виконують на професійній основі, що передбачає відповідну підготовку; виконання правоохоронних завдань, функцій і повноважень передбачає можливість застосування ними державного примусу; наявність у правоохоронних органів спеціальних повноважень для попередження, розкриття та розслідування правопорушень, які не характерні для інших державних органів [16]. На нашу думку, вказана сукупність ознак найбільш повноцінно характеризує органи, які вважаються правоохоронними.

Як складова частина правоохоронної діяльності в науці та на практиці розглядається поліцейська діяльність. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Варто зауважити, що профілактичний потенціал поліції в сфері контролю та нагляду за дотриманням норм будівельного законодавства (запобіганню правопорушенням) міг би бути значно вищим, однак, нині, поліція наділена обмеженим обсягом повноважень щодо здійснення контролю та нагляду за законністю проведення будівельних робіт, правомірністю забудови територій населених пунктів, розміщенням малих архітектурних форм тощо. І це при тому, що одним з головних сучасних чинників недовіри пересічних громадян до окремих владних структур держави та їх невпевненості в можливості жити, як в правовому громадянському суспільстві європейського зразка, є демонстративні та практично безкарні незаконні забудови, поширені, як в столиці, так і в інших регіонах. Попри всі кричущі порушення, забудовники завжди прикриваються реєстраційними дозвільними документи. Тож вже розпочаті будівництва не в змозі зупинити постійні гучні акції протестів активістів та громадськості, які нерідко супроводжуються зіткненнями з охороною будівельних майданчиків та вимушеним залученням сил поліції. Серед причин – видача сумнівних дозволів на початок будівельних робіт, оформлення прийняття в експлуатацію далеко незавершених будівель, зловживання адміністративного характеру, кримінальні махінації тощо.

Системність протиправних дій в галузі будівництва в країні дає підстави визнати, що вони, без перебільшення, набувають ознак реальної загрози для національної безпеки України. Між тим, світовій та європейській практиці відомий позитивний досвід вирішення проблем контролю, оперативного реагування та невідворотного припинення будь-яких порушень в будівельній галузі – це функціонування спеціалізованих підрозділів будівельної поліції. Її представники з фаховою підготовкою мають відповідні повноваження та оперативний доступ до необхідних баз даних для виявлення подібних досить специфічних правопорушень. Їх службовий статус і компетенції дають можливість закриття будь-якого незаконного будівництва, незалежно від особистостей та службового становища забудовників, до вирішення питання в установленому порядку, у тому числі судовому.

Наступним необхідно зазначити, що відповідно до 131-1 Конституції, в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [17].

У той же час, відповідно до Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. На такий правоохоронний орган покладаються функції: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді [18]. У свою чергу, Закон «Про прокуратуру» (2014 р.) не містить окремого визначення завдань прокурорського нагляду, а у ст. 1 закріплено, що прокуратура України здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави; п. 3 ч. 1 ст. 2 – нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені законодавством. Тому слушною видається думка О. О. Шпака щодо необхідності доповнення окремою статтею Закон України «Про прокуратуру», в якій слід визначити завдання діяльності прокуратури України [19, с. 34].

Діяльність прокуратури у запобіганні правопорушеннями в сфері будівництва, направлена на: 1) встановлення фактів незаконності будівництва; 2) здійснення нагляду за додержанням вимог будівельного законодавства; 3) запобігання та протидія корупції у сфері будівництва; 4) застосування комплексних заходів щодо протидії порушенням у сфері збереження культурної спадщини та містобудівного законодавства; 5) представництво інтересів держави в суді.

Висновки. Робота всіх правоохоронних та інших органів стосовно запобігання правопорушенням у сфері будівництва має бути скоординована як внутрішньо, так і зовнішньо. У сучасних умовах діяльність органів правоохоронної спрямованості, насамперед, Національної поліції, потребує утворення абсолютного нового підходу у запобіганні правопорушенням у сфері будівництва, що передбачає реформування її структури та відповідно оновлення стандартів, програми та напрямків підготовки поліцейських в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. За таким напрямом, важливим є створення «будівельної поліції» як підрозділ Департаменту з питань державного архітектурно-будівельного контролю міста. Відповідно до ст. 244–6 Кодексу України про адміністративні правопорушення [20], органи державного архітектурно-будівельного контролю розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил під час будівництва, порушенням законодавства під час планування та забудови територій та невиконанням законних вимог (приписів) посадових осіб органів державного архітектурно-будівельного контролю (ст. 96, 96–1 (крім частин третьої – п'ятої), ч. 1, 2 ст. 188–42).

Список літератури:

1. Буга В. В. Повноваження правоохоронних органів у запобіганні правопорушенням в сфері будівництва. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. онлайн-семінару (Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р.). Кривий Ріг, 2022. С. 120–122.

2. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text

3. Тацій В. Я. Визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції змін до Конституції України (концептуальні підходи). *Право України*, 2012. № 11-12. С. 233–240.

4. Куліш А. М. Щодо визначення поняття «правоохоронні органи». *Право і Безпека*, 2005. № 5. Т. 4. С. 90–93.

5. Россоха С. В. Правоохоронні органи держави в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2016. 20 с.

6. Гірич В. М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка від 13 трав. 2013 р. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-konteksti-reformuvannya

7. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 22 с.

8. Нагорна В. В. Щодо проблеми визначення поняття «правоохоронні органи» у правовій науці та законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 44–48.

9. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 1996. 695 с.

10. Шоптенко С. С. Система правоохоронних органів України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 3. С. 150–155.

11. Маляренко В. Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник. Київ, Юрінком Інтер, 2007. 352 с.

12. Судові та правоохоронні органи: навч. посіб. / М. В. Ковалів та ін. Львів: ЛДУВС, 2016. 388 с.

13. Литвиненко В. І. Поняття і класифікація завдань правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні. *Наукові праці Нац. ун-ту «Одеська юридична академія»*. № 16. С. 418–424.

14. Хамула П. І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 20 с.

15. Соколенко О. Л. Адміністративно-правові засади захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів: дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 460 с.

16. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. … д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 481 с.

17. Конституція України. Основний Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#doc_info

18. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

19. Шпак О. О. Організація роботи прокурора з процесуального керівництва досудовим розслідуванням : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2016. 227 с.

20. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

Buha V.V. LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE AS SUBJECTS OF CRIME PREVENTION IN THE FIELD OF CONSTRUCTION

The article emphasizes that law enforcement activity is determined by the law enforcement function of the state, since it: is carried out by specially authorized bodies; is implemented in compliance with the established order, certain rules and procedures; in the process of its implementation, measures of state or public action are applied to detect, prevent or stop offenses; aimed at the protection and protection of rights in the state.

It has been established that the police has a limited scope of powers to control and supervise the legality of construction works, the legality of development of the territories of settlements, the placement of small architectural forms, etc. The systematicity of illegal actions in the field of construction in the country gave grounds to recognize that they, without exaggeration, are acquiring signs of a real threat to the national security of Ukraine. In foreign practice, a positive experience in solving problems of control, prompt response and inevitable termination of any violations in the construction industry is the operation of specialized units of the construction police. The activities of the prosecutor's office in the prevention of offenses in the field of construction are aimed at: establishing the facts of the illegality of construction; supervision of compliance with the requirements of construction legislation; prevention and counteraction of corruption in the field of construction; application of comprehensive measures to combat violations in the field of cultural heritage preservation and urban planning legislation; representation of state interests in court.

Taking into account that the work of all law enforcement and other agencies in relation to the prevention of offenses in the field of construction must be coordinated both internally and externally, in modern conditions the activities of law enforcement agencies, primarily the National Police, require the formation of an absolutely new approach in such a direction that involves reforming its structure and, accordingly, updating the standards, program and areas of police training in higher education institutions with specific training conditions. In this direction, it is important to create a «construction police» as a subdivision of the Department of State Architectural and Construction Control of the city.

Key words: *construction, field of construction, crime, law enforcement agencies, National Police, prosecutor's office, construction police, prevention.*

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/08

Дерець В.А.
Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УРЯДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ВОЄВОДСТВІ ТА РЕФОРМА МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз організації урядової адміністрації у польському воєводстві, досліджено функції та повноваження воєводи, визначено особливості управлінських відносин між органами виконавчої влади різних рівнів у Польщі та Україні. Польський досвід порівнюється із підходом до реформування місцевих державних адміністрацій, обраним в Україні, з метою оцінки обраного підходу для перспективи підвищення якості та ефективності діяльності органів публічної адміністрації в Україні.

Зазначається, що особливістю польського правового регулювання функціонування урядової адміністрації у воєводстві є наявність компетенційного закону, який регулює всі її складові. На відміну від Польщі, в Україні Законом «Про місцеві державні адміністрації» регулюється діяльність обласних та районних державних адміністрацій, а Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» – територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Зроблено висновок, що провідна роль в організації урядової адміністрації у польському воєводстві належить воєводі. Він, як представник уряду, забезпечує загальнонаціональні інтереси; як керівник урядової адміністрації, реалізує державну регіональну політику; а також здійснює контроль та нагляд за законністю діяльності відповідних органів влади, які діють у воєводстві. Діяльність і польського воєводи, і місцевої державної адміністрації в Україні відбувається в межах субординаційних управлінських відносин між ними та Урядом, міністрами/міністерствами, а також реординаційних відносин. Загалом аналіз польського досвіду здійснення адміністративної реформи на місцевому рівні свідчить, що підходи до визначення завдань, функцій та повноважень місцевих державних адміністрацій вже використовуються Україною. При цьому щодо низки питань особливості адміністративно-правового регулювання визначаються власними здобутками у цій сфері та відповідають вітчизняним потребам публічного управління.

Ключові слова: *урядова адміністрація у воєводстві, воєвода, місцеві державні адміністрації, Рада Міністрів Польщі, Кабінет Міністрів України, управлінські відносини, реформування.*

Постановка проблеми. Актуальним питанням для розвитку публічної адміністрації в Україні, як з позиції адміністративно-правової науки, так і практики діяльності органів виконавчої влади як різновиду органів публічної адміністрації, є реформування організації та діяльності місцевих державних адміністрацій. Розробляється та дискутується їх модернізація в органи префектурного типу. У зв'язку з цим важливо розглянути низку аспектів цього питання через призму вдалого досвіду тих держав, які вже пройшли відповідний шлях. Зокрема, на нашу думку, заслуговує на увагу польський досвід організації та діяльності урядової адміністрації у воєводстві загалом та функціонування польських воєвод зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники польського досвіду зупинялися на питаннях організації та діяльності виконавчої влади загалом та її центрального рівня зокрема (наприклад, С. Плевак, В. Шаповал). А також в науковій літературі приділялася увага аналізу окремих аспектів організації та діяльності воєводи в поєднанні з всебічним аналізом проблематики реформування місцевого самоврядування (зокрема, Т. Анопчик, А. Семенович, Н. Шаповалова, І. Пресняков).

У вітчизняній адміністративно-правовій науці проблематика удосконалення організації та діяльності місцевих державних адміністрацій аналізується багатьма дослідниками, серед яких Ю. Глущенко, І. Коліушко, Ю. Мельник,

П. Погиба, В. Пастушенко, М. Сидор, О. Соловйова, В. Сахно, О. Хохленко, Н. Янюк та ін. Крім цього, це питання досить часто розглядається як безпосередньо пов'язане з проблематикою реформування місцевого самоврядування.

Зроблені в дослідженнях цих науковців висновки, а також польський досвід правового регулювання частково вже використовувалися в ході попередніх реформувань публічної адміністрації в Україні. Разом з цим, прикладний аспект проблематики реформування місцевих державних адміністрацій з урахуванням поточного стану розробки вітчизняного законодавства в контексті порівняння з польським досвідом функціонування урядової адміністрації у воєводстві є малодослідженим.

Метою статті є аналіз організації урядової адміністрації у польському воєводстві, дослідження функцій та повноважень воєводи, визначення особливостей управлінських відносин між органами виконавчої влади різних рівнів у Польщі та Україні, порівняння польського досвіду із підходом до реформування місцевих державних адміністрацій, обраним в Україні, з метою оцінки обраного підходу з позицій перспективи підвищення якості та ефективності діяльності органів публічної адміністрації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Приєднуємося до наявної в науковій літературі точки зору, що «досвід Польщі, здобутий у процесі здійснення адміністративної реформи, є цінним під час проведення аналогічної реформи в Україні та в процесі євроінтеграції». Слушно наголошується, що «… виникає спокуса якомога повніше застосувати сусідський досвід в наших умовах. Та для успішного використання вже наявного досвіду Польщі слід акцентувати не лише на його позитивних моментах, а й адекватно співставити його, відносно реалій України» [1].

Оскільки воєводи в Польщі та місцеві державні адміністрації в Україні є структурними елементами виконавчої влади, варто розглянути не лише місцевий, а й її вищий та центральний рівні в кожній з держав. Це також сприятиме розумінню управлінських відносин між органами виконавчої влади різних рівнів.

Відповідно до Конституції Польщі 1997 р. виконавчу владу здійснюють Президент і Рада Міністрів [2, с. 10]. Урядовою адміністрацією керує Рада Міністрів. До її складу входять Голова Ради Міністрів та міністри, а також можуть бути призначені заступники Голови Ради Міністрів та голови комітетів, визначених законами [2, с. 53].

В Україні вищим органом в системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та міністри України. Тобто, членами Кабінету Міністрів України є посадовці, які мають формувати державну політику у відповідних сферах державного управління. Їх посади належать до політичних посад. На відміну від Польщі, в Україні керівники інших центральних органів виконавчої влади не входять до складу Уряду. Такі органи виконують функції з реалізації державної політики, а посади їх керівників не належать до політичних.

Міністри в Польщі керують визначеними секторами урядової адміністрації або виконують завдання, встановлені для них Головою Ради Міністрів. Крім міністерств, в Польщі на центральному рівні функціонують центральні органи урядової адміністрації.

Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів АР Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів [3]. Крім місцевих державних адміністрацій, в Україні на місцевому рівні функціонують територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади [4].

Завдання урядової адміністрації у польському воєводстві виконують: воєвода, органи об'єднаної урядової адміністрації у воєводстві, органи необ'єднаної урядової адміністрації, одиниці територіального самоуправління та їх об'єднання (якщо виконувані ними завдання урядової адміністрації виникають з окремих законодавчих положень або із складеної домовленості), староста (якщо виконувані ним завдання виникають з окремих законодавчих положень), інші суб'єкти (якщо виконувані ними завдання виникають з окремих законодавчих положень) [5].

Органи об'єднаної урядової адміністрації у воєводстві реалізують свої повноваження за допомогою воєводського управління, якщо інше не передбачено окремим законом. Детально організація об'єднаної урядової адміністрації у воєводстві визначається статутом воєводського управління. Органам об'єднаної адміністрації на рівні воєводства, в свою чергу, підпорядковуються органи об'єднаної адміністрації на рівні повітів. При цьому на рівні повітів не діють органи влади на зразок районних державних адміністрацій в Україні.

Органами необ'єднаної урядової адміністрації є територіальні органи урядової адміністрації, підпорядковані відповідному міністру або центральному органу урядової адміністрації, та керівники державних юридичних осіб і керівники інших державних організаційних одиниць, які виконують завдання адміністрації у воєводстві.

В науковій літературі акцентується увага на тому, що в Польщі є баланс між централізацією та децентралізацією в системі публічного управління: в основі місцевого самоврядування лежить принцип децентралізації, а в основі урядової адміністрації – принцип централізації [6]. Має місце «дуалістична модель управління воєводством»: виконавчим органом регіонального самоврядування на чолі з маршалком воєводства та урядовою адміністрацією на чолі з воєводою [6; 7, с. 72].

В Україні місцеві державні адміністрації функціонують і в областях, і в районах. Як визначено ст. 132 Конституції України, територіальний устрій України ґрунтується на засадах поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади. Реформа децентралізації виконавчої влади в Україні триває, але ще не завершена.

Особливістю польського правового регулювання функціонування урядової адміністрації у воєводстві є наявність компетенційного закону, який регулює всі її складові, – Закон Польщі «Про воєводу та урядову адміністрацію у воєводстві». Він визначає сферу діяльності та принципи функціонування воєводи, організацію об'єднаної та необ'єднаної урядових адміністрацій у воєводстві.

На відміну від Польщі, в Україні Законом «Про місцеві державні адміністрації» регулюється діяльність обласних та районних державних адміністрацій, а Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» – територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. В науковій літературі висловлювалася пропозиція про розробку Закону України «Про місцеві органи виконавчої влади» [8, с. 14.]. Однак, модернізація законодавства в цій сфері відбувається шляхом акценту на удосконаленні законодавчого регулювання організації та діяльності місцевих державних адміністрацій. Такий підхід, на нашу думку, має бути доповнений удосконаленням законодавчого регулювання організації та діяльності територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з урахуванням реформування центрального рівня виконавчої влади та його результатів.

Зупинимося на повноваженнях польського воєводи та місцевих державних адміністрацій в Україні, які пропонується закріпити в проєкті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» (реєстр. № 4298 від 30.10.2020 р.) (далі – законопроєкті № 4298) [9].

Польський воєвода є представником Ради Міністрів у воєводстві. Також він є керівником об'єднаної урядової адміністрації та органом об'єднаної урядової адміністрації у воєводстві; органом нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх союзів з точки зору законності; органом контролю з точки зору законності, господарності та сумлінності за виконанням органами місцевого самоврядування завдань зі сфери урядової адміністрації, які вони виконують на основі закону або договору із органами урядової адміністрації; органом урядової адміністрації у воєводстві, до компетенції якого належать усі справи зі сфери урядової адміністрації у воєводстві, які законами не віднесені до компетенції інших органів цієї адміністрації; представником державної казни в обсязі і на підставах, визначених в окремих законах; органом вищої інституції у розумінні Адміністративного процесуального кодексу [10].

Типологія функцій місцевих державних адміністрацій за законопроєктом № 4298, на нашу думку, має низку схожих до типології функцій польських воєвод складових, а також враховує вітчизняні потреби та напрацьований досвід організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Так, в Україні передбачається змінити наявний підхід до функцій та повноважень місцевих державних адміністрацій та наділити їх трьома типами повноважень: 1) координаційними повноваженнями щодо діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади, а також забезпечення взаємодії з відповідною обласною, районною радою та іншими органами місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; 2) повноваженнями із забезпечення законності територіальними органами центральних органів виконавчої влади, а також сільськими, селищними, міськими, районними в місті радами, їх виконавчими органами, сільськими, селищними, міськими головами, обласними, районними радами; 3) окремими повноваженнями місцевого самоврядування. На

нашу думку, схожий до польського підхід, який обрала Україна, в комплексі з продовженням та результативним завершенням реформи децентралізації, сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів публічної адміністрації на місцях.

Загалом напрямами, які реформувалися першочергово в межах реформи публічної адміністрації в Польщі, були реформа місцевого самоврядування та реформа територіального устрою. Певні реформаційні зміни проводилися на центральному рівні вже після зазначених напрямів [1].

В Україні реформа державного управління розпочалася з центрального рівня виконавчої влади реформуванням міністерств. У довоєнний період вона мала продовжуватися реформуванням територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Реформа децентралізації виконавчої влади розпочалася ще до початку реформи міністерств. Наразі потребують реформування призначення, завдання, функції та повноваження місцевих державних адміністрацій. Без проведення цієї невід'ємної складової реформи децентралізації вона не буде результативною.

Між польським воєводою (з одного боку) та Головою Ради Міністрів, міністрами (з іншого боку) будуються субординаційні управлінські відносини. Можна виокремити наступні особливості таких відносин. Голова Ради Міністрів здійснює нагляд за діяльністю воєводи. Предметом такого нагляду є відповідність діяльності воєводи політиці Ради Міністрів. Голова Ради Міністрів адресує воєводі директиви та розпорядження, вимагає від нього звіти про діяльність, здійснює періодичну оцінку його роботи.

Нагляд за діяльністю воєводи також здійснює міністр, до компетенції якого належать питання публічної адміністрації. Предметом такого нагляду є відповідність діяльності воєводи законодавству, а також сумлінність та господарність такої діяльності. Голова Ради Міністрів може уповноважити цього міністра виконувати від його імені належні йому повноваження щодо воєводи, за винятком призначення і звільнення воєводи та вирішення спорів між воєводою і членом Ради Міністрів або центральним органом урядової адміністрації.

Щодо управлінських відносин між воєводою та іншими міністрами, то відповідні міністри здійснюють свої повноваження щодо воєводи в обсязі і на підставах, визначених в окремих законах. Воєвода зобов'язаний надавати відповідному міністрові або центральному органу урядової адміністрації у визначений строк інформацію та пояснення, які той вимагає [5].

Аналіз законопроєкту № 4298 дозволяє виокремити такі ключові особливості управлінських відносин між місцевими державними адміністраціями та Кабінетом Міністрів України: інформування Кабінету Міністрів України про стан справ на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, про тенденції та проблеми реалізації державної політики; звітування перед Кабінетом Міністрів України про результати виконання покладених на них завдань та здійснення визначених законом повноважень; здійснення Кабінетом Міністрів України щоквартального моніторингу виконання покладених на місцеві державні адміністрації завдань та здійснення визначених законом повноважень, за результатами якого визначатиметься рейтинг голів місцевих державних адміністрацій; надання обласними державними адміністраціями Кабінету Міністрів України пропозицій щодо вирішення виявлених проблем реалізації державної політики, щодо питань, що потребують вирішення Кабінетом Міністрів України, щодо удосконалення законодавства і практики його застосування; розгляд обласними державними адміністраціями проєктів актів Кабінету Міністрів України з питань розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. У відносинах з центральними органами виконавчої влади місцеві державні адміністрації забезпечуватимуть виконання актів відповідних центральних органів виконавчої влади, готуватимуть пропозиції щодо проєктів їх нормативно-правових актів.

На нашу думку, і в польському компетенційному законі, і в законопроєкті № 4298 прослідковується можливість формування, крім субординаційних, також реординаційних відносин між воєводою та Радою Міністрів, між місцевими державними адміністраціями та Кабінетом Міністрів України. В Україні такі відносини є одним із видів управлінських відносин у системі органів виконавчої влади та сприяють її функціонуванню як єдиної системи, в якій орган виконавчої влади вищого рівня реагує на потреби, пропозиції, рекомендації тощо органу нижчого рівня.

Висновки. Аналіз організації урядової адміністрації у польському воєводстві свідчить, що провідна роль в ній належить воєводі. Він, як представник уряду, забезпечує загальнонаціональні інтереси; як керівник урядової адміністрації, реалізує державну регіональну політику; а також здійснює контроль та нагляд за законністю діяль-

ності відповідних органів влади, які діють у воєводстві. Діяльність і польського воєводи, і місцевої державної адміністрації в Україні відбувається в межах субординаційних управлінських відносин між ними та урядом, міністрами/міністерствами, а також реординаційних відносин. Загалом аналіз польського досвіду здійснення адміністративної реформи на місцевому рівні свідчить, що підходи до визначення завдань, функцій та повноважень місцевих державних адміністрацій на етапі їх реформування вже використовуються Україною. При цьому щодо низки питань особливості адміністративно-правового регулювання визначаються власними здобутками у цій сфері та відповідають вітчизняним потребам публічного управління.

Перспективи подальших досліджень полягають в поглибленні аналізу польського досвіду в частині особливостей правового статусу воєводи з метою визначення тих прогресивних положень, які можуть бути використані Україною в ході продовження реформування місцевих державних адміністрацій.

Список літератури:

1. Шаповалова Н., Пресняков І. Адміністративна реформа у Польщі: напрямки змін та реальні результати. Діалог. 2005. 15 червня. С. 115–123.

2. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. Київ: Москаленко О.М., 2018. 82 с.

3. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text (дата звернення:16.11.2023).

4. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. Дата оновлення: 22.06.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text (дата звернення:16.11.2023).

5. O wojewodzie i administracji rządowej w województwie: Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090310206/T/D20090206L.pdf (дата звернення: 16.11.2023).

6. Апончик Т.М. Адміністративна реформа Польщі. Напрями змін і результати, як позитивний приклад для України. *Вісник* Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 118–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2012_1_23

7. Семенович А. Особливості розвитку воєводств у контексті підготовки Польщі до членства у ЄС. *Наукові* записки Національного університету «Острозька академія». Серія Міжнародні відносини. 2009. Вип. 1. С. 69–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoamv_2009_1_7

8. Друцул Т.І. Органи публічної адміністрації як суб'єкти адміністративного права: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2015. – 18 с.

9. Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні: проєкт Закону України від 30.10.2020 р. № 4298. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70293

10. Публічна адміністрація в Польщі. URL: https://www.slideshare.net/kyivsolidarityfundpl/29-5-administracja-publiczna-w-polsce

Derets V.A. POLISH EXPERIENCE OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE GOVERNMENT ADMINISTRATION IN THE PROVIDENCE AND THE REFORM OF LOCAL STATE ADMINISTRATIONS IN UKRAINE

The article analyzes the organization of the government administration in the Polish voivodeship, examines the functions and powers of the voivodeship, and identifies the features of management relations between executive authorities of various levels in Poland and Ukraine. The Polish experience is compared with the approach to reforming local state administrations chosen in Ukraine, with the aim of evaluating the chosen approach for the perspective of improving the quality and efficiency of public administration bodies in Ukraine.

It is noted that a feature of the Polish legal regulation of the functioning of the government administration in the voivodeship is the presence of a competent law that regulates all its components. Unlike Poland, in Ukraine the Law "On Local State Administrations" regulates the activities of regional and district state administrations, and the Law of Ukraine "On Central Executive Authorities" regulates territorial authorities of ministries and other central executive authorities.

It was concluded that the leading role in the organization of government administration in the Polish voivodeship belongs to the voivode. He, as a representative of the government, ensures national interests; as the head of the government administration, implements state regional policy; and also carries out control and supervision over the legality of the activities of the relevant authorities operating in the voivodeship. The activity of both the Polish voivodeship and the local state administration in Ukraine takes place within the

framework of subordinate management relations between them and the Government, ministers/ministries, as well as reorientation relations. In general, the analysis of the Polish experience of implementing administrative reform at the local level shows that approaches to defining the tasks, functions and powers of local state administrations are already used by Ukraine. At the same time, regarding a number of issues, the peculiarities of administrative and legal regulation are determined by own achievements in this field and meet the domestic needs of public administration.

Key words: *government administration in the voivodeship, voivode, local state administrations, the Council of Ministers of Poland, the Cabinet of Ministers of Ukraine, management relations, reformation.*

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/09

Огурченко В.Г.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ПРОВІДНОГО СУБ'ЄКТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ФУНКЦІЇ

В науковій статті доведено, що більшість дослідників схильні до думки, що адміністративно-правовий статус позначається сукупністю певних правовизначальних елементів, їхня система варіюється від узагальненого до розширеного визначення, а отже, може бути втрачений чи навпаки роздутий недоречним збільшенням числа аспектів та факторів його сутнісний зміст. Втім основою адміністративно-правового статусу науковою доктриною визначено суб'єктивні права й обов'язки, реалізація яких здійснюється у площині публічного адміністрування.

Категорія «суб'єктивні права та обов'язки» в контексті змісту концепту «адміністративно-правовий статус Національної поліції України як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції» має специфічну юридичну природу, сутність якої базується на постулаті публічності, що передбачає існування самостійного юридичного феномену, який витісняє з понятєво-змістового розуміння означеної категорії явищ «власні права та обов'язки» заміною на «публічний інтерес», адже як суб'єкт владних повноважень Національна поліція України, вступаючи до різнорідних адміністративних відносин, облишена можливості мати власні права та обов'язки, однак наділена відповідною компетенцією, яка спрямовується на реалізацію певної дії, направленої, в першу чергу, на захист публічного блага.

Звернувшись до авторських варіацій структури адміністративно-правового статусу органу державної влади як загалом, так і Національної поліції безпосередньо, доцільним вбачається узагальнення про можливість у контексті її характеристики як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції виокремлювати цільовий, організаційний та компетенційний блоки. В означеному контексті йдеться про загальні характеристики забезпечених можливостей, умов та вимог, встановлених у рамках правової системи, для належної реалізації оперативно-розшукової функції найбільш наближеним до громади суб'єктом її здійснення.

Ключові слова: *правовий статус, адміністративно-правовий статус, Національна поліція України, оперативно-розшукова функція, структурні елементи, цільовий, організаційний та компетенційний блоки.*

Постановка проблеми. Питання визначення адміністративно-правового статусу органу державної влади загалом, у тому числі Національної поліції, є не тільки дискусійним, а й проблематичним загалом. Адже окрім суб'єктивізму, означений правовий концепт характеризується відсутністю єдності концепційного змісту, що має становити основу його життєздатності. Попри те, що більшість дослідників схильні до думки, що ним позначається сукупність певних правовизначальних елементів (власне як і з правовим статусом), їхня система варіюється від узагальненого до розширеного визначення, а отже, може бути втрачений чи навпаки роздутий недоречним збільшенням числа аспектів та факторів його сутнісний зміст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-правовою основою для аналізу питань, пов'язаних із визначенням структурних елементів адміністративно-правового статусу Національної поліції України як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції стали роботи вчених-адміністративістів, а саме: В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. В. Батраченко, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, Ю. Є. Бєлінського, П. Д. Біленчука, Ю. Я. Гладуна, В.А. Глуховері, В. А. Гуменюка, О. В. Джафарової, С. В. Діденка, А. В. Долинного, О.М. Дручека, С.Ю. Жили, В. О. Заросила, С. В. Ківалова, В. К. Колпакова, Д.М. Ластовича, О. В. Негодченка, В. П. Пєткова, Г. Р Парханова, А. М. Подоляки, В.І. Фелика С. О. Шатрави, тощо.

Враховуючи наведене, **мета статті** полягає у дослідженні основних структурних елементів адміністративно-правового статусу Національної поліції України як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування зазначеного можна знайти звернувшись до авторських варіацій структури адміністративно-правового статусу органу державної влади як загалом, так і Національної поліції безпосередньо. Як приклад, О. Бригінець, до структури адміністративно-правового статусу органу державної влади включала такі складники: 1) цільове призначення, що охоплює принципи, цілі, завдання і функції органу державної влади; 2) структурно-організаційну форму побудови органу державної влади, що включає в себе регулювання порядку створення, реорганізації, ліквідації, процедури діяльності, право на офіційні символи, лінійну і функціональну підпорядкованість; 3) компетенцію, яка передбачає сукупність владних повноважень стосовно: а) прав і обов'язків, пов'язаних зі здійсненням влади, участю в управлінських відносинах, а також правом видавати певні адміністративні акти; б) підпорядкованості, правового закріплення об'єктів, предметів і справ, на яких поширюються владні повноваження [1, с. 172]. Аналогічну структуру адміністративно-правового статусу Департаменту кіберполіції Національної поліції України запропонувала у своєму дисертаційному дослідженні Т. Білобров, вказавши, що зазначений статус включає наступні елементи: 1) порядок утворення та припинення, найменування та місце в структурі апарату та механізмі держави; 2) правові норми, що встановлюють адміністративно-правовий статус Департаменту кіберполіції як міжрегіонального територіального органу поліції; 3) принципи служби в поліції; 4) цілі та завдання; 5) компетенцію (предмет відання та функції), 6) повноваження; 7) правові форми і методи їх реалізації; 8) юридичні гарантії діяльності; 9) правові обмеження [2, с. 3].

Своєю чергою, О. Дручек згрупувала вище зазначені елементи у три блоки, а саме: цільовий блок – цілі, принципи, мета діяльності у зазначеній сфері; організаційний блок – структура Національної поліції України, її організаційне підпорядкування; спеціальні процедури; форми і методи діяльності; компетенційний блок – завдання, функції, права, обов'язки та відповідальність її посадових осіб [3, с. 13]. Зазначена класифікація ґрунтується на думці Д. Бахраха та В. Авер'янова, які вважають, що адміністративно-правовий статус складається з трьох блоків елементів, а саме: а) цільовий блок, б) структурно-організаційний блок, в) компетенційний блок (компетенцію) [4, с. 255; 5]. Зокрема Д. Бахрах перший елемент адміністративно-правового статусу державного органу пов'язує з його юридично закріпленими цілями, завданнями і функціями. До другого він відносить нормативне регулювання порядку утворення, легалізації, реорганізації, ліквідації суб'єктів, їхньої підпорядкованості і передачі з відання одних організацій у підпорядкування інших, встановлення і зміни їх організаційних структур, права на організаційне самовизначення, процедуру діяльності і права на офіційні символи. А останній – компетенцію визначає як частину правового статусу колективних суб'єктів, що складається із сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання [4, с. 280]. Як зауважує щодо цього вчена С. Подоляка, з цим повною мірою можливо погодитись, однак усі ці блоки певною мірою випливають із повноважень суб'єктів, статус яких досліджується. Навіть структурно-організаційний блок статусу зумовлений ієрархічними зв'язками, що випливають із повноважень суб'єктів у системі ієрархії [6, с. 161; 7, с. 66].

Характеризуючи адміністративно-правовий статус Національної поліції України як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції за означеною структурою маємо таке:

1. Цільовий блок. Найменування є тією базовою категорією, яка ідентифікує юридичну особу та дозволяє зв'язати всі елементи статусу з конкретним суб'єктом права [2, с. 69]. Усі структурні підрозділи Національної поліції мають свою офіційну назву, яка закріплена в нормативно-правових актах та юридичну адресу. Щодо цілей, завдань і мети діяльності оперативних підрозділів Національної поліції – вони визначаються окремими відомчими актами, однак загалом в теорії оперативно-розшукової діяльності до її завдань відносять: виявлення (1), попередження – дії на стадії замислу та підготовки вчинення злочину конкретної особи (2), припинення – дії на стадії замаху або безпосередньо після його вчинення (закінчення) (3), розкриття (4), профілактика – заходи, спрямовані на виявлення та ліквідацію причин та умов конкретних злочинних діянь, а також на встановлення осіб, потенційно здатних вчинити злочин, з метою здійснення спрямованого попереджувального впливу (5), розшук осіб (переховуються, зникли безвісти) (6), отримання (добування) інформації про загрози суспіль-

ству, людині, державі, в т.ч. під час перевірки (7) [8, с. 12].

Слід окремо зазначити, що необхідно розрізняти цілі і мету діяльності. Так, мета – це бажаний результат, недосяжний за певний проміжок часу, але доступний для досягнення в майбутньому, а ціль – кінцевий результат, на досягнення якого спрямовані зусилля суб'єкта діяльності [9]. Тобто ціль є складовою мети, яка повинна мати чіткі часові рамки. Так, наприклад, метою оперативно-розшукової діяльності є: «припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави» [10], а ціллю в рамках досягнення зазначеної мети є, наприклад, отримання інформації про конкретне вчинене правопорушення під час проведення конкретного оперативно-розшукового заходу. Таким чином, завдання та мета діяльності оперативних підрозділів Національної поліції можуть бути загальними, а ціль – формуватись на її підставі в кожному конкретному випадку.

2. Організаційний блок. Відповідно до чинного законодавства, структурні підрозділи Національної поліції із оперативно-розшуковими функціями входять у блок кримінальної та спеціальної поліції. Зокрема кримінальна поліція забезпечує протидію злочинності, захист прав та свобод, інтересів суспільства і держави; її діяльність спрямована на документування протиправних діянь окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [11, с. 34]. Аналізуючи структуру Національної поліції, що представлена на її офіційному вебпорталі, у складі кримінальної поліції виділяються такі департаменти: карного розшуку, міграційної поліції, оперативної служби, оперативно-технічних заходів, боротьби з наркозлочинністю, кримінального аналізу та забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами. Всі зазначені департаменти мають свої представництва, іменовані як територіальні підрозділи. Також у блок кримінальної поліції входять і міжрегіональні територіальні органи (їхня юрисдикція поширюється на декілька адміністративно-територіальних одиниць), а саме: Департамент внутрішньої безпеки, Департамент кіберполіції та Департамент стратегічних розслідувань. Примітно, що на офіційному вебпорталі Національної поліції є згадування про діяльність Департаменту захисту інтересів суспільства і держави, однак не в структурному аспекті. Можливо, означене спричинено тим, що портал в режимі тестування та наповнення.

Загалом зазначимо, що чинним законодавством встановлено, що територіальні органи поліції утворюються як юридичні особи публічного права в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні територіальні органи у межах граничної чисельності поліції і коштів, визначених на її утримання [12].

Своєю чергою, спеціальна поліція є підрозділом, що створений для забезпечення публічної безпеки і порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи. Міністерством внутрішніх справ України з дозволу Кабінету Міністрів України можуть створюватись спеціальні підрозділи поліції [11, с. 42]. Згідно з наказом Національної поліції України від 06 листопада 2015 р. № 1 (зі змінами згідно з наказами Національної поліції України від 26 вересня 2019 р. № 959, 15 листопада 2019 № 1181), при відділі поліції функціонує сектор спеціальної поліції. Зокрема у межах Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Хмельницькій областях є відділення спеціальної поліції, а при Головному управлінні Національної поліції в Харківській області функціонує відділ спеціальної поліції [13].

Слід розуміти, що виконавцями оперативно-розшукової діяльності є: посадові особи оперативного підрозділу; штатні гласні або негласні працівники оперативного підрозділу [14, с. 23], адже до його штату входять й інші працівники, не наділені такою можливістю (повноваженнями). Щодо процедури добору саме виконавців оперативно-розшукової діяльності примітним є те, що окрім загальних вимог до кандидата у працівники Національної поліції, які визначені у Законі України «Про Національну поліцію України» та у «Типовому порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади» (громадянство України; вища освіта; знання Конституції України та кримінального процесуального законодавства, Законів України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції», «Про оперативно-розшукову діяльність»; вільне володіння українською мовою; вік від 18 років [12]), до кандидатів в аналізовані підрозділи висуваються також такі вимоги: гарна фізична підготовка, знання та вміння використовувати прийоми рукопашного бою; ефективне використання передбачених законодавством сил та засобів для

вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та спеціальних заходів; навички оперативного керування автомобілем [16]. Якщо кандидат бажає отримати посаду, наприклад, оперуповноваженого управління стратегічних розслідувань у Національній поліції, то крім зазначених якостей він також повинен (а) мати: досвід роботи в оперативних підрозділах не менше трьох років; високу мотивацію та орієнтацію на якісні зміни в державі; аналітичні здібності, раціональність, здатність систематизувати, узагальнювати інформацію, розвинуті увагу, пам'ять (для аналітиків), схильність до ризику (не авантюризм), сміливість, рішучість (для оперативників); стійкість до стресу, емоційних та фізичних навантажень; (б) бути: здатним брати на себе відповідальність та самостійно приймати рішення, дисциплінованим, організованим, відповідальним, комунікабельним, порядним, ввічливим, акуратним, стриманим; (в) вміти: аргументовано висловлювати свою думку; працювати на ПК (офісні програми, Інтернет) на рівні впевненого користувача [17].

3. Компетенційний блок. Відповідно до посадових інструкцій та функціональних обов'язків, робота досліджуваних суб'єктів передбачає: 1) візуальне спостереження за місцем або річчю: а) виявлення злочинців, які переховуються від слідства і суду, засуджених, що ухилилися від покарання, громадян, які зникли безвісті; б) виявлення осіб, які виношують намір вчинити злочини конкретної категорії; в) встановлення режиму та особливостей організації роботи окремих суб'єктів господарювання; г) перевірка первинної оперативної інформації; 2) ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю підприємств: а) забезпечення проведення інших заходів оперативно-розшукової діяльності (негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; розвідувальне опитування; оперативне ототожнення предметів та речовин; оперативний огляд та ін.); б) легендування джерела інформації; в) перевірка первинної оперативної інформації; г) встановлення причин та умов, які сприяють вчиненню злочину; д) встановлення фігурантів злочинної діяльності та їхніх зв'язків; е) встановлення можливих свідків злочинної діяльності; є) підбір кандидатів на негласне співробітництво; 3) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: а) здобуття інформації про злочини, що готуються або вчинені, та інші правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією; б) виявлення у складі організованих груп чи злочинних організацій осіб, схильних до вчинення злочинів; в) виявлення злочинних намірів членів організованих груп чи злочинних організацій; г) вивчення фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, підконтрольних організованим групам чи злочинним організаціям; д) одержання та фіксація фактичних даних, що можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні; е) розшук злочинців і встановлення безвісно зниклих осіб; є) установлення місць зберігання заборонених або обмежених у обігу предметів та речовин, майна, на яке може бути накладено арешт, знарядь та предметів злочинної діяльності тощо; ж) виявлення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів; з) легендування джерела інформації; і) перевірка первинної оперативної інформації; и) встановлення можливих свідків злочинної діяльності; к) підбір кандидатів на негласне співробітництво; л) отримання копій документів, які мають значення для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності; м) забезпечення проведення інших заходів оперативно-розшукової діяльності (негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; розвідувальне опитування; оперативне ототожнення предметів та речовин; оперативний огляд та ін.) [18, с. 213].

Оскільки така робота може піддати небезпеці їхнє життя та здоров'я, а також життя і здоров'я їхніх близьких держава забезпечує таку діяльність відповідними гарантіями. По-перше, держава пропонує поліцейським: стабільну заробітну плату; соціальне забезпечення відповідно до чинного законодавства; пільговий лізинг на житло; компенсацію оренди за винайм житла; професійну підготовку за міжнародними стандартами; можливість підвищити освітній ступінь вищої освіти у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та перспективу кар'єрного росту [15].

По-друге, для безпечної діяльності оперуповноважених Національної поліції Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» встановив систему особливих заходів державного захисту від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю, а саме під час здійснення ними оперативно-розшукової та розвідувальної діяльності [19]. Закон встановлює наступні спеціальні заходи забезпечення безпеки: а) осо-

биста охорона, охорона житла і майна; б) видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) встановлення телефону за місцем проживання; г) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; д) тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; е) забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; є) переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, персональних та/або біометричних даних, переселення в інше місце проживання.

По-третє, з урахуванням специфіки діяльності оперативних підрозділів законодавцем передбачено додаткову обставину, що виключає злочинність діяння, – виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Зокрема не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності [20]. Обґрунтованість запровадження такої норми викликана тим, що особа, яка виконує вищезгадане спеціальне завдання, виконуючи обов'язки із захисту державних та суспільних інтересів, перебуває у середовищі осіб, які готують або вчиняють злочини і визнають відмову від участі у вчиненні таких дій як підставу для підозри та позбавлення «винної» особи життя або заподіяння шкоди її здоров'ю чи застосування інших «покарань» [14, с. 27].

Відповідно, в означеному контексті адміністративно-правовий статус Національної поліції України як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції репрезентується через загальні характеристики забезпечених можливостей, умов та вимог, встановлених у рамках правової системи, для належної реалізації оперативно-розшукової функції найбільш наближеним до громади суб'єктом її здійснення.

З усім тим, на нашу думку, доречно вбачати, що означений концепт найбільш повно репрезентується через коло повноважень її оперативних підрозділів, систему їхніх взаємозв'язків під час реалізації оперативно-розшукових заходів та кінцевий результат їхнього здійснення з позиції соціального та процесуального значення.

Висновки. Загалом питання визначення адміністративно-правового статусу органу державної влади загалом є не тільки дискусійним, а й проблематичним загалом. Адже окрім суб'єктивізму, означений правовий концепт характеризується відсутністю єдності концепційного змісту, що має становити основу його життєздатності. Попри те, що більшість дослідників схильні до думки, що ним позначається сукупність певних правовизначальних елементів (власне як і з правовим статусом), їхня система варіюється від узагальненого до розширеного визначення, а отже, може бути втрачений чи навпаки роздутий недоречним збільшенням числа аспектів та факторів його сутнісний зміст. Втім основою адміністративно-правового статусу науковою доктриною визначено суб'єктивні права й обов'язки, реалізація яких здійснюється у площині державного управління (публічного адміністрування);

Категорія «суб'єктивні права та обов'язки» в контексті змісту концепту «адміністративно-правовий статус Національної поліції України як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції» має специфічну юридичну природу, сутність якої базується на постулаті публічності, що передбачає існування самостійного юридичного феномену, який витісняє з поняттєво-змістового розуміння означеної категорії явищ «власні права та обов'язки» заміною на «публічний інтерес», адже як суб'єкт владних повноважень Національна поліція України, вступаючи до різнорідних адміністративних відносин, облишена можливості мати власні права та обов'язки, однак наділена відповідною компетенцією, яка спрямовується на реалізацію певної дії, направленої, в першу чергу, на захист публічного блага.

Звернувшись до авторських варіацій структури адміністративно-правового статусу органу державної влади як загалом, так і Національної поліції безпосередньо – доцільним вбачається узагальнення про можливість у контексті її характеристики як провідного суб'єкта реалізації оперативно-розшукової функції виокремлювати цільовий, організаційний та компетенційний блоки. В означеному контексті йдеться про загальні характеристики забезпечених можливостей, умов та вимог, встановлених у рамках правової системи, для належної реалізації оперативно-розшукової функції найбільш наближеним до громади суб'єктом її здійснення.

Список літератури:

1. Бригінець О.О. Адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2011. 220 с.

2. Білобров Т.В. Адміністративно-правовий статус Департаменту кіберполіції Національної поліції України. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 209 с.

3. Дручек О.М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2018. 24 с.

4. Бахрах Д. Адміністративне право: навч. для вузів. Харків, 1996. 368 с.

5. Виконавча влада і адміністративне право; за заг. ред. В. Авер'янова. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

6. Подоляка С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії корупції в органах прокуратури в Україні. *Форум права*. 2017. № 3. С. 160–165.

7. Вишнева А. В. Адміністративно-правовий статус органів суддівського врядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 218 с.

8. Конспект лекцій з дисципліни «Оперативно-розшукова діяльність», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність». *Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*, 2020. URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kpd/knl8.docx

9. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб.; М.В. Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко та ін. Київ : КНЕУ, 2008. 336 с.

10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

11. Поліцейська діяльність : підручник / С. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін. Київ : ВД Дакор, 2021. 372 с.

12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *URL:* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

13. Про затвердження структури Національної поліції України: Наказ Національної поліції України № 1. 06.11.2015 (зі змінами згідно наказів НПУ № 959. 26.09.2019, № 1181. 15.11.2019).

14. Лекція до теми: «Суб'єкти оперативно-розшукової діяльності та їх правовий статус». ОДУВС, 2017. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lek_k.4-2017-Osnovu-ORD.pdf

15. Національна поліція запрошує на роботу: вакансії та критерії відбору на посади. *Нижні Сірогози. City*. 2021. URL:https://nsirogozy.city/articles/166616/nacionalna-policiya-zaproshuye-na-robotu-vakansii-ta-kriterii-vidboru-na-posadi

16. Кваліфікаційні вимоги та критерії професійної придатності для зайняття посади старшого оперуповноваженого першого відділу забезпечення особистої безпеки Управління забезпечення особистої безпеки Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/konkurs/2022/07/22.07.22/1-posada-st-oper-1-v.pdf.

17. Відбір на посаду Оперуповноважений управління стратегічних розслідувань у НП України. *Національна поліція України. ХНУВС,* 2018. URL: https://nabir.np.gov.ua/index.php?r=recruitment/process_recruitment&id=1463

18. Капустник В., Стащак М. Завдання оперативних підрозділів Національної поліції під час проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 209–213.

19. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text

20. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Ohurchenko V.H. STUDY OF THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS THE LEADING SUBJECT OF THE IMPLEMENTATION OF THE OPERATIONAL AND SEARCH FUNCTION

The scientific article proves that the majority of researchers are inclined to the opinion that the administrative-legal status is defined by a set of certain legal-determining elements, their system varies from a generalized to an extended definition, and therefore, its essential content may be lost or, on the contrary, inflated by an inappropriate increase in the number of aspects and factors. However, the scientific doctrine defines the basis of the administrative-legal status as subjective rights and obligations, the realization of which is carried out in the sphere of public administration. The category "subjective rights and obligations" in the context of the content of the concept "administrative-legal status of the National Police of Ukraine as the leading subject of

the implementation of the operational-investigative function" has a specific legal nature, the essence of which is based on the postulate of publicity, which implies the existence of an independent a legal phenomenon that replaces "own rights and responsibilities" from the conceptual and substantive understanding of the specified category of phenomena by replacing it with "public interest", because as a subject of authority, the National Police of Ukraine, entering into heterogeneous administrative relations, is deprived of the opportunity to have its own rights and duties, however, it is endowed with the appropriate competence, which is directed to the implementation of a certain action, directed, first of all, to the protection of the public good. Turning to the author's variations of the structure of the administrative-legal status of the state authority both in general and the National Police directly, it is considered appropriate to generalize about the possibility in the context of its characterization as the leading subject of the implementation of the operational-investigative function to distinguish the target, organizational and competence blocks. In this context, we are talking about the general characteristics of the provided opportunities, conditions and requirements established within the framework of the legal system, for the proper implementation of the operational search function by the subject of its implementation closest to the community.

Key words: *legal status, administrative-legal status, National Police of Ukraine, operative-search function, structural elements, target, organizational and competence blocks.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.01
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/10

Литвиненко О.Ю.
Класичний приватний університет

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті зазначено, що стан наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи розглядається нами вперше, оскільки кримінально-виконавча наука поки ще не ставила на порядок денний вивчити дану проблеми. Констатовано, що сучасні процеси реформування кримінально-виконавчої системи України загалом та її пенітенціарної складової, зокрема в умовах світових глобалізаційних процесів зумовлюють актуальність і суспільну значущість наукових досліджень.

Доведено, що сьогодні беззаперечним є твердження, що правовий статус засуджених в місцях несвободи є не тільки ефективним регулятором кримінально-виконавчих правовідносин, а взагалі повністю виконує основну мету покарання – виправлення і ресоціалізацію засуджених та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Виокремлено систему міжнародних на національних НПА, які врегульовують питання правового статусу засуджених осіб в місцях несвободи. Відображено результати опитування засуджених у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Обґрунтовано тезу, що не потребує особливих доказів положення, відповідно до якого важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк є дотримання персоналом цих установ правого статусу засуджених. Зроблено висновок, що комплексних і таких, які повною мірою розкривають зміст правового статусу засуджених в місцях несвободи, праць як в Україні, так і за кордоном, практично немає, що й виступило додатковим аргументом при написанні даної статті. Узагальнено у кримінально-виконавчій науці України міцно утвердилася позиція, що постійне вдосконалення вітчизняного законодавства та практики його застосування має відбуватися з урахуванням зарубіжного досвіду, що є неодмінним елементом реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених.

Ключові слова: *правий статус, засуджений, місця несвободи, право, персонал, виправлення, ресоціалізація, запобігання.*

Постановка проблеми. Варто зазначити, що серед гострих проблем правового статусу засуджених в місцях несвободи є: проблема адаптації новоприбулих засуджених до умов відбування покарання; неналежна особиста безпека в умовах ізоляції; перенесення катувань та тортур; знущання з боку інших засуджених або персоналу установ виконання покарань тощо.

Вищевказані проблеми створюють передумови оскаржень засудженими порушень їхніх прав до уповноважених суб'єктів на національному й міжнародному рівнях. З цього приводу, ми єдині з позицією вітчизняної вченої Ю. А. Чеботарьової про те, що «через грубі порушення прав людини і громадянина, Україна займає четверте місце в світі за кількістю звернень до ЄСПЛ» [1, с. 2].

Більше того, зважаючи на шкідливі наслідки ізоляції від суспільства (адже вона часто призводить до деградації особистості та втрати соціально корисних зв'язків), ми у процесі нашого дослідження встановили важливу роль правового статусу засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи в умовах реформування пенітенціарної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукової літератури щодо

проблем правового статусу засуджених в місцях несвободи показав, що вона є не новою, але малодослідженою, особливо з часу, коли постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 18 травня 2016 р. № 343 [2]. Міністерству юстиції України була передана вся пенітенціарна система.

Варто також зазначити, на над вирішенням проблем правового статусу засуджених в місцях несвободи активно працювали і працюють як вітчизняні, так і зарубіжні вчені не тільки з галузей кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права (спеціальність 12.00.08), а й учені інших напрямів дослідження (зокрема, науковці спеціальностей 12.00.07 та 12.00.10), що, у свою чергу, підтверджує та посилює актуальність даної розробки, а також визначає її теоретичну та практичну значущість.

Зокрема, в дослідженні вивчено позиції наступних науковців щодо правового статусу засуджених у місцях несвободи: К.А. Автухов, В.А. Бадира, А.І. Богатирьов, Б.М. Головкін, С. Ф. Денисов, Т.А. Денисова, А.П. Гель, І.В. Іваньков, О.Г. Колб А.Л. Колодчиної, О.І. Левченко, О.В. Лісіцков О.В. Лисодєд, М.М. Мінаєв, Ю.О. Новосад, М.С. Пузирьов, Г.С. Семаков, А.Х. Степанюк, В.Г. Хашев В.С. Царюк Ю.А. Чеботарьова, О.О. Шкута, І.С. Яковець та ін.

Метою статті є вивчення стану наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи, зокрема, вирішення наступних завдань:

1) дане дослідження має стимулювати наукове пізнання вітчизняних учених і практиків щодо аналізу правового статусу засуджених в місцях несвободи;

2) дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи дозволить поглибити співробітництво між вітчизняними та зарубіжними вченими;

3) проведення даного дослідження спрямовано на вирішення проблемних питань правового статусу засуджених в місцях несвободи та підвищення результативності діяльності ДКВС України щодо виправлення і ресоціалізації засуджених.

Для досягнення задекларованої мети та отримання належних результатів дослідження, використано таку сукупність методів: історико-правовий, компаративістський, методи формальної логіки.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що вітчизняні вчені активізували сам процес його вивчення і вважають, що він відіграє важливу роль як для засуджених, так і персоналу установ виконання покарань, оскільки створює належний порядок і умови для засуджених щодо відбування покарання, а персоналу надає можливість у повному обсязі застосовувати основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених(ч. 3 ст. 6 КВК України).

Виклад основного матеріалу. Питання правового статусу засуджених в місцях несвободи є актуальним для сфери виконання покарань у всіх цивілізованих державах, у яких на законодавчому рівні встановлено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Більш того, будучи членом Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), Ради Європи та інших авторитетних міжнародних організацій, кожна із держав-учасниць взяла на себе юридичні зобов'язання привести національне законодавство до загальновизнаних принципів і норм [3].

Зокрема, Україна ще у 2004 р. прийняла Закон «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [4], а в 2014 р. – «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [5], які заклали основи видозміни кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням вимог і норм європейського права.

Основний регіональний документ у галузі прав людини, а саме Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [6], прийнята Радою Європи 04.11.1950 р., формулює міжнародні стандарти в галузі охорони прав людини. Водночас, зобов'язуючи держави, які ратифікували Конвенцію, брати на себе зобов'язання імплементувати норми щодо захисту цих прав у національне законодавство.

Ураховуючи, що у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджені обмежуються в таких свободах, як свобода пересування, вибору місця проживання й роду діяльності, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 5 прописано, що «нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків, як, зокрема, законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом» [6].

Важливе значення для нашого дослідження є прийняття Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента

України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) [7], Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) [8] та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [9]. Положення зазначених нормативно-правових актів стратегічного планування, як зауважує вітчизняний учений М. С. Пузирьов, орієнтовано: «по-перше, на підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами; по-друге, на наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу; по-третє, на подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими» [10, с. 7–8].

Тому, на нашу думку, сьогодні беззаперечним є твердження, що правовий статус засуджених в місцях несвободи є не тільки ефективним регулятором кримінально-виконавчих правовідносин, а взагалі повністю виконує основну мету покарання – виправлення і ресоціалізацію засуджених та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Варто зазначити, що у кримінально-виконавчій науці правовий статус засуджених в місцях несвободи не набув такого сталого наукового осмислення, яке було б достатнім для адекватного і, тим більш ефективного сприйняття засудженими, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. З одного боку, засуджена особа, яка прибула в установу виконання покарань, отримала право ознайомитися зі своїми правами і обов'язками. З іншого боку, персонал цих установ зобов'язаний ознайомити засудженого зі своїми правами і обов'язками. Так вимагає чинний КВК України.

На жаль, за даними нашого дослідження і опитування засуджених у кримінально-виконавчих установах закритого типу на запитання «Чи ознайомлені Ви зі своїми правами, обов'язками та законними інтересами?» 76,7 % відповіли «Так», 3,3 % – «Ні» та 20,0 % частково ознайомлені зі змістом свого правового статусу.

Аналізуючи дане опитування засуджених, ми дійшли висновку, що зовсім не потребує особливих доказів положення, відповідно до якого важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк є дотримання персоналом цих установ правого статусу засуджених.

Із цього приводу є влучною позиція вітчизняного вченого О. І. Левченка, який вважає, що «значна частина норм права в конкретному етноментальному (національному) політико-правовому просторі діє не повною мірою, оскільки закріплені ними права і інтереси не відповідають інтересам суб'єктів конкретних правовідносин, орієнтованих на іншу шкалу цінностей і відносин порівняно з цінностями, які держава прагне за допомогою права закріпити й запровадити в реальне життя соціуму» [11, с. 6].

На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що комплексних і таких, які повною мірою розкривають зміст правового статусу засуджених в місцях несвободи, праць як в Україні, так і за кордоном, практично немає, що й виступило додатковим аргументом при написанні даної статті.

Приступаючи до викладу основного зміст, слід зазначити, що у цьому контексті, як методологічне підґрунтя розгляду правового статусу засуджених в місцях несвободи нами виокремлено наукові праці вітчизняних учених кримінально-виконавчого циклу, зокрема, вагомий внесок у розкриття сутності правового статусу засуджених в місцях несвободи зробила Ю. А. Чеботарьова.

Так, у праці «Правовий статус засуджених до позбавлення волі» вчена зазначає, що зміст правового статусу засуджених викликає певні складнощі в науці кримінально-виконавчого права, оскільки, по-перше, відсутня єдність думок у загальній теорії права з ряду найважливіших аспектів теорії правового становища осіб і ступенем нерозробленості вихідних положень, що характеризують поняття «спеціального правового статусу (становища) особи» як міжгалузевої проблеми; по-друге, на відміну від правових статусів інших категорій громадян України, специфіка правового статусу засуджених пов'язана, перш за все, з реалізацією заходів державного примусу в його найгостріших формах (застосування кримінального покарання) [1, с. 5].

Визнаючи той факт, що у літературі з кримінально-виконавчого права є суперечливі міркування щодо правового статусу засуджених і, які не відповідають загальновизнаним положенням загальної теорії права, вчена виокремила особливості та надала характеристику правового

статусу людини і громадянина, співвідношення його з поняттям правового статусу засуджених до позбавлення волі [1, с. 38].

Варто відмітити, що окреслені вченою проблеми правового статусу засуджених в місцях несвободи і сьогодні є актуальними у зв'язку з реформуванням (розвитком) пенітенціарної системи України.

Вагомий внесок у розкриття правового статусу засуджених в місцях несвободи внесли вітчизняні вчені А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець, які в навчальному посібнику «Кримінально-виконавче право України» у розділ 5 зазначають, що «хоча правовий статус засуджених і базується на загальновизнаному правовому статусі громадян України, проте у зв'язку із засудженням особи він зазнає певної трансформації». Це, на думку вчених, пов'язане із сутністю кримінального покарання і застосуванням до засудженого певних обмежень. Водночас, у даному розділі авторський колектив розглянув питання правового статусу засуджених до окремих видів покарань і дійшов висновку, що правовий статус засуджених в місцях несвободи є підвидом правового статусу засуджених і похідним від останнього. Тому між собою вони співвідносяться як окреме і загальне [12, с. 111, 115].

Інші вітчизняні вчені В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, М. М. Мінаєв, В. Г. Хашев у навчальному посібнику «Кримінально-виконавче право» у темі № 3, розкриваючи правовий статус засуджених, зазначають, що «в період відбування засудженими покарань вони залишаються громадянами України, у зв'язку з чим на них поширюються всі права людини і громадянина, законні інтереси та юридичні обов'язки, як і на всіх інших громадян, за винятком обмежень, які пов'язані з фактом їх засудження». Обсяг та рівень цих обмежень, на думку вчених, залежить від виду покарань, про що наголошували інші вітчизняні вчені, від рішення суду та умов його відбування [13, с. 47].

До речі, вітчизняні вчені І. Г. Богатирьов та О. В. Лісіцков у підручнику «Кримінально-виконавче право України», розкриваючи зміст правового статусу засуджених до кримінальних покарань, вважають його досить складним соціально-правовим явищем у зв'язку з тим, що регулюється він різними галузями законодавства. Більше того, як зазначають вчені, недостатня теоретична розробка проблем правового статусу засуджених є однією з причин того, що в чинному законодавстві та відомчих нормативно-правових актах деякі права і обов'язки засуджених формулюються нечітко, зокрема права засуджених визначаються так, що їх реалізація інколи ставиться в залежність від розсуду адміністрації [14, с. 107–108]. Наприклад, право засудженого на прогулянку та отримання листування тощо.

Інший авторський колектив підручника «Кримінально-виконавче право України» у розділі 9 «Правове становище засуджених як суб'єктів кримінально-виконавчих відносин» дійшли висновку, що саме правове положення засуджених включає в себе: правовий статус засудженого; загальний правовий статус громадянина; спеціальний правовий статус; індивідуальний правовий статус; міжнародний правовий статус; суб'єктивне право засудженого; законні інтереси засудженого; юридичний обов'язок засуджених та особиста безпека засудженого [15, с. 245].

Варто відмітити, що такий підхід до правового статусу засудженого потребує не тільки окремого пояснення, а й обґрунтування, оскільки у правовій науці правовий статус особи можна розглядати на трьох рівнях: загальному, спеціальному та індивідуальному [15]. Тому запропонований вище поділ правового статусу засудженого в місцях несвободи повинен мати під собою відповідний правовий аналіз. Хоча його існування не може бути запереченим.

У процесі дослідження ми не могли не звернути увагу на підручник «Кримінально-виконавче право України», підготовлений авторським колективом харківських учених (Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та інші), які в розділі 3 розкрили основи правового статусу засудженого, його суб'єктивні права, законні інтереси та юридичні обов'язки, що в цілому кореспондує з предметом нашого дослідження. Варто зазначити, що автори підручника, розкриваючи основи правового статусу засуджених, розуміють його як «закріплену в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їхніх прав, законних інтересів та обов'язків, що залежать від призначеного покарання та їх поведінки в період його відбування» [16, с. 27].

Вагомий внесок у розкриття правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк зробили також вітчизняні вчені (І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьова, І. В. Іваньков, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк) у науковій праці «Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина)». Так, одним із пріоритетів зміцнення гарантій захисту прав і свобод осіб, які перебувають в установах виконання

покарань, вчені вважають імплементацію норм Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [17, 150].

Саме на такі стандарти кримінально-виконавчої діяльності, за визначенням учених, орієнтує міжнародно визнана практика у цій сфері. Тому вони вважають, що такий варіант можна по праву вважати «збалансованим, або оптимальним, за якого суперечності, пов'язані з виконанням та відбуванням покарань, будуть зведені до мінімального рівня» [17, 148].

Відповідні концептуальні судження були розвинуті авторським колективом (І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов, О. О. Шкута) монографії «Доктрина пенітенціарного права України». У цій науковій праці автори наголосили на тому, що нормативно-правові акти, що регламентують порядок і умови виконання і відбування покарань (зокрема, і правовий статус засудженого), не повинні залежати від соціальної, політичної та економічної кон'юнктури, а повинні гуртуватися на загальнолюдських цінностях, вироблених міжнародними співтовариством положеннях запобігання кримінальних правопорушень в місцях несвободи, поводження із засудженими шляхом дотримання їх законних прав і свобод, на досягненнях науки і практики у цій сфері. Окрім того, як зазначають вчені, дані нормативно-правові акти підлягають постійному перегляду з метою приведення їх у відповідність до Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, практики ЄСПЛ та актів чинного законодавства [18, с. 150–151].

Одним із сучасних наукових досліджень у сфері захисту прав засуджених у виправних колоніях варто назвати наукову роботу О. В. Краснокутського «Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі», у якій дослідником уперше надано характеристику ознакам системності міжнародних механізмів забезпечення прав засуджених шляхом виявлення історичних закономірностей їх формування та визначення нормативних особливостей міжнародних механізмів, а також сформульовано авторське визначення поняття «міжнародні механізми забезпечення прав засуджених», в основу якого покладена здатність механізму здійснювати зворотний регулюючий вплив на правовідносини [19, с. 5].

У процесі нашого дослідження нами опрацьовано наукову працю А. Л. Колодчиної та О. І. Богатирьової «Прокуратура як суб'єкт реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи», де автори монографії, підтримуючи судження вітчизняних учених щодо правового статусу засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, вважають, що «на реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи суттєво вплинуло нормативно-правове, організаційне та наукове їхнє забезпечення» [20, с. 22]. Додатковим аргументом своєї позиції поіменовані вчені вказали, зокрема на Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [21].

Інший український учений Ю. О. Новосаду своїй роботі «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності» зазначає, що «не підлягає жодного сумніву, що в місцях позбавлення волі людина залишається громадянином і має право на дотримання його прав і законних інтересів, що витікає, зокрема, із правового статусу засудженого (ст. 7 КВК України)» [22, с. 7–8].

Отож, у будь-якому разі, у кримінально-виконавчій науці України міцно утвердилася позиція, що постійне вдосконалення вітчизняного законодавства та практики його застосування має відбуватися з урахуванням зарубіжного досвіду, що є неодмінним елементом реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених.

Варто зазначити, що вагомий внесок у розкриття правового статусу засуджених в місцях несвободи зробив авторський колектив харківських учених (К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін.) у праці «Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» [23].

Сучасний науковий дискурс даної праці репрезентує кілька підходів до розв'язання цієї проблеми. По-перше, це дослідження теоретичних і практичних питань реалізації прав і законних інтересів засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. По-друге, це теорія та практика реалізації засудженими права на правову допомогу, на особисту безпеку, на освіту, на працю, виборчі, медичні та сімейні права. По-третє, це надання низки пропозицій щодо змін до законодавства, яке регулює порядок виконання досліджуваного виду покарання [23, с. 2].

Висновки. Отже, проведений нами аналіз стану наукового дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи засвідчив, що вітчизняні вчені активізували сам процес його вивчення і вважають, що він відіграє важливу роль як для засуджених, так і персоналу установ виконання покарань, оскільки створює належний порядок і умови для засуджених щодо відбування покарання, а персоналу надає можливість у повному обсязі застосовувати основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України).

Список літератури:

1. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: Автореф. дис… канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : ХНУВС, 2005. 22 с.

2. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016 р. № 343. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-п (дата звернення: 19.08.2023).

3. Спільна програма комісії Європейських співтовариств: Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України. Доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну, у червні та серпні 1996 року. Страсбург-Київ: Правовий директорат Ради Європи, 1996. 92 с.

4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

5. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст. 869.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи 04.11.1950 р., ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.08.2023).

7. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015 (дата звернення: 16.07.2023).

8. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015 (дата звернення: 09.09.2023).

9. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. №654 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80 (дата звернення: 09.03.2023).

10. Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в України та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор». 2018. 514 с.

11. Левченко О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти» Луган. Держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О Дідоренка, 2012. 528 с.

12. Гель, А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України»: Навч. посібник / за ред. проф. А.Х Степанюка. К.: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

13. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М, Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право України»: Навч. посібник / за ред. проф. Т.А. Денисової. К. : Істина, 2008. 400 с.

14. Богатирьов І.Г., Лісіцков О.В. Кримінально-виконавче право України: Підруч. Модульно-рейтінговий курс для студенті, курсантів та слухачів вищ. юрид. навч. закл. III- IV рівні акредитації. 2- вид. К.: ВД «Дакор», 2014. 376 с.

15. Кримінально-виконавче право України: підручник: у 2-х т. / Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О. та ін.; за заг. ред. Є. Ю. Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П., 2018. Т. 1. 364 с.

16. Кримінально-виконавче право України : підручник/ Б.М. Головкін, А.Х Степанюк, О. В. Лисодєд та інш. за заг. ред Б.М. Головкіна, А.Х. Степанюка. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2019. 288с.

17. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / [Богатирьов І. Г., Богатирьов А. І., Іваньков І. В., Пузирьов М. С., Царюк С. В.]. К. : ВД «Дакор», 2014. 156 с.

18. Богатирьов І. Г. Доктрина пенітенціарного права України : моногр. / Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О.О. К.: ВД «Дакор», 2017. 236 с.

19. Краснокутський О.В. «Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі» : Автореф… дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків: Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. 2019. 20 с.

20. Колодчина А. Л., Богатирьова О. І. Прокуратура як суб'єкт реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи: монографія / за заг. ред. доктора юри-

дичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2021. 198 с.

21. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08 квіт. 2014 р. № 1186-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text (дата звернення: 01.09.2023).

22. Новосад Ю.О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності»: монографія. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2019. 426 с.

23. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія / К.А. Автухов, А.П. Гель, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 246 с.

Lytvynenko O.Yu. STATE OF RESEARCH OF THE LEGAL STATUS OF CONVICTS IN THE CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW OF UKRAINE

The article states that the state of scientific research on the legal status of convicts in places of imprisonment is considered by us for the first time, since the criminal justice science has not yet put the study of this problem on the agenda. It has been established that the modern processes of reforming the criminal-executive system of Ukraine in general and its penitentiary component, in particular in the conditions of world globalization processes determine the relevance and social significance of scientific research.

It has been proven that today the statement that the legal status of convicts in places of deprivation of liberty is not only an effective regulator of criminal-executive legal relations, but in general fully fulfills the main purpose of punishment – the correction and resocialization of convicts and the prevention of new criminal offenses by both convicts and other persons. The system of international and national NPAs, which regulate the issue of the legal status of convicted persons in places of deprivation of liberty, is distinguished. The results of a survey of convicts in closed penal institutions are shown. The thesis that does not require special evidence of the provision, according to which an important indicator and condition for the effectiveness of convicts serving a sentence of imprisonment for a certain period of time, is the observance of the legal status of convicts by the personnel of these institutions is substantiated. It was concluded that there are practically no comprehensive and such works that fully reveal the content of the legal status of convicts in places of detention, both in Ukraine and abroad, which was an additional argument when writing this article. In general, the position that the constant improvement of domestic legislation and the practice of its application should take place taking into account foreign experience, which is an indispensable element of Ukraine's implementation of international standards in the field of the protection of the rights of convicts, has been firmly established in the penal science of Ukraine.

Key words: *right status, convict, places of imprisonment, law, personnel, correction, resocialization, prevention.*

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/11

Луценко Ю.В.
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

У статті досліджено боротьбу зі злочинністю у різних її проявах. Здійснено аналіз зарубіжного досвіду Італійської Республіки, США, Іспанської Республіки, Великої Британії.

У роботі звернута увага на те, що в умовах глобалізації транснаціональна організована злочинність є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в суспільстві, її організованих сфер і являє собою найбільш високолатентну і небезпечну систему організованої злочинної діяльності.

Наголошено, що питання соціально-правового контролю діяльності транснаціональних злочинних структур прямо залежать від рівня адаптації національного законодавства до змін злочинності і, насамперед, її високоорганізованих форм. Багато авторів відзначають, що такі зміни в основному стосуються положень про кримінальну відповідальність за участь у діяльності злочинних формувань і питань конфіскації злочинних активів.

Зазначено, що організована злочинність виникає складним причинним комплексом, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть відповідні умови формування системи заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності, у тому числі на транснаціональному рівні.

У ході порівняльно-правового аналізу боротьби зі злочинністю досліджуваних країн можна стверджувати про достатню ефективність такої боротьби. Правоохоронні органи Республіки Італія, США, Республіки Іспанія, Великої Британії ефективно борються з проявами злочинності, створюючи нові підрозділи та шукаючи новітні методи і технології такої боротьби, а також беруть до уваги досвід розвинених країн світу.

Ключові слова: *латентність, злочинність, корупція, тероризм, екстремізм, нелегальна міграція, банда, незаконний обіг наркотиків, незаконний обіг зброї, бойові припаси, відмивання (легалізація) грошей, злочини у сфері оподаткування, злочини у сфері господарської діяльності, кіберзлочинність, шахрайство, вербування, агент під прикриттям, оперативно-розшуковий захід, взаємодія з правоохоронними органами.*

Постановка проблеми. Одним з основних завдань будь-якої держави є протидія злочинності, яка є не лише негативним явищем сьогодення, а й загрозою національній безпеці, охоронюваним суспільним інтересам. У зв'язку із зростанням суспільної небезпеки перед державою постає питання щодо забезпечення ефективної охорони як окремого громадянина, так і всього суспільства в цілому [1, с. 5].

В умовах глобалізації транснаціональна організована злочинність є закономірним результатом розвитку злочинної діяльності в суспільстві, її організованих сфер і являє собою найбільш високолатентну і небезпечну систему організованої злочинної діяльності.

Питання соціально-правового контролю діяльності транснаціональних злочинних структур прямо залежать від рівня адаптації національного законодавства до змін злочинності і, насамперед, її високоорганізованих форм. Багато авторів відзначають, що такі зміни в основному стосуються положень про кримінальну відповідальність за участь у діяльності злочинних формувань і питань конфіскації злочинних активів [2, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які стосуються боротьби зі злочинністю стали предметом наукових досліджень А. А. Вознюка, Б. М. Головкіна, Г. П. Жаровської, А. В. Тарасюка, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, Ю. І. Шваґер, С. А. Шепетько та ін. Беручи до уваги значний науковий інтерес, а також інтеграцію України до світового безпекового середовища, досліджувана проблематика сьогодні є гострою і актуальною.

Мета статті полягає у дослідженні можливостей імплементації позитивного досвіду зарубіжних країн у сфері протидії організованій злочинності.

Виклад основного матеріалу. Системна перебудова правоохоронних органів України, створення нових правозастосовних підрозділів, удосконалення існуючих нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю, у тому числі транснаціональною, вкотре підтвердила, що така боротьба є глобальною проблемою, яку неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту [3, с. 110]. Саме тому протидія злочинності у багатьох країнах світу відіграє вирішальну роль при формуванні безпекової політики у різних сферах державного управління.

Сьогодні важливу роль у боротьбі з організованою злочинністю відіграють Національні програми, прийняті урядами багатьох держав світу. Першочергова увага в цих програмах приділена створенню механізмів і системи ефективного контролю, у тому числі і за роботою недержавних організацій, і широкого спектру незалежних засобів масової інформації. З метою проведення ефективної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю у більшості держав створені і діють громадські організації, парламентські комісії та державні установи [4].

Враховуючи те, що організована злочинність виникає складним причинним комплексом, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть відповідні умови формування системи заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть націлені на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ сьогодення на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності повинна стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку організованої злочинності, у тому числі на транснаціональному рівні [3, с. 111; 5, с. 209].

У більшості європейських країн наявність злочинного формування визнається суспільно небезпечним діянням. У цьому контексті слід виділити кримінальне законодавство Італійської Республіки яке встановлює кримінальну відповідальність саме за членство у кримінальному угрупованні і застосовує принцип «презумпції винуватості» за ряд кримінальних правопорушень, що полягає у покладанні на підозрюваного в отриманні незаконних доходів обов'язку доводити легітимність їх походження [6, с. 97–99; 3, с. 110].

У Особливій частині КК Італійської Республіки містяться основні статті, присвячені організованій злочинності, які входять до складу Глави V «Злочини проти загального порядку». Де ст. 416 має своїм предметом злочинні співтовариства і ст. 416-2 – мафію. Перша норма має історичні зв'язки з попередніми кримінальними кодексами (Кодексами Занарделлі 1898 р. і Рокко 1930 р.), що виникли під впливом позитивної школи, яка виходила з соціальної небезпеки злочинної діяльності, здійснюваної окремими особистостями або спільнотами. Друга норма з'явилася після опублікування Доповіді американської комісії в 1965 р. і прийняття Закону про організовану злочинність 1975 р. для боротьби з мафією і Коза Нострою в США [7, с. 5].

Всі питання боротьби з організованою злочинністю перебувають в Італії Республіці у віданні Міністерства внутрішніх справ. Особливу активність поліція демонструє в останнє десятиліття. Це наочно можна продемонструвати прикладами проведених правоохоронними органами за вироком суду конфіскацій. Так, тільки на Сицилії конфіскували власність мафії на 300 млн євро. Одночасно конфісковано велику кількість акцій різних підприємств, 60 га землі і 220 будівель. Все це належало мафіозному босові з сицилійського міста Трапані Маттео Мессіна Денаро і було записано на ім'я місцевого крупного підприємця Джузеппе Гріголі.

У останні роки італійська влада конфіскувала у мафії майже 10 тис. об'єктів нерухомості. Конфісковані будівлі, як правило, передають громадським і державним організаціям, які займаються соціальною підтримкою малозабезпечених родин. Італійське правосуддя виносить суворі вироки членам злочинних співтовариств.

Так, поліція низки європейських країн, а також Бразилії та Панами під керівництвом представників правоохоронних органів Німеччини викрила та заарештувала близько сотні підозрюваних у контрабанді кокаїну, відмиванні грошей та податкових злочинах [8]. Головною ціллю широкомасштабної операції, яку проводили у співпраці з агентами Євроюст і Європол та задіяли правоохоронців були ватажки «Ндрангети». Затриманих осіб підозрюють у відмиванні грошей, торгівлі наркотиками, ухиленні від сплати податків і шахрайстві. Ця мафія вважається однією з найпотужніших у світі, в даний час значну частину своїх доходів отримує від торгівлі наркотиками.

Діяльність синдикату «Ндрангета», окрім Європи, поширилася на США, Мексику та країни Латинської Америки. За даними правоохоронців, у цій країні представники «Ндрангети» облаштували великий хаб із відмивання грошей.

Клан «Ндрангета» походить із Калабрії − найбіднішої провінції Італії. За оцінками експертів, до нього входять близько 150 калабрійських родин. Торгівля наркотиками та зброєю, розбої, шахрайство та викачування державних коштів щорічно дають клану прибуток у понад 50 млрд євро. Діяльність «Ндрангети» поширена на всю Італію, а також США, Австралію, Бельгію, Канаду, Німеччину, Австрію, Нідерланди, Аргентину, Колумбію та Мексику. Клан вважається найбільшим поширювачем кокаїну у Європі [9].

Досліджуючи зарубіжний досвід боротьби зі злочинністю, слід звернутися за досвідом міжнародного співробітництва до німецького Федерального відомства кримінальної поліції (ВКА). У сучасній Європі ВКА займається боротьбою з транснаціональною організованою злочинністю і тероризмом, корупцією в органах державного управління, проявами релігійного та міжетнічного екстремізму, злочинами в економіці, пов'язаними з «відмиванням» грошей, незаконним обігом наркотиків, підробкою, проституцією, тощо. При цьому кримінальна поліція має для виконання цього завдання необхідне правове, кадрове та технічне забезпечення, володіє найпотужнішим електронним банком оперативних даних – INPOL. ВКА має в своєму розпорядженні також необхідну науково-технічну базу і займається аналітичною обробкою оперативної та відкритої інформації, в тому числі й з-за кордону, розробляє стратегію і тактику дій поліції на перспективу, впроваджує нові зразки спеціальної криміналістичної техніки, успішно вирішує питання підготовки та перепідготовки кадрів [10, с. 300; 11, с. 57].

Кримінальне законодавство Республіки Іспанія передбачає відповідальність за створення незаконних об'єднань у виді озброєних банд, формувань або терористичних груп, які мають на меті вчинення злочину; об'єднань, які мають законні цілі, але використовують для їх досягнення насильницькі методи (залякування або контроль за особистістю), що спонукають або підбурюють до дискримінації, ненависті щодо осіб, груп чи об'єднань за мотивами ідеології, релігії, переконань, етнічної, расової чи національної належності, членів їх сімей або якого-небудь з них, статі, сімейного стану, хвороби або інвалідності (ст. 515 КК Іспанія) [12, с. 13].

Також, у ході дослідження питання, що стосується протидії злочинності у зарубіжних країнах, важливо звернути увагу на досвід попередження злочинності (у т.ч. організованої) в США, де окрім законів штатів і федеральних законів RICO[1], CCE[2], застосовуються ще й надзвичайні повноваження спеціальних органів, у тому, числі й з фізичного усунення відповідних осіб [12, с. 13].

Основними сферами діяльності організованої злочинності в США є торгівля наркотиками, людьми і незаконне ввезення мігрантів, «відмивання» грошей, корупція, тероризм. Особливістю цієї злочинності є її транснаціональний і глобальний характер. У цьому зв'язку організована злочинність в США і зусилля, спрямовані на боротьбу з нею, розглядаються спільно з іншими країнами і регіонами світу. Як відзначають офіційні представники ФБР, у ході боротьби з організованою внутрішньою і міжнародною злочинністю їхнє відомство використовує найрізноманітніші методи, що включають застосування усього спектру законів і самих передових технічних засобів. Особливо ефективними вважаються заходи, що проводяться в рамках застосування Закону про організації, які потрапили під вплив рекетирів або корумпованих елементів. Такі розслідування супроводжуються секретним впровадженням кадрових співробітників ФБР (агенти під прикриттям) в подібні організації, юридично дозволеним електронним спостереженням за підозрюваними, вербуванням інформаторів та свідків. Більшість подібних операцій проводиться спільно з іноземними та місцевими юридичними структурами. У боротьбі з організованою злочинністю та розповсюдженням наркотиків ФБР зосереджує свої зусилля на розслідуванні злочинної діяльності особливо небезпечних міжнародних, національних і регіональних угруповань [12, с. 13; 13, с. 79−83].

Цікавий досвід боротьби зі злочинністю існує у Великій Британії. Поліцію Британії можна назвати основним суб'єктом запобігання злочинності. Вона здійснює не лише репресивну функцію, пов'язану із затриманням злочинців, розкриттям злочинів, а й реалізує соціально-обслуговуючі та інформаційні напрями роботи, спрямовані на підвищення у громадськості довіри до правоохоронних органів та розширення участі першої у діяльності із запобігання злочинам. Означене вимагає постійне удосконалення роботи поліції,

[1] Вплив рекету та корумпованих організацій.

[2] Закон про постійно діюче злочинне об'єднання.

що досягається завдяки її реформуванню. Метою сучасної реформи в поліції Великої Британії є: послідовні й всеохоплюючі зміни як на місцевому (районному), так й національному масштабі; скорочення рівня злочинності; підвищення професіоналізму поліцейських; зниження бюрократичних перепон у доступі британських підданих до поліцейських послуг [14, с. 91; 15, с. 122−124].

Однією з центральних підвалин цієї реформи має стати ще більше наближення поліцейських до місцевих громад та окремих місцевих мешканців, а також підвищення довіри громадськості до усієї системи органів кримінальної юстиції. Для цього передбачається створення Національної агенції боротьби зі злочинністю (NCA), діяльність якої остаточно сформувалась у 2013 році. Ця Агенція протидіє організованій злочинності, здійснює укріплення національних кордонів Об'єднаного королівства та боротьбу із шахрайствами, кіберзлочинністю й захищає дітей і молодь від цих та інших кримінальних проявів. У своїй діяльності вказана Агенція керується, окрім застосування оперативно-розшукових заходів, звичайно ж підтримкою громадськості у запобіганні вказаним та іншим видам злочинності. Слід відзначити, що необхідність створення такого окремого органу зумовили чималі прямі й непрямі витрати передусім від організованої злочинності, які, за підрахунками британських спеціалістів, сягають на теперішній час 20–40 млрд фунтів стерлінгів щороку [16; 17, с. 321−322].

Дана Агенція є достатньо ефективним правоохоронним органом у Британії. Так, наприкінці 2022 року співробітниками спеціального підрозділу Агенції Combating Kleptocracy Cell (CKC), що був створений на початку 2022 року для боротьби зі спробами ухилення від санкцій і підриву корумпованих еліт, які мають значний вплив на злочинну діяльність олігархів, професійних постачальників послуг, які їх підтримують, і тих, хто пов'язаний з російським урядом, затримано російського бізнесмена, який мав тісні зв'язки з представниками російської еліти за підозрою у відмиванні грошей, а також змові з метою обману Home Office (Міністерства внутрішніх справ) та надання неправдивих свідчень [18].

Досягненню поліцією Англії та Уельсу поставлених перед нею урядом та британським суспільством завдань, у тому числі щодо тісного взаємозв'язку із населенням на місцевому рівні, сприяє солідне фінансування цього правоохоронного органу. Воно здійснюється з кількох джерел: МВС, Міністерство у справах громад і місцевого самоврядування та дотації на поліцію на місцевому рівні. Як бачимо, навіть у сфері асигнування британської поліції простежується зв'язок і зацікавленість місцевих громад у якнайширшому використанні цим органом кримінальної юстиції його повноважень, доказом чому є вказана структура фінансування англійської поліції [14, с. 92].

Висновки. Провівши порівняльно-правовий аналіз боротьби зі злочинністю Республіки Італія, США, Республіки Іспанія, Великої Британії можна стверджувати про достатню ефективність такої боротьби. Правоохоронні органи цих країн ефективно борються з проявами злочинності, створюючи нові підрозділи та шукаючи новітні технології і методи такої боротьби, а також беруть до уваги досвід розвинених країн світу. Сподіваємось, що позитивний досвід зарубіжних країн стане у нагоді національним суб'єктам боротьби зі злочинністю.

Список літератури:

1. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: монографія. Харків: Право. 2015. 200 с.

2. Жаровська Г. П. Перспективні напрями протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 11−16.

3. Луценко Ю. В. Участь спеціальних служб іноземних держав у протидії організованій злочинності та корупції на прикладі Італійської Республіки. *Наше право*. 2017. № 4. С. 110–116.

4. Інформація до роздумів: міжнародний досвід боротьби з корупцією. URL: http://stepup.press/antikorculture/ item/404-informatsiya-k-razmyshleniyumezhdunarodnyj-opyt-borby-s-korruptsiej (Дата звернення: 01.10.2023).

5. Луценко Ю. В. Протидія організованій злочинності та корупції в Україні: окремі теоретичні проблеми. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах:* зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. (Львів, 8 лист. 2019 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 208–210.

6. Луценко Ю. В. Протидія корупційній злочинності: реалії та перспективи. *Запобігання корупції у приватному секторі*: матеріали наук.-практ. онлайн «круглого столу», присвяченого 25-річчю із дня створення НДІ вивчення проблем злочинності та 95-річчю із дня народження акад. В. В. Сташиса (Харків, 1 лип. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 96–101.

7. Столярський О. В. Розвиток основних напрямків і форм міжнародного співробітництва в боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю після прийняття Статуту ООН. *Митна справа*. 2013. № 6(2.2). С. 3−10.

8. Opération Eurêka: 25 perquisitions et 13 personnes arrêtées en Belgique au cours d'une des plus grosses opérations antimafia jamais menées en Europe. URL: https://www.rtbf.be/article/operation-eureka-25-perquisitions-et-6-personnes-arretees-en-belgique-au-cours-dune-des-plus-grosses-operations-antimafia-jamais-menees-en-europe-11192185 (Дата звернення: 01.10.2023).

9. Операція «Еврика»: правоохоронці заарештували членів мафіозного синдикату «Ндрангета». URL: https://www.rfi.fr/uk/міжнародні-новини/20230503-операція-еврика-правоохоронці-заарештували-членів-мафіозного-синдикату-ндрангета (Дата доступу: 01.10.2023).

10. Шепетько С. А., Шваґер Ю. І. Міжнародний досвід протидії транснаціональній організованій злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 298−306.

11. Головкін Б. М. Корупція у приватному секторі. URL: http://eipe.ucoz.net/pdf/delictology-3.pdf#page=51 (Дата звернення: 01.10.2023).

12. Бадюк М. О. Зарубіжний досвід протидії транснаціональній організованній злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 13 лист. 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 13−14.

13. Луценко Ю. В., Арешонков В. В. Вплив організованої злочинності на світову безпекову політику, що викликана пандемією Covid-19. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022. № 1, С. 78−86.

14. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.

15. Вознюк А. А., Будік І. М. Реалізація кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія Право. 2022. Випуск 74(2). С. 119−207.

16. Homeoffice. URL: www.Homeoffice.gov.uk. (Дата звернення: 01.10.2023).

17. Луценко Ю. В., Тарасюк А. В., Денисенко М. М. Кібербезпека та інформаційна безпека: співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 8. С. 320−323.

18. Opération Eurêka: 25 perquisitions et 13 personnes arrêtées en Belgique au cours d'une des plus grosses opérations antimafia jamais menées en Europe. URL: https://www.rtbf.be/article/operation-eureka-25-perquisitions-et-6-personnes-arretees-en-belgique-au-cours-dune-des-plus-grosses-operations-antimafia-jamais-menees-en-europe-11192185 (Дата звернення: 01.10.2023).

Lutsenko Yu.V. ANTI-CRIME IN THE LIGHT OF THE INTERNATIONAL LEGAL ORDER

The article examines the fight against crime in its various manifestations. An analysis of the foreign experience of the Italian Republic, the USA, the Spanish Republic, and Great Britain was carried out.

The work draws attention to the fact that in the conditions of globalization, transnational organized crime is a natural result of the development of criminal activity in society, its organized spheres and represents the most highly latent and dangerous system of organized criminal activity.

It is emphasized that the issues of socio-legal control of the activities of transnational criminal structures directly depend on the level of adaptation of national legislation to changes in crime and, first of all, its highly organized forms. Many authors note that such changes mainly relate to the provisions on criminal liability for participation in the activities of criminal organizations and issues of confiscation of criminal assets.

It is noted that organized crime arises from a complex causal complex, the fight against it will be effective only when there are appropriate conditions for the formation of a system of measures (economic, social, legal, organizational, etc.), which will be aimed at blocking and neutralizing these dangerous phenomena of today principles of special law enforcement activities. The main center of such activity should be a law enforcement structure capable of promptly and effectively responding to challenges and threats that exist from organized crime, including at the transnational level.

In the course of a comparative legal analysis of the fight against crime in the studied countries, it is possible to claim that such a fight is sufficiently effective. Law enforcement agencies of the Republic of Italy, the United States, the Republic of Spain, and the United Kingdom effectively fight against manifestations of crime, creating new units and looking for the latest methods and technologies of such a fight, and also take into account the experience of the developed countries of the world.

Key words: *latency, crime, corruption, terrorism, extremism, illegal migration, gang, drug trafficking, arms trafficking, ammunition, money laundering (legalization), tax crimes, economic crimes, cybercrime, fraud, recruitment, agent undercover, operative and investigative measure, interaction with law enforcement agencies.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/12

Давиденко С.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Якущенко Е.Р.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ

У статті наочно проілюстровані окремі проблемні аспекти нормативного регулювання процедури здійснення кримінального провадження стосовно народного депутата України, що найчастіше виявляються у правозастосовній практиці, в ракурсі майбутньої гармонізації національного кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав і свобод людини, що свідчить про актуальність даного дослідження.

У презентованій науковій роботі детально проаналізовані положення вказаного інституту, присвячені основним характеристикам цього особливого порядку кримінального провадження. На підставі вивчення діючого кримінального процесуального законодавства України та наявної тематичної судової практики з'ясовані переважні недоліки та типові порушення, що допускаються при проведенні окремих процесуальних дій щодо народного депутата, й наголошено на неприпустимості нехтування його конституційними правами. Авторами звернута увага на інтерпретацію змісту термінологічної конструкції «депутатська недоторканність» у контексті закріплення відповідних правових гарантій названого учасника кримінальних процесуальних відносин.

В ході наукового дослідження акцент зроблено на необхідності алгоритмізації проведення слідчих дій, здійснення повідомлення про підозру, застосування заходів забезпечення кримінального провадження (у тому числі запобіжних заходів) щодо цієї категорії суб'єктів, а також дотримання належної правової процедури на різних етапах судочинства стосовно народних депутатів України крізь призму загальних засад кримінального провадження.

У статті окреслені орієнтири для формулювання пропозицій, спрямованих на якісне вдосконалення положень кримінального процесуального закону в частині правової регламентації розглянутого особливого порядку кримінального провадження. Крім того, надані обґрунтовані рекомендації щодо оптимального застосування специфічних норм релевантного законодавства України під час здійснення даного різновиду кримінальних проваджень, які свідчать про прикладне значення отриманих результатів представленого дослідження.

Ключові слова: *народний депутат України, депутатська недоторканність, особливий порядок кримінального провадження, завдання кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України встановлює особливі порядки здійснення кримінального провадження щодо осіб, які мають спеціальний статус. Вказаним питанням присвячені, зокрема, глави 37 та 38 Розділу VI Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [1]. Обрана проблематика є актуальною через те, що дана тема не отримала широкого висвітлення у публіцистичних джерелах, а судова практика Верховного Суду за відповідними статтями КПК України на сьогодні не напрацьована, незважаючи на той факт, що з моменту внесення змін у вітчизняне законодавство, яке регламентує окреслене питання, минуло достатньо часу. Генеральним проблемним аспектом у світлі цієї тематики можна вважати

недосконаліть законодавства, що регулює порядок кримінального провадження щодо народного депутата України, котра полягає у можливості множинного тлумачення окремих його положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема представленої роботи не є «улюбленою» серед науковців/дослідників через нечасте застосування окремого порядку кримінального провадження щодо народного депутата України на практиці. Найбільшого доктринального і прикладного висвітлення отримують загальний порядок кримінального провадження та процедура здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Наразі існує відповідна кількість публікацій, які вийшли до 2019 р. (тобто до внесення змін до Конституції України, КПК України та інших законів стосовно правового статусу народного депутата). Серед дослідників означеної проблематики можна назвати Зеленську М. І., Погорецького М. А., Старенького О. С. та інших правознавців. Крім того, надзвичайно актуальними фундаментальними дослідженнями, проведеними після 2019 р., є дисертаційні роботи Посвистака О. М. та Танривердієва Х. М.

Мета статті. Метою презентованого наукового доробку є: (а) розкриття деяких проблемних питань, що виникають при реалізації нормативних приписів чинного законодавства, яке регламентує порядок здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб; (б) визначення перспективних напрямів подальшого опрацювання вибраної авторами теми.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 480 КПК народний депутат України є першим «за списком» суб'єктом, який належить до окремої категорії осіб [1]. Неординарний порядок кримінального провадження щодо народного депутата України зумовлений його особливим правовим статусом, який встановлений Конституцією України [2], законами України («Про Регламент Верховної Ради України» [3] та «Про статус народного депутата України» [4]), а також іншими нормативно-правовими актами.

Законом України № 27-IX від 03.09.2019 р. [5] було внесено зміни до Основного Закону – скасовано інститут депутатської недоторканності, а ст. 80 Конституції викладено у новій редакції: виключено частину першу статті, що гарантувала депутатську недоторканність, і частину третю, яка вимагала обов'язкової згоди Верховної Ради України на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт. При цьому Конституційним Судом України неодноразово надавалося тлумачення термінологічної конструкції «депутатська недоторканність», що фактично зводило її до певного кола додаткових правових гарантій недоторканності народного депутата України як посадової особи, порівняно із загальним суб'єктом [6].

Крім того, парламентські імунітети ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, ЄСПЛ зазначав, що «режим [парламентського] імунітету, який виходить поза звичайні правові рамки, можна вважати таким, що переслідує законну мету» (в такій ситуації відсутні ознаки дискримінації, адже парламентський імунітет покликаний забезпечити належну роботу законодавчого органу і пов'язаний з виконанням особою відповідних повноважень) (рішення у справі «Карт проти Туреччини») [7]. Саме тому «гарантію парламентського імунітету, яка відповідає і втілює норми, загальновизнані державами-членами Ради Європи та Європейського Союзу, не можна в принципі вважати такою, що встановлює непропорційне обмеження на передбачене пунктом 1 статті 6 Конвенції право доступу до суду. Як право доступу до суду є невід'ємною складовою передбаченої цією статтею ґарантії справедливого судового розгляду, так і наявність певних обмежень такого доступу має вважатися невід'ємною умовою цього права» (рішення у справі «А. проти Сполученого Королівства») [8].

Після згаданих коректив Основного Закону значних модифікацій зазнали й інші вітчизняні нормативні акти. Так, 18 грудня 2019 р. було прийнято закон № 388-IX [9], яким внесено зміни до КПК України [1], Законів України «Про Регламент Верховної Ради України» [3] та «Про статус народного депутата України» [4]. Згідно з положеннями вказаного нормативного документу, частину 5 статті 36 КПК доповнено абзацом 2, який забороняє прокурору доручати здійснення досудового розслідування щодо народного депутата України будь-яким органам, окрім Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) та Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ). Також було обмежено підстави затримання народного депутата України та доповнено КПК статтею 482-2, яка на сьогодні виступає правовою основою для спеціального порядку кримінального провадження щодо народного депутата України. Крім того, зі ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» виключені положення стосовно депутатської недоторканності, а із Закону України «Про Регламент Вер-

ховної Ради України» – главу 35, яка регулювала порядок надання згоди на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт [9].

Отже, процедура здійснення кримінального провадження щодо народного депутата України за наслідками конституційної реформи та змін до чинного кримінального процесуального законодавства (їх мета приведення законів у відповідність до Конституції України) трансформувалася наступним чином: для притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності згода Верховної Ради України не вимагається; чітко визначено підслідність кримінальних проваджень щодо народних депутатів; деталізовано окремі аспекти проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні щодо народного депутата України.

В цілому, вище окреслені нововведення можна охарактеризувати позитивно, адже після реформації процесуальні приписи, що унормовують дане питання були перенесені у єдиний кодифікований акт (КПК України), а не розосереджені по різним галузевим законам (зокрема, виключена ч. 4 ст. 482 КПК, яка відсилала до закону «Про статус народного депутата України» та до Регламенту Верховної Ради України), а також, що найважливіше, усунуті численні процесуальні перешкоди для притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності. Ілюстративним підтвердженням цього слугують публікації, видані до конституційної перебудови 2019 року. Так, Погорецький М. А. та Старенький О. С. ще у 2017 році при дослідженні проблематики здійснення кримінального провадження щодо народних депутатів України зазначали, що тогочасна процедура притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності була досить громіздкою та не сприяла реалізації завдань кримінального провадження [10, с. 89].

Щодо нинішньої ситуації, як відмічають деякі правознавці, відсутність інституту депутатської недоторканності та вимоги щодо попереднього отримання згоди Верховної Ради України на притягнення депутата до кримінальної відповідальності (повідомлення про підозру) позитивно впливає на ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених народними депутатами України, та запобігає можливим зловживанням з їх боку. Зокрема, як показує практика, тривала процедура отримання згоди від Верховної Ради України дозволяла депутату підготуватись до процесуальних дій стосовно нього, що призводило до втрати доказової бази за результатами проведення таких процесуальних дій органами досудового розслідування [11, с. 35].

Контекстно нагадаємо: Закон України «Про статус народного депутата України» у питаннях щодо повідомлення народному депутату про підозру, початку досудового розслідування, затримання або арешту, проведення слідчих (розшукових) дій у ч. 2 ст. 27 має бланкетну норму, яка відсилає до положень КПК України [4]. Так, першою стадією кримінального провадження є досудове розслідування (Розділ ІІІ КПК) [1]. Згідно з ч. 2 ст. 214 КПК, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Відповідно до ч. 1 ст. 482-2 вносити до ЄРДР відомості, що свідчать про вчинення народним депутатом кримінального правопорушення, уповноважений лише Генеральний прокурор (чи особа, яка виконує його обов'язки) [1].

У свою чергу, особою, яка виконує обов'язки Генерального прокурора, є його перший заступник (у випадку відсутності Генерального прокурора) або один із заступників Генерального прокурора (у разі відсутності першого заступника) (ч. 3 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру») [12]. Разом з тим, за ч. 1 ст. 214 КПК [1] та абз. 1 ч. 1 Розділу ІІ Положення про ЄРДР, порядок його формування та ведення [13], приводами та підставами для внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, вчинене народним депутатом України, є отримання органом досудового розслідування чи прокурором заяви/повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення ними з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Як слушно у цьому ракурсі відзначає Посвистак О. М., на практиці можливі випадки, коли на момент внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР особу, яка його вчинила, не встановлено, і внесення необхідної інформації до ЄРДР відбувається за загальним порядком неуповноваженим суб'єктом згідно зі ст. 214 КПК. Утім, нормативний припис ч. 1 ст. 214 КПК є імперативним (тобто зобов'язує слідчого, дізнавача або прокурора належним чином реагувати на повідомлення та заяви про факти вчинення кримінальних правопорушень). Тому, як наголошує автор, досудове розслідування, котре почалося відповідно до загального порядку, буде законним лише за умови, що на момент його початку особу, яка можливо причетна до події кримінального пра-

вопорушення, не було встановлено, а стала вона відомою органу досудового розслідування під час проведення відповідних процесуальних дій, і при цьому не було допущено інших порушень [14, с. 103-104]. Принагідно зауважимо, що внесення інших відомостей до ЄРДР (у тому числі, зміна правової кваліфікації діяння) дозволяється органу досудового розслідування без погодження із Генеральним прокурором (ухвала Вищого антикорупційного суду від 26.04.2023 р. у справі № 991/4071/22) [15].

Згідно з положеннями ст. 216 КПК, досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених народними депутатами України, віднесено до підслідності ДБР або НАБУ (обирається залежно від кваліфікації об'єктивної сторони складу протиправного діяння за конкретною статтею або частиною статті Кримінального кодексу України, у вчиненні якого підозрюється народний депутат). Іманентно діяльність Генерального прокурора у кримінальному провадженні щодо народного депутата України за комплексом повноважень прийнято вважати процесуальним керівництвом в особливому порядку кримінального провадження [16, с. 123].

Кримінальне процесуальне законодавство встановлює й особливу процедуру повідомлення про підозру народному депутату України. Так, у статті 481 КПК закріплено, що повідомляти про підозру народному депутату уповноважений тільки Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) або заступник Генерального прокурора (керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури) [1]. Як підкреслює Танривердієв Х. М., при розширеному тлумаченні норм ст. 481 КПК можна констатувати, що законодавство передбачає лише письмове повідомлення про підозру, яке Генеральний прокурор (або особа, котра виконує його обов'язки) вручає народному депутату безпосередньо/особисто [17, с. 237]. Разом із тим, законом встановлена можливість доручити *здійснення повідомлення про підозру* іншим компетентним суб'єктам – Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник може доручити іншим прокурорам *здійснити письмове повідомлення про підозру* (курсив наш – С. Д. та Е. Я.) особам, визначеним ч. 1 ст. 481 КПК (і зокрема, народному депутату України), у порядку, передбаченому ч. ч. 1 і 2 ст. 278 КПК (ч. 2 ст. 481 КПК), що створює своєрідне підґрунтя для подальших наукових роздумів у заданому напрямі.

Абзац 1 ч. 2 ст. 482-2 КПК вимагає перед поданням клопотання органами досудового розслідування до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження або проведення слідчих (розшукових) дій, його погодження Генеральним прокурором або особою, яка виконує обов'язки Генерального прокурора [1]. Як вважають деякі дослідники, абзац 1 ч. 2 ст. 482-2 КПК є недосконалим: законодавець допустив неточність у формулюванні норми, насамперед, визначив відкритий перелік випадків (у вище згаданій статті використані слова «про застосування інших заходів), у яких погодження Генерального прокурора є необхідним, що у правозастосовній діяльності може спричинити вільне тлумачення норм кримінального процесуального права та стати підставою для оскарження відповідних ухвал слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій за відсутності тлумачення положень законодавства Верховним Судом [14, с. 131-132].

Одним із проблемних питань, що виникають у судовій практиці, є реалізація перехідних положень КПК, які регламентують специфіку здійснення особливих порядків кримінальних проваджень під час дії воєнного стану в Україні. Так, вироком Вищого антикорупційного суду від 17.08.2023 р. у справі № 991/1126/23 поставлено питання про допустимість доказів, отриманих в результаті тимчасового доступу до речей і документів народного депутата, здійсненого за постановою прокурора. Суд зазначив, що «на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України … » від 15.03.2022 р. № 2137-IX, який набув чинності 22.03.2022 р., розділ XI Перехідні положення Кримінального процесуального кодексу України доповнено п. 20-7. Відповідно до цього пункту під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у п. п. 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури. Положення п. 20-7 Перехідних положень Кримінального процесуального кодексу України не містить будь-яких застережень або ж особливостей щодо вирішення питання про тимчасовий доступ до речей і документів, які стосуються народного депутата України» [18]. Отже, з огляду на викладене мотивування, суд визнав докази допустимими.

Приписами ч. 2 ст. 482-2 КПК встановлені правила підсудності для розгляду вище наведених клопотань. За загальними настановами, вони розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться орган досудового розслідування. При розслідуванні кримінальних правопорушень, зазначених у ст. 33-1 КПК такі клопотання розглядаються слідчим суддею Вищого антикорупційного суду [1]. В представленому аспекті не можемо не звернути увагу на існування імперативної норми, яка вимагає особистої участі народного депутата (щодо якого проводиться досудове розслідування) при розгляді слідчим суддею клопотань, перелічених у ч. 2 ст. 482-2 КПК. І тільки якщо народний депутат України без поважної причини не прибув на судове засідання або не повідомив про причини своєї відсутності, таке клопотання може розглядатися без його участі [1].

Крім того, народний депутат, порівняно із загальним суб'єктом, має додаткові гарантії: (а) законне затримання його заборонено (ч. 2 ст. 207 КПК); (б) затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді (ч. 1 ст. 208 КПК) можливе лише за умови, якщо його застали під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого/особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини [1]. Таким чином, вкрай обмежується коло кримінальних правопорушень, за вчинення яких народного депутата України можна затримати без дозволу слідчого судді (наприклад, ст. ст. 115-120 (пов'язані з загибеллю людини), 121, ч. 2 ст. 186, ст. 187 (насильницькі тяжкі та особливо тяжкі злочини) Кримінального кодексу України тощо).

У сучасній практиці правозастосування перед судом регулярно постає питання про визнання зібраних доказів недопустимими через допущені порушення в даній категорії кримінальних проваджень. Зокрема, наявні ситуації, коли орган досудового розслідування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) (наприклад, при втручанні у приватне спілкування) щодо загального суб'єкта, може отримати доказову інформацію, яка потенційно підтвердить причетність народного депутата України до вчинення кримінального правопорушення. В такому випадку докази можуть бути визнані допустимими, навіть за відсутності погодження Генеральним прокурором рішення про проведення НСРД (ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 02.05.2023 р., справа № 991/2231/23), що, у свою чергу, не забезпечує необхідної сталості та єдності у правозастосовній сфері [19].

За вимогами ч. 2 ст. 482-2 КПК після затримання народного депутата, повідомлення йому про підозру, застосування до нього запобіжного заходу або проведення слідчих дій (крім обшуку та НСРД), орган/посадова особа, які здійснювали названі заходи, зобов'язані негайно або протягом 24 годин повідомити про це Голову Верховної Ради України. Якщо вказані дії були вчинені щодо Голови Верховної Ради України, компетентні органи/посадові особи зобов'язані в означеному режимі повідомити про це Першого заступника Голови Верховної Ради України [1].

До того ж, згідно з абз. 8 ч. 2 ст. 482-2 КПК, ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення широкого спектру процесуальних дій стосовно народного депутата України, відповідно до змісту засади забезпечення права особи на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24 КПК), можуть бути оскаржені в апеляційному порядку [1], що також продукує появу низки проблемних ситуацій.

Висновки. Аналіз викладеного матеріалу дозволяє констатувати: (1) якісне вдосконалення нормативного регулювання здійснення особливого порядку кримінального провадження щодо народного депутата України надасть можливість вирішити ряд проблем правозастосування (насамперед, спростити процедуру повідомлення народному депутату про підозру); (2) актуальне законодавство, що регламентує досліджуване питання, є пробільним, адже має очевидні прогалини, які «сприяють» множинному тлумаченню окремих норм права, що в поєднанні з відсутністю належного роз'яснення змістовного наповнення даних приписів у рішеннях Верховного Суду створює суттєві перешкоди в ефективному виконанні завдань кримінального провадження; (3) подальші перспективні розробки правознавців повинні спрямовуватися на усунення недоліків правового регулювання шляхом внесення релевантних змін і доповнень до положень чинного законодавства України.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 05 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-ВР.

3. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI : станом на 31 бер. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1861-17.

4. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII : станом на 20 трав. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2790-12.

5. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) : Закон України від 03.09.2019 № 27-IX : станом на 01 лист. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/27-20.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) від 23 грудня 1997 р. № 7-зп/1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-97#Text.

7. Case Of Kart v. Turkeym: judgment of ECHR, 3 December 2009, App. No. 8917/05. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-1196.

8. Case Of A. v. The United Kingdom: judgment of ECHR, 17 December 2002, App. No. 35373/97. URL: http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60822.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України» : Закон України від 18.12.2019 № 388-IX : станом на 18 грудн. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/388-20.

10. Погорецький М. А., Старенький О. С. Здійснення кримінального провадження щодо народних депутатів: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 2. С. 79–90.

11. Калужна О. Кримінальна процедура щодо народних депутатів України у світлі скасування депутатської недоторканності (або від чого/кого залежить спокійний сон депутата?). *Український часопис конституційного права.* 2019. № 4. С. 31–50.

12. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII : станом на 09 лип. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18.

13. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 : станом на 23 лист. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0298905-20.

14. Посвистак О. М. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 243 с.

15. Ухвала у справі № 991/4071/22 (провадження № 1-кп/991/58/22) [2023]. Вищий антикорупційний суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110519980.

16. Танривердієв Х. М. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 269 с.

17. Танривердієв Х. М. Особливості повідомлення про підозру народним депутатам України. *Проблеми та судження.* 2020. № 3. С. 233–240.

18. Вирок у справі № 991/1126/23 (провадження № 1-кп/991/21/23) [2023]. Вищий антикорупційний суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112874596.

19. Ухвала у справі № 991/2231/23 (провадження № 11-сс/991/295/23) [2023]. Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110666475.

Davydenko S.V., Yakushchenko E.R. FEATURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING THE NATIONAL DEPUTY OF UKRAINE

The article clearly illustrates certain problematic aspects of the normative regulation of the procedure for carrying out criminal proceedings against a people's deputy of Ukraine, which are most often found in law enforcement practice, in the perspective of the future harmonization of national criminal procedural legislation with European standards in the field of protection of human rights and freedoms, which indicates the relevance of this study.

In the presented scientific work, the provisions of the specified institute are analyzed in detail, devoted to the main characteristics of this special order of criminal proceedings. On the basis of the study of the current criminal procedural legislation of Ukraine and the existing thematic judicial practice, the predominant shortcomings and typical violations that are allowed in the conduct of certain procedural actions against a people's deputy have been clarified, and the inadmissibility of neglecting his constitutional rights has been

emphasized. The authors draw attention to the interpretation of the content of the terminological construction "deputy inviolability" in the context of establishing the relevant legal guarantees of the named participant in criminal procedural relations.

In the course of the scientific study, the emphasis was placed on the need to algorithmize the conduct of investigative actions, the implementation of a notification of suspicion, the application of measures to ensure criminal proceedings (including precautionary measures) in relation to this category of subjects, as well as compliance with the proper legal procedure for at different stages of legal proceedings in relation to People's Deputies of Ukraine through the prism of the general principles of criminal proceedings.

The article outlines guidelines for the formulation of proposals aimed at qualitative improvement of the provisions of the criminal procedural law in the part of the legal regulation of the considered special order of criminal proceedings. In addition, well-founded recommendations are provided regarding the optimal application of specific norms of the relevant legislation of Ukraine during the implementation of this type of criminal proceedings, which testify to the applied value of the results of the presented research.

Key words: *people's deputy of Ukraine, parliamentary immunity, special procedure of criminal proceedings, tasks of criminal proceedings.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/13

Маринич О.Ю.
Донецький державний університет внутрішніх справ

ЩОДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено питання щодо забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. З'ясовано, що проблемою забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження є невнесення або несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Досліджено, що причиною порушення права людини на ефективне початкове розслідування є недосконала правова регламентація процедури початку досудового розслідування, що містить можливість необ'єктивного відбору джерел інформації на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення. Наголошено, що існування процедури оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР не може належним чином забезпечити право людини на ефективне розслідування на початку досудового кримінального провадження, оскільки реалізація вказаного виду оскарження пов'язана з витратами часу, що є вкрай необхідним для проведення невідкладних початкових процесуальних дій відразу після надходження інформації про вчинене кримінальне правопорушення. Запропоновано внести зміни та доповнення до норм кримінального процесуального закону якими унормувати: 1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення; 2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР. Акцентовано увагу на тому, що правова регламентація початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану не сприяє забезпеченню права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Підкреслено, що вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове розслідування та знижувати ефективність останнього в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *досудове розслідування; право; ефективність; оскарження; воєнний стан.*

Постановка проблеми. Недосконалість правової регламентації процедури початку досудового розслідування є причиною систематичних порушень прав людини на ефективне початкове розслідування. Така дефектність нормативної регламентації має наслідком невнесення або несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Останнє суттєво ускладнює здійснення оперативного (швидкого) розслідування вже на початковому етапі. Оцінювання фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення на підставі внутрішнього переконання представників сторони обвинувачення нерідко призводить до бездіяльності щодо невнесення відповідних відомостей до ЄРДР. З огляду на це, потерпілі вимушені використовувати процедуру оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування, яка в свою чергу також має недоліки правового регулювання, що обумовлюють порушення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Тому вкрай актуальною для наукового дослідження є тема, що поставлена у заголовок цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до дослідження ефективності досудового розслідування проявляли такі вчені: І.Ю. Бабенко, О.М. Федорів, О.М. Кучів, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, А.Б. Степанов та інші. Разом з тим, наразі залишається актуальним дослідження окремих аспектів забезпе-

чення права на ефективне розслідування саме на початковому етапі досудового кримінального провадження. Крім того, на сьогоднішній день малодослідженим є питання щодо особливостей початку досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження питання щодо забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Задля досягнення даної мети необхідно визначити проблеми забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження та на основі аналізу чинного законодавства та наукової літератури запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Ефективність досудового розслідування є кумулятивною категорією. У цільовому аспекті ефективність досудового розслідування – це досягнення прогнозованого результату (підсумкового процесуального рішення у досудовому кримінальному провадженні, і досягнення цього результату має бути забезпечено умовами законності та пропорційності обмеження прав людини); в якісному аспекті вона проявляється у дотриманні конвенційних і вимог кримінального процесуального законодавства; в аксіологічному аспекті вона полягає в оцінці необхідності у демократичному суспільстві та пропорційності обмеження прав людини у кримінальному провадженні [1, с. 172]. Тобто, ефективність розслідування є багатогранною категорією, яка поєднує у собі як досягнення очікуваного результату, так і умови його досягнення (законність, пропорційність обмеження прав і свобод людини тощо). При цьому вбачається, що саме по собі досягнення очікуваного результату на стадії досудового розслідування без дотримання вищевказаних умов є нікчемним.

Крім змістовного наповнення ефективності важливе значення мають критерії, за якими визначається ефективність певного явища. Наприклад, критеріями визначення ефективності розслідування заяв про жорстоке поводження є його незалежність і безсторонність, ретельність, невідкладність, компетентність, залучення потерпілих і контроль громадськості [2, с. 110-111]. Аналізуючи ефективність розслідування скарг на жорстоке поводження у світлі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) О.М Кучів зазначає, що у разі, коли особа подає обґрунтовану скаргу на жорстоке поводження, офіційне розслідування її повинно відповідати мінімальним критеріям ефективності – бути незалежним, неупередженим, ретельним, невідкладним та здійснюватися із залученням потерпілих та контролю громадськості. Тільки за умови дотримання таких критеріїв позитивний обов'язок держави щодо проведення ефективного офіційного розслідування за ст. 3 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) вважатиметься виконаним, а процесуальний аспект цієї статті – дотриманим [3, с. 30]. На наше переконання, більшість вищевказаних критеріїв є прийнятним до будь-якого виду розслідування вчинення кримінальних правопорушень.

Досудове розслідування є стадією кримінального процесу, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження [4]. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає, що відомості про кримінальне правопорушення, які містяться у будь-якій заяві, будь-якому повідомленні, за безпосереднього виявлення слідчим, прокурором ознак злочину повинні безальтернативно вноситись до ЄРДР і за цим фактом повинно розпочинатися досудове розслідування [5, с. 285].

Вимога щодо «автоматичного» початку досудового розслідування та обов'язок внесення відомостей до ЄРДР була однією із новел КПК України 2012 року та спрямована на забезпечення прав потерпілих, є гарантією від приховування фактів кримінальних правопорушень та безпідставної відмови від початку кримінального провадження [6, с. 7]. Вищезгаданий обов'язок слідчого або прокурора не вимагає оцінки цими суб'єктами такої заяви (повідомлення) на предмет наявності ознак складу злочину для того, щоб учинити процесуальну дію, яка полягає у внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Наведене підтверджується імперативними положеннями ч. 4 ст. 214 КПК, згідно з якою відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [7].

Чинний КПК України скасував практику проведення тривалої попередньої перевірки заяв і повідомлень про злочини, а також необхідність ухвалення процесуального рішення у вигляді постанови про початок досудового розслідування (порушення кримінальної справи) [8, с. 214].

Однак нормативні положення ст. 214 КПК України, що регулюють початок досудового розслідування, дозволяють слідчому, прокурору упродовж 24 годин не вносити до ЄРДР відомості про кримінальне правопорушення, що отримані із заяви, повідомлення або з іншого джерела. Зміст предмету регулювання ст. 214 КПК України не відповідає змісту предмету регулювання європейських стандартів у частині ефективного офіційного розслідування після отримання відомостей про вчинене кримінальне правопорушення [9, с. 83].

І.Ю. Бабенко вказує, що мінімальний стандарт доведення наявності ознак чи окремих елементів складу злочину для початку досудового розслідування умисно завищується, унаслідок чого відповідні відомості не вносяться до ЄРДР, а людина позбавляється права на розслідування своєї справи, доступ до правосуддя та компенсацію завданої шкоди. Авторка зазначає, що після прийняття заяви або повідомлення про вчинений злочин співробітники правоохоронних органів не можуть здійснити їх ретельну та всебічну перевірку, оскільки до початку досудового розслідування вони обмежені строком та засобами кримінальної процесуальної діяльності. Усунення цього недоліку має відбуватися через ліквідацію процедури перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення до початку досудового розслідування [10, с. 8].

Подібну тезу висловлює й Т.О. Лоскутов зазначивши, що у разі невнесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення протягом 24 годин про жодну ефективність (ретельність та швидкість) початкового досудового розслідування йтися не може, оскільки органи досудового розслідування обмежені у використанні кримінальних процесуальних засобів доказування. Вони відповідно до норм КПК України позбавлені можливості проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, крім огляду місця події. Це унеможливлює повноцінне виявлення, збирання та перевірку інформації щодо кримінального правопорушення. Науковець підкреслює, що такий обмежений режим розслідування може продовжуватися аж до доби [9, с. 84].

Отже, проблемним питанням забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження є невнесення або несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Як наслідок розслідування вже на початковому етапі починає втрачати свою ефективність та відповідно важлива доказова інформація може бути упущена.

Продовжуючи дослідження теми варто звернути увагу на недосконаліть правозастосовної практики у частині оцінки обставин кримінального правопорушення (наприклад, викладених у відповідній заяві) на предмет ознак кримінального правопорушення. Так, І.Ю. Бабенко пише, що у разі звернення заявника чи потерпілого із приводу вчинення неочевидного злочину органи досудового розслідування переважно не на користь постраждалої особи вирішують питання про наявність або відсутність ознак чи елементів складу кримінального правопорушення. У результаті такої упередженої кримінально-правової оцінки фактичних відомостей співробітники правоохоронних органів не фіксують та не перевіряють одержану інформацію про скоєний злочин. Це свідчить про обмеження права людини на ефективне розслідування, доступ до суду та відшкодування завданої шкоди [10, с. 7]. Вищевказаний приклад поведінки представників сторони обвинувачення суперечить вимогам ст. 214 КПК України, оскільки в даному випадку перевірка фактичних відомостей, викладених у заяві, має відбуватись вже в рамках стадії досудового розслідування.

При розгляді даної проблематики науковий інтерес мають результати дослідження А.Б. Степанова, який виокремив причини, які на думку автора призводять до порушення (невиконання) вимог ст. 214 КПК України. Серед них дослідник виокремлює:

1. Причини об'єктивні: заявники та потерпілі в переважній більшості випадків є юридично необізнаними, а отже вони не завжди можуть правильно оцінювати дії або події з погляду їх відповідності до положень Кримінального кодексу України і, вважаючи те чи інше діяння злочинним, можуть добросовісно помилятися.

2. Причини суб'єктивні: сюди варто віднести велику завантаженість слідчих та прокурорів та окремі аспекти правозастосовної практики, відповідно до яких закриття кримінального провадження на досудовому розслідування, як і за часів дії старого КПК, розцінюється як брак в роботі. З огляду на це, уповноважені службові особи в першу чергу оцінюють перспективу матеріалів і за відсутності такої намагаються не розпочинати розслідування.

3. Причини організаційного характеру. Під час розгляду скарг у слідчого судді на бездіяльність, пов'язану з невнесенням відомостей до ЄРДР,

прокурори досить часто не заперечують проти задоволення скарги. Справа в тому, що прокурори до розгляду скарги не мали інформації про подані заяви в порядку ст. 214 КПК України, а ознайомившись з ними, вбачають, що вимоги скаржника є обґрунтованими. Серед іншого автор зауважує, що за чинним КПК України слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості. Таким чином, керівник органу прокуратури має інформацію лише про розпочаті досудові розслідування, не маючи уявлення про увесь масив заяв та повідомлень, які надходять до органів правопорядку.

4. Причини нормативного врегулювання [5, с. 286-291].

Окремі науковці вказують, що наявність певних «процесуальних фільтрів» є необхідним. Так, В.В Михайленко пише, що відсутність у КПК України процесуальних фільтрів, які б унеможливлювали повторні однакові скарги, зумовлює те, що гіперактивні заявники одні й ті самі заяви про вчинення кримінального правопорушення і, відповідно, скарги на бездіяльність направляють по декілька разів, змінюючи лише дату їх подання [11]. Така точка зору виглядає прийнятною однак, вбачається, що наявність таких перепон на законодавчому рівні може обмежувати доступ окремих осіб до правосуддя.

У своїх рішеннях ЄСПЛ стверджує, що сам факт відмови слідчого органу розпочати кримінальне розслідування за достовірними твердженнями, які підпадають під дію статей 2 і 3 ЄКПЛ, може свідчити про невиконання державою свого зобов'язання щодо проведення ефективного розслідування [12]. Таким чином, маючи на меті запровадження універсальної норми щодо початку досудового розслідування, слід уникати застосування будь-яких фільтрів, оскільки останні залишатимуться підґрунтям для зловживань та оціночного фільтрування інформації.

Уявляється, що першочерговою причиною порушення права особи на ефективне розслідування вже на початковій стадії є недосконаліть правового унормування порядку початку досудового розслідування. Чинна регламентація надає можливості до необ'єктивного фільтрування джерел інформації на предмет ознак кримінального правопорушення. Суб'єктивний аналіз фактичних даних, викладених у заяві призводить до найбільш вигідної моделі поведінки для представників сторони обвинувачення (бездіяльності, яка фактично проявляється у відмові особі розпочати досудове розслідування).

Судова практика розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора щодо початку досудового розслідування свідчить, що слідчі судді під час розгляду таких скарг виходять з того, що згідно ст. 303 КПК України на досудовому провадженні серед інших може бути оскаржена бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після одержання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення [8, с. 215]. Відповідно до КПК України особа має право подати таку скаргу протягом десяти днів з моменту бездіяльності [4]. А.Б. Степанов вказує, що у разі пропуску десятиденного строку на оскарження особа, яка подала скаргу, повинна порушити питання про його поновлення. Автор підкреслює, що бездіяльність є триваючим процесом. Визначити початковий момент бездіяльності неможливо [5, с. 291]. Відповідно до ч. 2 ст. 305 КПК України слідчий, дізнавач чи прокурор можуть самостійно припинити бездіяльність, яка оскаржується, що тягне за собою закриття провадження за скаргою [4]. Однак слідчі та прокурори майже не застосовують вищевказані положення навіть тоді, коли вони вбачають скаргу обґрунтованою. Поясненням цьому може слугувати те, що до ЄРДР вносяться відомості про дату надходження заяви і автоматично фіксується дата внесення інформації. Оскільки строк в 24 години, передбачений ч. 1 ст. 214 КПК України є абсолютно визначеним та продовженню не підлягає, то будь-яке внесення відомостей до ЄРДР після його закінчення може розцінюватися як порушення закону. Задля уникнення такого порушення прокурори чекають постановлення ухвали слідчого судді (у зв'язку з перевантаженістю слідчих суддів розгляд скарг триває довше, ніж це передбачено у ч. 2 ст. 306 КПК України) і вже на її підставі вносять відомості до ЄРДР. Такий підхід є надто формалістським, адже своєчасний початок досудового розслідування – основна запорука його успішного закінчення [5, с. 292].

Чинний КПК України не передбачає прокурорського контролю на цій стадії «внесення заяви до ЄРДР», а заявник у разі непогодження з бездіяльністю органу правопорядку має право оскаржувати таку бездіяльність лише до слідчого судді. Дослідниками пропонується створення опції оскарження такої бездіяльності прокурору. Це могло б частково зменшити проблему перевантаження слідчих суддів подібними скаргами [13, с. 8].

Існує схожа думка, що позовну (за скаргою) судову перевірку обґрунтованості невнесення відомостей про злочин до ЄРДР не можна визнати достатньою для ефективного забезпечення прав людини. Вона має доповнюватися автоматичною (незалежно від подання скарги або звернення) прокурорською перевіркою підстав для прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР. Для цього треба розширити повноваження прокурора стосовно нагляду за законністю прийняття рішення про початок досудового розслідування шляхом унесення змін та доповнень до ч. 2 ст. 36 та ч. 6 ст. 214 КПК України [10, с. 8]. Підтримуючи останню позицію, необхідно зауважити, що прокурорську перевірку підстав для прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР не можна буде вважати неупередженою, оскільки прокурор є представником сторони обвинувачення, та переслідує такий же інтерес у кримінальному провадженні як і слідчий підрозділи. До того ж чинне правове регулювання початку досудового розслідування все ще допускає суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення.

В.В. Михайленко вказує, що слідчий суддя не є статистом у кримінальному провадженні, а прийняті ним рішення є результатом інтелектуальної діяльності на підставі оцінки представлених йому відомостей з точки зору права і кримінального процесуального закону. Отже, розгляд скарг на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення в порядку п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України, обумовлює необхідність дослідження самої заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення на предмет того, чи може воно бути підставою для порушення кримінального провадження. В іншому випадку слідчий суддя виконував би абсолютно формальну функцію судового примусу уповноважених осіб вносити до реєстру всі без виключення заяви і повідомлення, які ними отримуються [11]. Варто зауважити, що при повноцінному функціонуванні «автоматичного» початку досудового розслідування (при якому відсутній інститут дослідчої перевірки) популярність процедури звернення зі скаргою до слідчого судді щодо бездіяльності представників сторони обвинувачення значно зменшиться. За таких умов розслідування будуть розпочинатись без вагань, а звернення до слідчого судді з відповідними скаргами стануть скоріше виключеннями, ніж правилом.

Таким чином, існування процедури оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР не може належним чином забезпечити право людини на ефективне розслідування на початку досудового кримінального провадження, тому що реалізація вказаного виду оскарження пов'язана з витратами часу. Для удосконалення забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження пропонуємо внести зміни до норм кримінального процесуального закону в частині правового регулювання початку досудового розслідування та оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Зокрема, слід унормувати:

1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення;

2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР.

Крім того, в межах цього дослідження доцільно зупинитися на питанні забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Дієвість кримінального провадження під час правового режиму воєнного стану залежить від якості процесуальних норм, що регулюють особливості такого провадження. Проведення бойових дій ускладнює використання «звичайних» форм фіксування кримінального провадження [14, с. 341]. Попри величезні труднощі у розслідуваннях, адже на території України досі тривають бойові дії і є постійний ризик для життя слідчих, прокурорів, потерпілих, свідків, інших учасників і не учасників кримінального провадження, залишаються чинними вимоги стосовно ефективності розслідування, які є загальновизнаними на рівні практики ЄСПЛ [1, с. 157].

Відповідно до ст. 615 КПК України у разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до ЄРДР – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова. У невідкладних випадках до винесення

постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду). Відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості, а процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин [4]. Аналізуючи дані положення Т.О. Лоскутов вказав, що наведений спосіб правової регламентації фіксування рішення про початок кримінального провадження під час воєнного стану є недосконалим, бо вищевказані процесуальні норми можуть негативно впливати на ефективність кримінального провадження на початковому етапі розслідування. Це може виявлятися у тому, що в умовах дії режиму воєнного стану, під час здійснення бойових дій, суб'єкти кримінального процесу можуть бути позбавлені фізичної можливості оформлювати постанову про початок досудового розслідування або вносити (у випадку технічної можливості) відповідні відомості до ЄРДР. У зв'язку з цим, дізнавач, слідчий, прокурор будуть суттєво обмежені у здійсненні кримінальної процесуальної діяльності [14, с. 341].

Досліджуючи правове регулювання строків досудового розслідування в умовах воєнного стану Т.О. Лоскутов зауважив, що для вдосконалення законодавчого регулювання строків досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану необхідно регламентувати винятково розумний строк для проведення досудового розслідування. Такий строк дозволить визначати ефективність досудового розслідування в умовах бойових дій шляхом урахування конкретних обставин здійснення кримінального провадження. Недоліки правової регламентації строків досудового розслідування в період воєнного стану обумовлюють ризик зниження ефективності досудового розслідування та необхідність виконання формальних, «письмових» процедур [15, с. 16]. При здійсненні розслідування в умовах воєнного стану дотримання принципу розумності (у прийнятті рішень, фіксації процесуальних дій тощо) дорівнює підвищенню ефективності досудового розслідування як процесуальної діяльності у цілому.

У період воєнного стану правова регламентація фіксування рішення про початок досудового розслідування шляхом складання постанови є зайвою, оскільки зазначена формальність, навіть постфактум передбачає невиправдане витрачення ресурсів органів досудового розслідування. Фіксування паперовим документом рішення про початок досудового розслідування не впливає на забезпечення прав і свобод людини, а лише ускладнює оперативне викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення. На думку Т.О. Лоскутова найкращим способом правової регламентації фіксації початку досудового розслідування в період дії воєнного стану є законодавча вказівка на початок першої кримінальної процесуальної дії у зв'язку із надходженням (виявленням) відомостей про вчинене кримінальне правопорушення. При цьому КПК України не повинен містити нормативних приписів щодо будь-якої формальної (паперової, електронної) фіксації рішення про початок досудового розслідування [14, с. 342]. З такими пропозиціями ми погоджуємось та повністю підтримуємо.

Вважаємо, що в умовах воєнного стану вимога щодо складання постанови про початку досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове розслідування та відповідно знижувати його ефективність.

З метою гарантування права людини на ефективне початкове розслідування в обстановці воєнного стану альтернатива внесенню відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР має врегульовуватися у більш гнучкий спосіб, аніж обов'язкове винесення постанови щодо початку досудового розслідування негайно після завершення огляду місця події.

Проведене дослідження цієї проблематики спонукає до наступних **висновків.** Проблемою забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження є невнесення або несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Це унеможливлює або значно ускладнює проведення швидкого (оперативного) та результативного розслідування на початку досудового кримінального провадження, внаслідок чого може втрачатися важлива доказова інформація про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Причиною порушення права людини на ефективне початкове розслідування є, насамперед, недосконала правова регламентація процедури початку досудового розслідування, що містить можливість не об'єктивного «фільтрування» джерел інформації на предмет наявності або від-

сутності ознак кримінального правопорушення. Здійснюваний співробітником правоохоронного органу на підставі законодавчих оціночних термінів суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення часто призводить до бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення необхідних даних до ЄРДР. В результаті такої бездіяльності порушується право людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження.

Існування процедури оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР не може належним чином забезпечити право людини на ефективне розслідування на початку досудового кримінального провадження, оскільки реалізація вказаного виду оскарження пов'язана з витратами часу, що є вкрай необхідним для проведення невідкладних початкових процесуальних дій відразу після надходження інформації про вчинене кримінальне правопорушення.

Для удосконалення забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження потрібно внести зміни та доповнення до норм кримінального процесуального закону в частині правового регулювання початку досудового розслідування та оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зокрема, слід унормувати: 1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення; 2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР.

Крім того, правова регламентація початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану не сприяє забезпеченню права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Оскільки нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове розслідування та знижувати ефективність останнього в умовах воєнного стану.

З метою гарантування права людини на ефективне початкове розслідування в обстановці воєнного стану альтернатива внесенню відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР має врегульовуватися у більш гнучкий спосіб, аніж обов'язкове винесення постанови щодо початку досудового розслідування негайно після завершення огляду місця події. Менш категорична альтернатива початку досудового розслідування в період воєнного стану дозволить враховувати конкретну ситуацію початкового розслідування під час здійснення бойових дій, що позитивно відображатиметься на ефективності всього досудового кримінального провадження.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок можуть бути наступні: визначення особливостей імплементації європейських стандартів ефективності досудового розслідування до положень чинного кримінального процесуального закону; дослідження питання щодо гарантування права на ефективне розслідування на подальшому етапі досудового кримінального провадження.

Список літератури:

1. Федорів О.М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дис. … докт. філософії: 12.00.09. Львів, 2023. 240 с.

2. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.

3. Кучів О. М. Ефективність розслідування скарг на жорстоке поводження у світлі практики ЄСПЛ. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 3. С. 19-33.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 02.11.2023).

5. Степанов А. Б. Ефективність правового регулювання прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю в механізмі забезпечення своєчасного початку досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 285–294.

6. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів-

Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с. URL : https://zib.com.ua/files/2022-komentar-rozdil-IX.pdf (дата звернення 10.11.2023)

7. Узагальнення «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» від 12 січня 2017 року № 9-49/0/4-17 (Затверджено зборами суддів Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ 23.12.2016.) URL : https://zib.com.ua/ua/print/128125.html (дата звернення 01.11.2023)

8. Вакулік О. А. Процесуальна регламентація початку досудового розслідування у кримінальному судочинстві: проблеми реалізації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія : Право. 2016. № 2. С. 212–218.

9. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.

10. Бабенко І.Ю. Сучасні гарантії реалізації прав людини на стадії досудового розслідування за законодавством України: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 17 с.

11. Михайленко В. В. Проблеми судового контролю при оскарженні бездіяльності щодо внесення відомостей у ЄРДР. Юридична газета online. 2020. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/problemi-sudovogo-kontrolyu-pri-oskarzhenni-bezdiyalnosti-shchodo-vnesennya-vidomosteyu-erdr.html (дата звернення 20.11.2023)

12. Case of Navalnyy v. Russia (№. 3). The European Court of Human Rights. 06.06.2023. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-225023%22]} (дата звернення 01.11.2023).

13. Заяви про злочини: реєструвати чи фільтрувати?. Discussion paper. Just talk. С. 1–10. URL : https://drive.google.com/file/d/1qiJ3wPNK-GDfuWg4TuIJHBU8BVUjgsTc/view (дата звернення 27.11.2023)

14. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 1. 2022. С. 340–345.

15. Лоскутов Т.О. Правове регулювання строків досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. № 2 (79). 2022. С. 11–18.

Marynych O.Yu. REGARDING THE ISSUE OF ENSURING THE RIGHT TO AN EFFECTIVE INVESTIGATION AT THE INITIAL STAGE OF PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

The article focuses on the study of ensuring the right to an effective investigation at the initial stage of pre-trial criminal proceedings. It was found that the problem of ensuring the human right to an effective investigation at the initial stage of pre-trial criminal proceedings is failure to enter or late entry of information about a criminal offense into the unified register of investigations. It has been investigated that the reason for the violation of the human right to an effective initial investigation is the imperfect legal regulation of the procedure for starting a pre-trial investigation, which includes the possibility of biased selection of information sources for the presence or absence of signs of a criminal offense. It is emphasized that the existence of a procedure for challenging the inactivity of the subjects of the investigation regarding the failure to enter information about the committed criminal offense into the single register of investigations cannot adequately ensure the right of a person to an effective investigation at the beginning of pre-trial criminal proceedings, since the implementation of the specified type of appeal is associated with the expenditure of time, which is absolutely necessary for the implementation of urgent initial procedural actions immediately after receiving information about a committed criminal offense. It is proposed to make changes and additions to the norms of the criminal procedural law to regulate: 1) "automatic" start of pre-trial investigation, which excludes any subjective assessment of factual data regarding the presence or absence of signs of a criminal offense; 2) the obligation of the subjects of the criminal process to immediately start an investigation in the event of a complaint being filed (and not completed) regarding the inactivity of the inquirer, investigator, or prosecutor regarding the failure to enter relevant data into the unified register of investigations. Attention is focused on the fact that the legal regulation of the initiation of pre-trial investigation during the legal regime of martial law does not contribute to ensuring the human right to an effective investigation at the initial stage of pre-trial criminal proceedings. It is emphasized that the requirement to draw up a mandatory paper decision regarding the start of a pre-trial investigation immediately after the inspection of the scene of the incident can slow down the initial investigation and reduce the effectiveness of the latter in the conditions of martial law.

Key words: *pre-trial investigation; right; efficiency; appeal; martial law.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/14

Свінцицький А.В.
Національна академія Служби безпеки України

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЕКСПЕРТА, СПЕЦІАЛІСТА ТА ФАХІВЦЯ В ГАЛУЗІ ПРАВА ЯК СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Наукова стаття спрямована на визначення характерних ознак правового статусу експерта, спеціаліста та фахівця в галузі права, як суб'єктів кримінального процесу, аналізу відмінних та спільних ознак правового статусу даних суб'єктів, а також детальний аналіз процесу залучення експерта, спеціаліста та фахівця до кримінального провадження. Актуальність обраної авторами теми зумовлена схожістю обраних категорій, обсягу їх повноважень, що у свою чергу несе за собою виникнення ряду проблем в тлумаченні та застосуванні норм законодавства в даному аспекті на практиці. В умовах активної інтеграції спеціальних знань у судочинство, коли всі судові справи потребують висновків експерта, спеціаліста та фахівця, проблеми правового статусу даних суб'єктів набувають особливої актуальності. Адже захист прав та свобод особи в ході кримінального провадження є багатоетапною та доволі складною роботою органів досудового розслідування та суду, що базується на опрацюванні значного обсягу доказів та додаткової спеціальної інформації.

Тому дуже часто залучення в хід кримінального провадження експерта, спеціаліста або ж фахівця є обов'язковим та необхідним, адже зазначені суб'єкти володіють певним обсягом знань в тій чи іншій сфері, а тому є важливими учасниками кримінального процесу. Більше того процес та обсяг залучення експерта, спеціаліста та фахівця, наявність схожих та відмінних особливостей у їх діяльності не може залишитись без уваги з боку криміналістичної науки в рамках розроблення конкретних методів вдосконалення експертної діяльності, діяльності спеціаліста та фахівця в галузі права та підвищення ефективності такої діяльності.

В статті проаналізовано процесуальне становище зазначених суб'єктів, що визначене чинним Кримінальним процесуальним кодексом України, спеціальними нормативно-правовими актами, а також пропозиціями, винесеними на розгляд Верховної Ради України щодо регулювання процесуального становища фахівця.

Ключові слова: *експерт, експертна діяльність, висновок експерта, спеціаліст, фахівець в галузі права, правовий статус.*

Постановка проблеми. Правове регулювання експертної діяльності, діяльності спеціаліста та фахівця в галузі права містить в собі ряд прогалин, що негативно впливають на хід досудового розслідування, розгляду справи по суті та кримінальне провадження загалом. Варто зазначити, що це стосується насамперед проблем визначення правового статусу вказаних вище категорій, обсяг наданих прав та обов'язків спеціалісту, експерту та фахівцю, гарантій та межі їх діяльності, а також відповідальність, до якої можуть бути притягнуті експерти, спеціалісти та фахівці за порушення вимог та невиконання покладених на них чинним КПК України та спеціальними законами обов'язків. Важливим є порівняльний аналіз правового статусу експерта, спеціаліста та фахівця в галузі права, адже на основі отриманих висновків та надання конкретних пропозицій можливим є подальше врегулювання повноважень вказаних суб'єктів та закріплення на законодавчому рівні чіткого розподілу прав та обов'язків за кожним із аналізованих нами суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд питання правового статусу експерта, спеціаліста та фахівця в галузі права здійснювали наступні науковці: Т.В. Авер'янова, В.М. Абрамова, Ф. Е. Давудов, Г. М. Надгорний, Ю. Підгорецька, Н. Рогатинська, Н. Мамченко, Р. С. Бєлкін, В. Ю. Шепітько, Р. Л. Сопільник, А. Коні, Ю. С. Шемшученко, Б.В. Романюк, А.Ф. Волобуєв, І.В. Пиріг тощо. Законодавчу базу становлять Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судову експертизу», Інструкція «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки

та призначення судових експертиз та експертних досліджень», проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо науково-консультативного забезпечення у кримінальному провадженні та провадженні в справах про адміністративні правопорушення».

Метою статті є порівняльний аналіз правового статусу експерта, спеціаліста та фахівця в галузі права, а також виявлення їх спільних та відмінних рис.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус експерта, спеціаліста та фахівця в галузі права являє собою певний обсяг прав та обов'язків, якими володіють вказані суб'єкти та які здійснюють їх реалізацію в ході своєї професійної діяльності. Правовий статус також включає в себе питання відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків або порушення встановлених правил та норм чинного законодавства.

Варто зазначити, що кримінальний процес вже багато століть являє собою сукупність багатоетапних дій, до виконання яких залучаються, окрім правоохоронних органів, також люди, які наділені спеціальними знаннями. Таких людей на території нашої держави здавна називали «обізнаними людьми», а німецьке та французьке законодавство містило згадки про так званих помічників суддів «richtergehilfe» та «auxiliaries» відповідно. В Італії таких осіб називають «perito», якщо вони залучаються уповноваженими органами до справи. Якщо клопотають про залучення таких осіб самі сторони, то їх називають «technicien», або в перекладі на українську мову «експерт» [1, с. 125-126].

Доцільно відмітити в рамках нашого дослідження, що саме слово «експерт» походить від латинського, перша його частина «ex» означає зовні, за межами, а друга «pertius», що означає кваліфікований, досвідчений, майстерний, обізнаний.

А. Коні зазначав, що під час судового розгляду справ частим явищем є опрацювання досліджень з різних сфер життєдіяльності суспільства, наприклад, медицині, мистецтва, з метою отримання необхідних даних для вирішення справи по суті. Більше того, експерти, які є компетентними в тій чи іншій галузі знань, надають відповідні висновки, які базуються на їхньому досвіді, навичках та знаннях, що підтверджені відповідними документами (наприклад, документом про вищу освіту). При цьому, відношення експертів до вини або невинуватості підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) є неважливим. П. Коні також вказує на те, що отриманий висновок експерта не вважається судом обов'язковим та наперед встановленим доказом, проте, якщо наявні заперечення до такого висновку, то такі заперечення повинні бути суворо обґрунтовано [2, с. 229]. Зазначене знайшло своє відображення в Кримінальному процесуальному кодексі України, а саме в ч. 2 ст. 94, де зазначається, що жоден доказ не має наперед встановленої сили [3].

Саме поняття «експерт» зазнало значних трансформацій за останні роки. До прикладу Ю. Шемшученко під експертом розуміє компетентну особу, яка володіє певним рівнем кваліфікації, має відповідний науковий або практичний досвід та володіє спеціальними знаннями, що підтверджується документами про освіту тощо [4, с. 332]. У свою чергу В. Романюк зазначає, що експерт володіє певними знаннями, досвідом та вміннями, які є необхідними для надання конструктивних та обґрунтованих висновків і відповідей на питання, які мають важливе значення для вирішення справи по суті [5, с. 163]. Тобто, можемо зробити висновок, що експерт – це особа, яка компетентна у своїй галузі та на підставі свого досвіду та знань спроможна надавати кваліфіковані роз'яснення та консультації.

На законодавчому рівні поняття «експерт» та його характерні ознаки закріплено у Кримінальному процесуальному кодексі України, а також в Законі України «Про судову експертизу» та Інструкції «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». Стаття 69 Кримінального процесуального кодексу України зазначає, що експертом вважається особа, яка вільно володіє конкретно визначеним обсягом технічних, наукових та спеціальних знань та має, згідно з Законом України «Про судову експертизу», право на проведення експертиз. Така особа наділяється правом проводити дослідження різноманітних явищ, процесів, об'єктів, які містять в собі ті чи інші відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення. На основі проведеного дослідження експерт вправі надати висновок, де будуть зазначені відповіді на питання, які виникають в ході кримінального провадження та безпосередньо відносяться до сфери, в якій експерт є компетентним [3].

Згідно з положеннями Закону України «Про судову експертизу», експертом вважається особа, яка володіє необхідним та достатнім обсягом

знань для надання висновків із досліджуваних питань, має відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень, має пройдену відповідну підготовку та отриману кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [6].

Важливим моментом є те, що експерт – це особа, яка відповідає вказаним вище критеріям, тобто пройшла спеціальну підготовку та отримала відповідну кваліфікацію, що є підставою для внесення її до Реєстру атестованих судових експертів. Це у свою чергу дає їй підстави проводити експертизи та надавати офіційні висновки. Більше того, експерт не може бути зацікавлений в рішенні судом справи по суті, не перебуває у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого та не має у справі жодного особистого інтересу. Зазначене повинно бути висвітлено та доповнено в чинному КПК України, а саме в ст. 69 з метою унеможливлення помилкового тлумачення правового статусу експерта.

До основних прав експерта відносять наступне:

– Ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що мають безпосереднє відношення до вчиненого правопорушення;

– Клопотання про надання додаткових даних, зразків і матеріалів, що необхідні для повного надання висновку;

– Бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

– Зазначення у висновку експертизи всіх відомостей, які мають безпосереднє відношення та були виявлені в ході опрацювання всіх отриманих матеріалів (експерт зобов'язаний також вказати нововиявлені відомості, що мають значення для провадження, з приводу яких експерту не були задані питання);

– Отримати винагороду за виконану ним роботу, а в разі наявності додаткових витрат в ході проведення експертизи – має право на їх відшкодування;

– Клопотання про забезпечення безпеки в разі потенційної загрози життю чи здоров'ю;

– З дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

Важливо зазначити також те, що експерт в силу покладених на нього законом обсягом прав та обов'язків не може за власною ініціативою організовувати збір інформації та матеріалів для подальшого проведення експертиз. Якщо експерта не забезпечили необхідним обсягом даних, матеріалів та зразків для надання вичерпних відповідей на питання – в такому випадку він може написати заяву про відмову від проведення експертизи. Така заява повинна бути вмотивованою. Також важливим є те, що за умови неможливості проведення експертизи в силу відсутності в експерта необхідного обсягу знань – експерт може клопотати про залучення інших експертів.

До основних обов'язків експерта відносять:

– Проведення експертизи і надання обґрунтованого письмового висновку на поставлені питання здійснюється виключно самим експертом;

– Якщо є необхідність в роз'ясненнях висновку – експерт зобов'язаний їх надати;

– В разі виклику в суд – зобов'язаний прибути та дати відповіді під час проведення допиту;

– Експерт зобов'язаний забезпечити цілісність об'єкта експертизи. Проте якщо для проведення комплексного дослідження необхідно частково пошкодити або знищити об'єкт – в такому випадку експерт зобов'язаний одержати дозвіл від тієї особи, що залучила експерта;

– Без дозволу особи, що залучила експерта до проведення дослідження, або суду експерт не має права розголошувати відомості, які йому стали відомі в силу проведеної експертизи;

– За наявності обставин, визначених законом, заявити самовідвід [3; 6].

Експерт несе передбачену закону відповідальність в тому випадку, коли він надав завідома неправдивий висновок або ж не виконав без поважних причин покладені на нього обов'язки; у випадку самостійного збирання матеріалів та інформації для проведення експертизи; передоручення виконання своїх обов'язків; порушення умов зберігання отриманих для експертизи матеріалів тощо.

Для отримання додаткової професійної допомоги та додаткових пояснень в ході кримінального провадження також залучаються спеціалісти. Залучення спеціаліста у кримінальне провадження має важливе значення для справи, адже його узагальнення містять фактичні дані, які підлягають аналізу, співставленню з іншими матеріалами і є підставою для формулювання висновків щодо фактичних обставин справи [7, с. 148].

А.Ф. Волобуєв спеціалістом називає особу, яка обізнана у спеціальних знаннях в конкретній галузі і залучається до розслідування та розкриття кримінальних правопорушень [8, с. 28]. У свою чергу І.В. Пиріг спеціаліста характеризує як особу, яка володіє певним багажем спеціальних

знань, навичок та вмінь у застосуванні технічних засобів та надає допомогу в процесі виявлення, фіксації та вилученні об'єктів, які можуть містити інформацію про правопорушення. Спеціаліст здатний надавати консультації та різного роду технічну допомогу під час безпосереднього досудового розслідування та розгляду справи по суті судом [9, с. 512].

Згідно з положеннями чинного Кримінального процесуального кодексу України, а саме статті 71, спеціалістом є особа, яка на основі спеціальних навичок та знань, якими вона володіє, може надавати консультації, роз'яснення, висновки та довідки в ході досудового розслідування та розгляду справи судом по суті з питань, які неможливо вирішити без спеціальних навичок та знань [3].

За загальним правилом спеціаліст залучається судом під час розгляду справи або самими сторонами під час досудового розслідування для виконання різного роду технічних завдань, наприклад складання схем, креслень, планів, фото та відеозйомки, відбір матеріалів для подальшої експертизи.

До основних прав спеціаліста відносять:

− Задавати питання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

− Мати доступ до користування приладами, обладнанням та технічними засобами;

− При наявності характерних обставин, що становлять особливий інтерес для сторін кримінального провадження – в обов'язковому порядку про них повідомити;

− У висновку надавати відповіді на питання, а також додаткову інформацію, яка стала йому відома, але щодо якої не були поставлені питання;

− Знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

− За виконаний обсяг роботи має право на отримання винагороди;

− Клопотати про забезпечення безпеки в разі потенційної загрози життю чи здоров'ю;

− Надавати висновки, довідки та узагальнення з тих питань, в яких він компетентний в ході досудового розслідування кримінальних проступків.

До основних обов'язків спеціаліста відносять:

− Вчасне прибуття за викликом до суду, прокурора, слідчого та дізнавача з необхідними пристроями, приладами та технічним обладнанням;

− Не розголошення інформації, що стала відома спеціалісту в ході виконання ним своїх обов'язків, та інформації, що стосується безпосередньо самого кримінального провадження;

− В разі необхідності надавати пояснення та виконувати вказівки тієї сторони кримінального провадження, яка спеціаліста залучила до роботи;

− За наявності обставин, визначених законом, заявити самовідвід [3].

Спеціаліст несе передбачену закону відповідальність в тому випадку, коли він надав завідома неправдивий висновок. У випадку, коли спеціаліст не прибуває без повідомлення про причини такого неприбуття або взагалі без поважних причин до суду, на нього покладаються витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

Основною метою діяльності спеціаліста є виявлення та вилучення прямих слідів кримінального правопорушення, а також різних документів та предметів, що можуть бути речовими доказами в кримінальному провадженні.

Необхідно відмітити, що спеціаліст не є суб'єктом доказування, хоч він і працює з доказами. В його обов'язки входить зауважувати на певних нюансах, обставинах та коментувати ті чи інші моменти, що виникають в ході розслідування. При чому під час надання таких зауважень спеціаліст не може виходити за межі своєї компетенції. Важливим є також той факт, що такі коментарі та роз'яснення повинні здійснюватись доступною для неспеціалістів мовою та термінами, тобто бути доступні сприйняттю в умовах судового засідання, бо вони становлять зміст роз'яснень [10; 11].

В рамках нашого дослідження варто розмежувати компетенцію спеціаліста та експерта з метою уникнення колізій та помилкового тлумачення норм закону. В рамках виконання своїх обов'язків експерт надає висновок, який є офіційним документом та згідно чинного законодавства є самостійним джерелом доказів. В той час, як спеціаліст здійснює лише консультативну діяльність або надає технічну допомогу в рамках розслідування. В такому випадку висновки спеціаліста не є самостійними доказами, вони загалом зазначаються в протоколі слідчої або судової дії. Загалом висновки спеціаліста є допоміжним матеріалом для висунення версій, перевірки фактів чи мотивування рішень [12].

Також варто зазначити, що спеціаліст під час огляду місця вчинення кримінального правопорушення здійснює пошук, виявлення, фіксацію та вилучення матеріалів, застосовуючи при цьому різні прилади та технічні засоби. Тоді як

експерт здійснює виключно дослідження вже зібраних та направлених йому доказів та відповідно формулює висновки з питань, що йому поставлені.

Щодо спільних рис, то і експерт, і спеціаліст володіють спеціальними знаннями, які вони застосовують для розслідування кримінальних правопорушень [13]. Для якісного виконання покладених на них обов'язків спеціаліст та експерт вправі ознайомлюватись з усіма матеріалами по справі в рамках своїх повноважень. Також як експерт, так і спеціаліст мають право на винагороду за свою діяльність та на забезпечення безпеки, коли існує загроза життю та здоров'ю.

Заслуговує на увагу також аналіз правового статусу фахівця в галузі права, якого в перспективі збираються додати в перелік учасників кримінального провадження, згідно з проєктом закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо науково-консультативного забезпечення у кримінальному провадженні та провадженні в справах про адміністративні правопорушення». В положеннях Кримінального процесуального кодексу України про фахівця в галузі права згадується, проте обсяг та особливості його повноважень в тексті документу відсутній.

Згідно з проєктом закону, фахівцем в галузі права вважається особа з науковим ступенем та/або вченим званням, що надає обґрунтований висновок на відповідні поставлені питання. Фахівець зобов'язаний з'являтись в суд за його викликом та надати додаткові роз'яснення в разі необхідності. Фахівця в галузі права можна залучати за рішенням суду за відповідним клопотанням сторони. Коли суд здійснює виклик фахівця в галузі права, то фахівець має право на отримання інформації щодо мети такого виклику. В разі, якщо фахівець не володіє відповідними знаннями, то за ним залишається право на відмову від участі в судовому провадженні.

Як і експерт, спеціаліст, так і фахівець в галузі права має право на відповідну оплату своєї діяльності і підготовки висновку, та відповідно на компенсацію витрат за такої необхідності.

Загалом висновок фахівця в галузі права міститиме відповіді на питання щодо вирішення тих чи інших колізій або конкуренцій норм, дії закону в просторі, часі та за колом осіб. Більше того висновок може містити відповіді щодо особливостей тлумачення змісту норм іноземного права з урахуванням практики їх застосування у відповідній країні [14]. Існують деякі застереження щодо висновку фахівця в галузі права, такі як неможливість існування у висновку оцінки доказів або ж посилань на їх недостовірність або достовірність, про недоліки або переваги доказів [15]. Також у висновку не може міститись інформація щодо вказівок на рішення, що має бути прийнято судом. Важливо зазначити, що висновок фахівця в галузі права, як і висновок спеціаліста (на відміну від висновку експерта) має допоміжний характер, не носить обов'язкового характеру для суду та відповідно не є доказом. При цьому суд може посилатись на такий висновок лише в якості додаткового джерела відомостей, але при цьому роблячи самостійні висновки щодо обставин по суті справи.

В разі прийняття Верховною Радою України даного закону, коло учасників кримінального провадження розшириться, а тому всі подальші зміни та нововведення повинні узгоджуватись з уже існуючими положеннями про експерта та спеціаліста з метою унеможливлення колізій та неправильного тлумачення прав та обов'язків зазначених суб'єктів.

Висновки. Активний науково-технічний прогрес, винахідливість правопорушників, сама складність кримінального процесу зумовили необхідність залучення до розслідування кримінальних правопорушень осіб, які володіють певним спектром специфічних знань та є компетентними в тій чи іншій сфері.

Залучення таких осіб має на меті перш за все збільшення ефективності, якості та швидкості розслідування кримінальних правопорушень, роботи суду та слідчих, а також встановлення істини в тій чи іншій справі. Завдяки залученню експертів, спеціалістів та фахівців в галузі права підвищується рівень дотримання принципів об'єктивності, повноти та всебічності досудового слідства, а також забезпечення поваги до прав та свобод особи, її честі та гідності.

На основі вище наведеного з упевненістю можна зробити висновок, що правові статуси експерта, спеціаліста та фахівця в галузі права мають як спільні, так і відмінні риси. Особливою та найбільш значимою відмінністю є статус висновку, що ними надається. Висновок експерта виступає безпосереднім доказом для суду, тоді як висновок спеціаліста та фахівця в галузі права носить допоміжний та консультаційний характер і на його підставі суд вже робить свої безпосередні висновки. Спільними рисами є право на оплату своєї діяльності, володіння певними спеціальними знаннями, вміннями та навичками, право на забез-

печення безпеки та ознайомлення з відповідним спектром матеріалів по справі. В той час як спеціаліст займається виявленням та збором таких матеріалів, експерт лише займається їх дослідженням, що становить особливу відмінність між цими двома суб'єктами.

Список літератури:

1. Шуневич К.А. Судова експертиза у кримінальному процесі Італії. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1, С. 122–129.

2. Сенченко Н.М., Ющенко М.С. Участь експерта в кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3, С. 227–231.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 No 4651-VI. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top (дата звернення: 22.05.2023).

4. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 672 с.

5. Романюк Б.В. Окремі питання вибору спеціаліста для проведення експертизи на досудовому слідстві. *Право України*. 2003. № 1, С. 160–168.

6. Про судову експертизу: закон України від 25 лютого 1994 року No 4038-XII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 22.05.2023).

7. Підгорецька, Ю., Рогатинська Н. Процесуальний статус спеціаліста в кримінальному провадженні. *Наукові Записки. Серія: Право*. 2022. № 12, С. 147–151.

8. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. 336 с.

9. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*.2013. № 1, С. 511–517.

10. Бойко О. П., Гаркуша А. Г., Захарко А. В., Литвинов В. В., Рогальська В. В., Сербін М. М., Солдатенко О. А., Федченко В. М., Черняк Н. П. Кримінальний процес: підручник. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Ліра ЛТД, 2017. 337 с.

11. Особливості правового статусу спеціаліста у кримінальному процесі. URL: https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/video/osoblyvosti-pravovogo-statusu-speczialista-u-kryminalnomu-proczesi/ (дата звернення: 22.05.2023).

12. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

13. Надіжко М.М. Використання спеціальних знань у судово-експертній діяльності: теоретико-правові аспекти. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1, С. 25–36.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо науково-консультативного забезпечення у кримінальному провадженні та провадженні в справах про адміністративні правопорушення: проект закону України № 4295 від 30.10.2020. *Верховна Рада України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI03533A?an=3 (дата звернення: 22.05.2023).

15. У КПК з'являться фахівці з питань права – нові учасники кримінального провадження в суді. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/184034-u-kpk-zyavlyatsya-fakhivtsi-z-pitan-prava-novi-uchasniki-kriminalnogo-provadzhennya-v-sudi (дата звернення: 22.05.2023).

Svintsytskyi A.V. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGAL STATUS OF AN EXPERT, SPECIALIST AND LEGAL PROFESSIONAL AS SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS ASPECT

The article is aimed at defining the characteristic features of the legal status of an expert, specialist and legal professional as subjects of criminal proceedings, analysing the distinctive and common features of the legal status of these subjects, and also providing a detailed analysis of the problematic aspects of involving an expert, specialist and legal professional in criminal proceedings. The relevance of the topic chosen by the authors is determined by the similarity of the categories selected and the scope of their powers, which in turn entails a number of problems in the interpretation and application of the provisions of legislation in this aspect in practice. In the context of active integration of specialised knowledge into judicial proceedings, when all court cases require expert, specialist and legal professional opinions, the problems of the legal status of these subjects are of particular relevance. After all, the protection of individual rights and freedoms in criminal proceedings is a multi-stage and rather complex work of pre-trial investigation bodies and courts, based on the processing of a significant amount of evidence and additional specific information. Therefore, it is very often mandatory and necessary to involve an expert, specialist or legal professional in the course of criminal proceedings, as these subjects have a certain amount of knowledge in a particular area and are therefore important subjects of the criminal process. Moreover, the process and scope of involvement of an expert, specialist and legal professional, and the existence of similar and distinctive features in their activities cannot

be ignored by forensic science within the framework of developing specific methods for improving expert activities, activities of a specialist and a legal professional in the field of law and increasing the efficiency of such activities. The article analyses the procedural position of these subjects as defined by the current Criminal Procedure Code of Ukraine, special regulations and proposals submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine on regulation of the procedural position of a legal professional.

Key words: *expert, expert activity, expert opinion, specialist, legal professional, legal status.*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/15

Сергієнко О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЯК СКЛАДОВА ПОНЯТТЯ МІСТОБУДУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню правової категорії використання земель як частини категорії містобудування як особливої категорії відповідного галузевого законодавства Україні. Метою статті є дослідження змісту термінів планування земель, використання земель, забудова та забудова земель як правових категорій, як юридичних так і філософських феноменів, вплив цих понять на формування нормативної бази містобудівного права, законодавства та правової системи України, з'ясуванню істинного змісту нормативно-правових актів, з'ясування чинників, що зумовлюють існування таких категорій права та обумовлюють їх об'єктивну необхідність. Вагоме значення у статті приділено як правовому та і філософському осмисленню цих понять в першу чергу з точки зору понятійного апарату української мови.

З цією метою у статті здійснено аналіз відповідних правових категорій, а також з'ясування їх змісту, опираючись на семантику української мови та у взаємозв'язку з науковою мовою права. Особливу увагу приділено застосуванню класифікації як основоположного методу наукового пізнання, який дає змогу впорядковувати правове поле України, та сприяти впровадженню наукового підходу до правотворчої діяльності з метою отримання об'єктивного результату, важливого для суспільства. Правильне право-творення, право-розуміння і правозастосування є вагомими чинниками вдалого економічного розвитку нашої держави. Саме тому чітке формулювання норм права дає змогу змоделювати правомірну поведінку суб'єктів містобудівної діяльності, головна мета яких полягає у створенні якісного життєвого середовища, цілісність та належна функціональність якого зокрема залежить і від дієвого правового механізму. Зазначено, що нормативно-правова база України має недостанє уявлення про зміст такого поняття, що вимагає постійного осмислення, задіяння філософського та наукового підходів до забезпечення належної дієвості права. Законодавство щодо цих питань повинно буди повернеим обличчям не тільки до споживача, але і у суспільно важливій галузі, як містобудування, і до потреб і вимог суспільства, включаючи охорону навколишнього природного середовища та протидію техногенному впливу людини.

Ключові слова: *містобудування, містобудівна діяльність, планування земель, освоєння земель, авкористання земель, забудова, забудова земель, споруди, будови.*

Постановка проблеми. Впроваджене у сучасному праві поняття містобудування було лише першим кроком до перетворення законодавства незалежної України від «совєцького» до сучасного європейського. Це перетворення вимагало змінити уявлення про галузь не тільки у Народних депутатів Верховної Ради, чи фахових спеціалістів галузі, але і у всього Народу України. Воно також вимагало видозмінення усіх суміжних галузей права, які теж потребували нового уявлення про свою залученість до обслуговування містобудування як галузі особливої діяльності людини. Шлях безпосередніх змін розпочався з прийняття Закону України «Про основи містобудування» [1] як основоположного для даної галузі, проте недостатність його положень, а також їх невиваженість одразу викликала потребу у прийнятті низки інших галузевих Законів, серед яких необхідно виділити Закон України «Про архітектурну діяльність» [2] та Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [3]. Але навіть з їх прийняттям, питання удосконалення містобудів-

ного права перебуває у постійному центрі уваги і законодавця і суспільства. Зміни до законодавства вносяться безперервно, і часто вносять новий зміст, інколи докорінно змінюючи правила. Тому правове розуміння відповідних явищ є важливим задля забезпечення належного забезпечення суспільно-важливих відносин, таких як містобудування. Велика законодавча робота вимагає від законодавця наявності великої кількості знань, розуміння певних явищ та наукового підходу до своєї роботи. Недостатність будь-якої із цих складових є причиною створення недосконалого законодавства, що вимагає відповідного перетворення і самого законодавця.

Статтю присвячено дослідженню правової природи містобудування як основної категорії, на якій базується відповідна галузь права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Дослідження проблем правового регулювання забудови земельних ділянок приділяли увагу О. В. Гаран, М. О Баймуров, Р. В. Миронюк, А. І. Ріпенко, Ф. Й Француз, М. М. Дьомін, М. П. Недюха, Л. Р. Біла-Тіунова, К. О. Рибак та ін..

Метою статті є дослідження змісту понять планування території, забудови території та використання територій в цілісності містобудівного законодавства, як основоположні поняття цієї царини права.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

− з'ясувати філософський та правовий зміст понять територія, планування територій, використання територій, забудова територій, опираючись на розуміння цих категорій в містобудівній галузі;

− виявити правову природу містобудування в частині використання територій, їх перетворення, включаючи забудову;

− здійснити аналіз правового закріплення використання територій як невід'ємної складової містобудування та надати дієві рекомендації щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до абзацу другого статті 2 Закону України «Про основи містобудування» одним із головних напрямів «містобудівної діяльності є: планування, забудова та інше використання території…» [4]. Розберемо це речення на його змістовні складові. Побудова зазначеного речення вказує на можливість його подвійного тлумачення.

Перше тлумачення виходить з того, що зміст цього речення можна розкласти і на три складові. Перша складова – «планування» – «дія за значенням планувати», тобто «складати план чи проєкт (будівлі, споруди і т. ін.)…; розмічувати яке-небудь місце під що-небудь відповідно до плану…; складати план…; вирівнювати поверхню ґрунту (поливних, зрошувальних і т. ін. ділянок) механічним способом» [5, с. 979], або це «процес розробки планів, одна з функцій управління, яка полягає у визначенні здійснення наміченої на конкретний період програми дій… конкретного об'єкта …, з зазначенням мети, змісту, обсягів, методів і засобів, строків виконання та ін.» [6, с. 979]. Якщо перша група визначень з тлумачного словника української мови носить (в основному) відтінок використання земель, то визначення з юридичної енциклопедії має набагато ширший зміст, далеко поза межами будівництва споруд, спорудження будівель, чи вирівнювання ґрунту. Саме загальність цього поняття у останній доводить необхідність уточнення того виду планування, про яке йде мова у Законі, тобто необхідність окреслення саме того виду планування, яке ми відносимо до містобудування. Друга складова – «забудова» – «спорудження будівель на якій-небудь ділянці» [5, с. 377]. Питання щодо ознакової (зазвичай грецизмом називаємо «категорія») суперечності між поняттями «будова» та «споруда», і як наслідок цього «забудови», «будівництва» та «спорудження» – свідомо віднесемо до окремого дослідження, зазначивши лише те, що розбіжності у єдиному розумінні цих питань присутні у багатьох країнах цивілізованого Світу. Головний зміст цих взаємопов'язаних одне з одним понять – описати діяльність людини щодо створення особливих предметів, які невід'ємно поєднані з землею, тобто які з'являються у результаті перетворення землі. Це перетворення відбувається не лише на поверхні землі, а і під поверхнею, і у більшості випадків – над поверхнею. Третя складова – «інше використання територій» – очевидно є спробою законодавця окреслити будь-яке використання земель, незалежно від перших двох, і тим самим прирівнявши поняття землекористування до поняття містобудування. Можлива причина таких узагальнень і прирівнювань може бути як складність (а можливо складеність) самого поняття «містобудування», так і відсутність у законодавця цілісного розуміння як царини земельного права, так і царини містобудівного права. Практика вживання словосполучень з прикметником «інший» є неприйнятною у сучасному праві. Нерозуміння законодавцем галузі, галузевих законів, відсутність розуміння цілісності явищ, не

повинне призводити до встановлення правила, яке стає настільки загальний, що об'єднує в собі різноприродні явища, як у нашому випадку містобудування, землекористування та використання навколишнього природного середовища. Останнє не враховує тваринну складову людини, а покладається на людино-центричне уявлення людини самої про себе як вищої істоти.

Друге тлумачення покладається на розуміння того, що слова «планування», «забудова» та «використання» є однорідними ознаками [7] до іменника «територія», тож головним словом, яке впливає на тлумачення змісту такого розуміння є саме поняття «територія». Маємо три однорідні словосполучення «планування території», «забудова території» та «інше використання території», кожне з яких є окремим юридичним поняттям, і ці поняття є взаємно поєднаними, становлять єдину цілісність понять, і одні з яких є однорівненими ознаками, а інші перебувають у підпорядкуванні (становлять частину іншого).

Слово «територія» є латинізмом як в українській мові, так і мовах країн, які ми відносимо до сім'ї романської спільноти права: і у романо-германській, і у англо-саксонській. Розповсюдження цього слова у Європі в першу чергу пов'язане з діяльністю Римської імперії, яка широко просувала уявлення, сформовані у досліджені державного права, чи точніше – дослідженні уявлень про право як прояву держави [8, с. 7]. Саме з становленням державності пов'язане виникнення «Руської землі», яке «розуміли лише у загальному політичному значенні – держава» [9, с. 26]. Тож за часів Русі її володіння було прийнято називати «землею», що з проникненням римського права поступово було замінено на «територію». Проте, зважаючи на природу української мови, правильним було б застосування слова «край», власне кажучи, слово Україна утворено від слова «край», так само як і слово «країна», яке утворюючи словосполучення «рідний край», ми вживаємо саме у розумінні Батьківщина [10, с. 320]. Отже в подальшому для позначення землі України, в даному дослідженні буде використовуватися слово «країна», в той час як для позначення земель її громад уживатимемо слово «край». Таким чином земля країни – це частина планети Земля, обмежене уявною межею на її поверхні, разом з просторами над і під нею, віднесене до певної держави чи міждержавного об'єднання, в нашому випадку – держави Україна. Земля країни має дві поверхневі складові: земля, у розумінні Земельного кодексу України [11], та поверхневі води, у розумінні Водного кодексу України [12]. Але при цьому теж необхідно розуміти, що самі по собі поняття країни і краю можуть створювати двозначності у тлумаченні. З цією метою правильно вживати їх у словосполученнях, зокрема «землі країни», «землі краю». Окрім того, необхідно врахувати, що забудова – це завжди невід'ємне поєднання предметів з землею, і у випадку поверхні води ми розуміємо, що поєднання відбувається з землею на дні, або поєднаний з берегами предмет іншою своєю частиною знаходиться у товщі води, або над поверхнею води.

Законодавство незалежної України щодо містобудування почало формуватися з кінця 90-х років XX століття, і саме тому почало вбирати в себе наявні у Світі надбання, зокрема і щодо поняття міста. Це розуміння у країнах багатьох країнах сформовано навколо поняття «urban», яке ми можемо перекласти українською низкою значень: «міський», «міста», «міст». Але притаманною цим містам ознакою є те, що мова йде про великі поселення, і в цьому розумінні ми повинні для себе з'ясувати про яке явище омістянення йде мова: чи у розумінні зростання великих населених утворень (переміщення людей до міст) [13] і, як наслідок, їх концентрація, чи будь-який процес зміни співвідношення місто-село, чи все таки сам процес розселення, і як наслідок діяльність людини з видозмінення навколишнього природного середовища у потрібному собі напрямку. Отже, містобудування, яке ми англійською позначаємо як «urban planning», наштовхує нас на думку, що задум з планування земель має на меті пошук і означення того середовища, яке людина має намір перетворити, в першу чергу – утворенням міст. Отже, не будь-яке «планування земель» є містобудуванням, ним є тільки «задум (латинізмом зазвичай вживаємо – «план») перетворення земель», або ж «задум освоєння земель».

Однією із видів такого освоєння є їх забудова, тобто забудова земель – є складовою загального – містобудування, а не рівною йому ознакою. Очевидно, що не будь-яке інше використання земель є їх перетворенням, а тільки те, яке відповідає меті пристосування їх для потреб людини. У цьому розумінні землі відновлення (латинізмом зазвичай називаємо – «рекреації»), які людина використовує без їх перетворення – не є землями містобудування, як і ті землі, якими людина не користується взагалі. До останніх не можемо відносити забруднені землі, оскільки вони перетворені людиною на непридатні в результаті людської діяльності. А це у свою чергу підштовхує

нас до розуміння, що землі, на які здійснюється навіть непрямий вплив людини – стають землями містобудування.

Обидва розглянуті тлумачення мають свої особливості. Так перше, говорить про містобудування не лише як використання земель, але і як про діяльність, результатом якої є предмети – споруди. А обидва тлумачення поширюють містобудування на будь-які земельні відносини, навіть ті, які не мають стосунку до містобудування. Тож очевидно, що пошук вдалого словотворення правила – запорука його правильного праворозуміння і правозастосування. Тож, можемо надати законодавцю рекомендацію змінити положення зазначеної норми Закону на «створення задуму освоєння територій, включаючи їх забудову».

Висновки. Використання земель є основоположною складовою поняття містобудівної діяльності. Це в першу чергу пов'язано з двома основними чинниками: бажанням людини перетворювати навколишнє природне середовище для задоволення власних потреб, та у природі особливого виду діяльності – спорудженні, тобто невід'ємному поєднані з землею нерухомих предметів.

Оскільки за правовою природою містобудування є сукупністю суспільних відносин учасників містобудівної діяльності щодо створення, перетворення, утримання та знесення предметів містобудування, то ця діяльність вимагає здійснення заходів з планування використання земель, тобто у створені задуму освоєння земель.

Законодавче закріплення поняття освоєння земель вимагає проведення впорядкування чинного законодавства, це в першу чергу стосується узгодження між собою цілої низки відповідних ознак, зокрема: використання земель, освоєння земель, забудова земель.

Не будь-яке використання земель є складовою містобудівної діяльності, а тільки те, яке є результатом перетворення природного середовища, навіть якщо це перетворення здійснено в результаті непрямого впливу людини.

З метою здійснення упорядкування містобудівного законодавства в цілісності романо-германського права доцільним є прийняття Верховною Радою України Містобудівного кодексу України, як єдиного джерела містобудівних правил. Це дасть змогу узгодити різно-означення та розбіжності та впорядкувати предмети і дії.

Список літератури:

1. Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.

2. Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 р. № 687-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 31. Ст. 246.

3. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

4. Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. № 3038-VI *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / укладач і голов. Ред.: В. Е. Бусел. Київ : Перун, 2007. 1736 с.

6. Юридична енциклопедія [в 6-ти томах] / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, Т.4. 2002. 720 с.

7. Дієприкметник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.linguist.univ.kiev.ua/WINS/pidruchn/dijesl/dijprikm/adverbe.htm. Дата запиту 30.11.2023.

8. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 528 с.

9. Захарченко П.П. Історія українського права. – Київ : Юрінком Інтер, 2022. 528 с.

10. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; Т.4. ред.: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : КНУ ім.Т.Шевченка, 2019. 436 с.

11. Земельний кодекс України від 21 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

12. Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

13. Time to think urban: UN-Habitat brochure 2013. 24th Session Governing Council, Nairobi, 15-19 April 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unhabitat.org/time-to-think-urban-un-habitat-brochure-2013. Дата запиту 30.11.2023.

Serhiienko O.V. LEGAL CATEGORY OF LAND USE AS A COMPONENT OF THE CONCEPT OF URBAN PLANNING

The article is devoted to the study of the legal category of land use as part of the category of urban planning as a special category corresponding to the sectoral legislation of Ukraine. The article is aimed at studying the content of the terms of land planning, land use, development and development of land as legal categories, both legal and philosophical phenomena, the influence of these concepts on the formation of the normative base of urban planning law, legislation and the legal system of Ukraine, clarifying the true content of normative legal acts, clarifying the factors that determine the existence of such categories of law and determine their objective necessity. Significant importance in the article is given to both legal and philosophical understanding of these concepts primarily from the point of view of the conceptual apparatus of the Ukrainian language.

To this end, the article analyzes the relevant legal categories, as well as clarifies their content, based on the semantics of the Ukrainian language and in relation to the scientific language of law. Particular attention is paid to the use of classification as a fundamental method of scientific knowledge, which allows to streamline the legal field of Ukraine, and promote the introduction of a scientific approach to law-making activities in order to obtain an objective result important for society. Correct right-creation, right-understanding and enforcement are significant factors of successful economic development of our state. That is why a clear formulation of the rules of law makes it possible to simulate the lawful behavior of subjects of urban planning, the main purpose of which is to create a quality living environment, the integrity and proper functionality of which in particular depends on an effective legal mechanism. It is specified that the legal framework of Ukraine has an incomplete idea of the content of such a concept, which requires constant understanding, the use of philosophical and scientific approaches to ensure the proper effectiveness of the law. Legislation on these issues should be a turned face not only to the consumer, but also in a socially important industry, like urban planning, and to the needs and requirements of society, including environmental protection and counteraction to man-made human influence.

Key words: *urban planning, urban planning, land planning, land development, land use, building, structures.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 340.(3/9)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/16

Мацелюх І.А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ АФРО-АМЕРИКАНСЬКИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ СЕГРЕГАЦІЇ В США (СЕР. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

У статі проаналізовано проблеми расової сегрегації афро-американського населення, які існували в середині XIX – початку XX століття. Розглянуто поняття сегрегації, як форми дискримінації, яка полягала в обмеженні права на підставі расової та/або національної належності, тобто політика примусового відділення одних етнічних чи расових груп від інших.

Констатовано, що підвалини для появи расової сегрегації заклало ухвалення у 1865 року XIII-ї поправки до Конституції США, яка заборонила рабство та XIV поправка до Конституції США, яка надала усім, хто народився на території Америки, громадянство, заборонила обмеження прав не інакше як за рішенням суду, гарантувала рівність серед громадян та заборонила штатам ухвалювати дискримінаційне законодавство.

Проаналізовано прокламації про реконструкцію півдня президента Е. Джонсона та «чорні закони», які конституювали расову дискримінацію, для афро-американського населення, в тому числі і дітей. Афро-американці, які не досягли вісімнадцяти років, передавалися повнолітнім американцям для підготовки до вільного життя, зазвичай колишнім власникам. Господарі приймали на себе перед державою зобов'язання годувати і одягати дитину, користуючись її працею. У ході утримання афро-американської дитини колишні рабовласники мали право застосовувати помірні тілесні покарання.

Розглянуто «Закони Джима Кроу», які склали систему дискримінаційних нормативних приписів, спрямованих на утвердження сегрегації та дискримінації афро-американського населення США. Вони обмежували права як дорослих, так і дітей. Останні повинні були навчатися в окремих спеціальних школах. Відвідувати загальноосвітні американські школи їм заборонялося.

Проаналізовано рішення Верховного суду США у справі «Плессі проти Фергюсона» 1896 року, яке стверджувало, що расова сегрегація не порушує Конституцію США. На противагу розглянуто справу «Браун проти Управління з питань освіти» 1954 р., де Олівер Браун позивався до Управління освіти, яке відмовилося зарахувати його афро-американську доньку до найближчої до їхнього дому школи, натомість вимагаючи їздити автобусом до спеціального навчального закладу, створеного для афро-американців, який географічно знаходився значно далі від місця проживання сім'ї.

Наголошено на прогресивному значенні такого рішення, яке заклало підвалини до поступової інтеграції та стало великою перемогою руху за рівні права, а також моделлю для багатьох майбутніх судових рішень. Воно започаткувало расову десегрегацію, в тому числі забезпечення рівного права на освіту для афро-американських дітей. Стверджується, що зміна правового статусу афро-американських дітей у США відбувалася поступово, у ході ухвалення другого циклу поправок до Конституції США, боротьби за подолання сегрегації та фактичну рівність. На цьому шляху важливе значення відіграв Верховний Суд США.

Ключові слова: *права дитини, судова практика, права людини, США, сегрегація, Верховний суд США, правова система США.*

Постановка проблеми. Проблемі расової сегрегації афро-американського населення традиційно приділяється багато уваги в громадських і наукових колах США та країнах Європи. Проте для повного розуміння картини варто зануритися в американську історію права та держави.

Саме в ній яскраво можна простежити не лише за обмеженнями прав за расовою ознакою, а й зародженням політико-правового руху за рівні права і можливості, що зрештою юридично, а з часом і фактично подолали означені проблеми. Нині Сполучені Штати Америки є тією країною, яка яскраво демонструє усьому світу про пріоритети дотримання прав людини незалежно від політичної, національної та релігійної належності. Щоб досягнути означеного результату американському суспільству довелося пройти і засвоїти не прості уроки історії, в які ми маємо на меті зануритися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізована проблема завжди була в полі інтересу американських дослідників, серед яких Керміт Холл, Вільям Віпек, Пауль Фінкельман, Генрі Харт, Альберт Сакс, Стефан Б. Пресер, Генрі Мінд та інші. Вона також привертала увагу і сучасних українських вчених, серед яких Т. Г. Андрусяк, І. Й. Бойко, В. О. Галан, А. В. Крижевський, М. В. Левчук, Б. Й. Тищик, О. О. Шевченко, Ю. В. Цвєткова та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм міжнародного права, сегрегація – це одна із форм дискримінації, яка полягає в обмеженні права на підставі расової та/або національної належності, тобто політика примусового відділення одних етнічних чи расових груп від інших. Сегрегація тривалий час існувала в південних штатах США, де були роздільні місця в транспорті, окремі школи, ресторани і кафе для афроамериканців. Законодавчо вона була заборонена лише в 1960-х роках [1, с. 55 – 62].

Підвалини для появи расової сегрегації заклало ухвалення 1865 року XIII-ї поправки до Конституції США, яка заборонила рабство. «Ні рабство, ні вимушене перебування в підневільному служінні не повинні існувати ні в Сполучених Штатах, ні в будь-якому місці, підпорядкованому їх юрисдикції», – проголошував перший розділ поправки [2]. XIV поправка до Конституції США надала усім, хто народився на території Америки громадянство та заборонила обмеження прав не інакше як за рішенням суду. Вона гарантувала рівність серед громадян та заборонила штатам ухвалювати дискримінаційне законодавство. «Жоден штат не може видавати чи застосовувати закони, що обмежують привілеї та імунітети громадян Сполучених Штатів, – йдеться у першому розділі поправки, – жоден штат не може без законної процедури позбавити когось життя, свободи чи власності і не може позбавити когось, хто підлягає його юрисдикції, рівної охорони законом» [2].

Юридичне закріплення рівноправності між расами не свідчило про її фактичну рівність. Так, у період з 29 травня по 13 липня 1865 р. президентом Джонсоном було видано сім проклamацій про реконструкцію та організацію органів влади в семи південних штатах. План президента Е. Джонсона ґрунтувався на концепції президента Лінкольна, однак зводився до формального визнання південними штатами скасування рабства.

Як результат, більшість південних штатів ввели так звані «чорні закони», які конституювали расову дискримінацію, примусову працю для афро-американського населення. Обмеження стосувалися в тому числі і прав дітей.

Найбільш радикальнішим виявився штат Міссісіпі, який не лише відмовився ратифікувати XIII поправку до Конституції США, а й у листопаді 1865 року ухвалив ряд спеціальних законів, що регламентували особливий правовий статус афроамериканського населення. Окрема увага приділялася дитячому питанню, адже на вулицях штату опинилася значна кількість афро-американських дітей, які в умовах Громадянської війни 1861 – 1865 років втратили батьків чи годувальників.

Відповідно до Закону про учнівство 1865 р., в Міссісіпі всі афро-американці, які не досягли вісімнадцяти років, передавалися повнолітнім американцям «для підготовки до вільного життя», зазвичай колишнім власникам. Господарі приймали на себе перед державою зобов'язання годувати і одягати дитину, користуючись її працею, зобов'язувалися «ставитися до неї гуманно», лікувати і навчити читати й писати. У ході утримання афро-американської дитини колишні рабовласники мали право «застосовувати помірні тілесні покарання, які батько ... може застосовувати до своєї дитини». Покинути власного господаря до досягнення повноліття заборонялося [3, с. 182]. На вулицях відстежувалися афро-американські діти, які займалися жебракуванням. Вони негайно підлягали розподілу та передавалися на утримання.

Кінець XIX – початок XX ст. поглибили означену проблему. Так, у цей час демократи південних штатів ухвалили місцеві закони, які значно обмежили в правах афро-американське населення. Ці закони стали відомі як «Закони Джима Кроу» (Jim Crow laws), названі по імені комічного персонажа [4].

«Закони Джима Кроу» – це система дискримінаційних нормативних приписів, спрямованих на утвердження сегрегації та дискримінації афро-американського населення США. Вони обмежували права як дорослих, так і дітей афро-

американського походження. Останні повинні були навчатися в окремих спеціальних школах. Відвідувати загальноосвітні американські школи їм заборонялося. Табу накладалося на змішані шлюби. На порушників припису чекали штрафні санкції. Запроваджувалася роздільність громадських та житлових приміщень. Залізничні компанії зобов'язувалися надавати окремі машини для афро-американських пасажирів, які платили за ставкою першого класу. В трамваях для них відводилися окремі місця. Як результат афро-американці були відокремлені від американців на всіх видах громадського транспорту, в залах очікування, столових, ресторанах, готелях, на судах, в тюрмах, на заводах, в бібліотеках, театрах, лікарнях, перукарнях, в місцях для житла, тобто всюди, де спільне перебування осіб обох рас могло б привести до висновку про соціальну рівність. Таким чином, запроваджувався принцип «розділені, але рівні» [4].

Верховний суд США також підтримав таку політику. У справі «Плессі проти Фергюсона» 1896 року постановив, що расова сегрегація не порушує Конституцію США, якщо умови для кожної раси є однаковими за якістю [5]. Таке рішення фактично узаконило багато нормативних актів штатів, що встановлювали відповідні обмеження для афро-американського населення, у тому числі дітей. Вони не мали права на освіту на рівні із американцями. Середні школи для афро-американців на півдні називалися тренінговими центрами, підкреслюючи таким чином, що у них основна увага приділяється не освіті дитини, а професійній орієнтації.

Ситуація почала змінюватися лише після історичного рішення Верховного суду США у справі «Браун проти Управління з питань освіти» 1954 р. [6]. Історія справи розпочалася на три роки раніше, у 1951, коли управління освіти в штаті Канзас відмовилося зарахувати доньку місцевого афро-американця Олівера Брауна до найближчої до їхнього дому школи, натомість вимагаючи їздити автобусом до спеціального навчального закладу, створеного для афро-американців, який географічно знаходився значно далі від місця проживання сім'ї. Родина Браунів та дванадцять інших місцевих афро-американських сімей, які перебували у подібних ситуаціях, подали колективний позов до федерального суду США проти Управління освіти, стверджуючи, що його політика сегрегації є неконституційною.

Окружний суд США округу Канзас розглянув справу та виніс рішення проти Браунів, спираючись на прецедент у справі «Плессі проти Фергюсона» 1896 року та доктрину «окремих, але рівних». Проте, подружжя Браунів оскаржило це рішення безпосередньо у Верховному суді США. У травні 1954 року Верховний суд виніс одноголосне рішення на користь Браунів. Він постановив, що «окремі навчальні заклади за своєю суттю є різними», і тому закони, які забороняють відвідувати той чи інший навчальний заклад порушують приписи Конституції США про рівність [6]. Голова Верховного Суду Уорен встановив, що принцип «розділені, але рівні» позбавляє «афро-американських дітей рівних можливостей для отримання освіти» та створює расову дискримінацію [7, с. 800].

Прогресивне рішення все ж не містило методів подолання расової сегрегації, в тому числі не передбачало, яким чином забезпечити рівні права на освіту для афро-американських дітей. Проте проклало шлях до поступової інтеграції та стало великою перемогою руху за громадянські права, а також моделлю для багатьох майбутніх судових рішень. Воно започаткувало расову десегрегацію не тільки у системі освіти, але й в усіх сферах суспільного життя. Революційний характер свого рішення суд намагався притупити новою винайденою формулою «обдуманої швидкості» у ліквідації сегрегації.

Противники десегрегації закликали до застосування імпічменту стосовно членів Верховного Суду для того, щоб вчинити збройний опір реалізації судового рішення. У багатьох регіонах США відбулися збройні сутички і федеральній владі довелося посилати туди загони Національної гвардії.

Федеральні суди, які займалися реалізацією рішення про десегрегацію шкільного навчання, застосовували для цього різноманітні методи. Одним із них було рішення про перевезення афро-американських дітей разом із американськими в одних автобусах. Однак такий метод не усіма сприймався позитивно. Так, сенатор від штату Флорида Дан Гарні у період президентської виборчої кампанії 1972 року заявив, що «чим далі на північ застосовується метод доставки автобусами афро-американських дітей до школи, тим швидше наближається Конгрес до ухвалення суворих рішень проти автобусних заходів» [8, с. 222]. Подібні заяви впливали на суспільне сприйняття, загострювали негативні настрої, відображалися на державній політиці та судових рішеннях.

Такий вплив проявився у справі «Міллікен проти Бредлі» (1974 р.). Суд ухвалив рішення, що автобусні перевезення в регіонах, де населення

відверто не виступає проти десегрегації навчання, можуть не здійснюватися. У тексті уточнювалася різниця між сегрегацією «де-юре» та «де-факто», підтвердивши, що сегрегація дозволена, якщо вона не вважається явною політикою кожного шкільного округу. «Шкільні системи не несуть відповідальності за десегрегацію за окружними межами», – зазначалося у рішенні [9]. Це був певний відступ від позиції інтеграції шкільного навчання, який загальмував попередні позитивні зміни. Варто зауважити, що в окремих штатах роздільне перевезення шкільними автобусами американських та афро-американських дітей існуватиме аж до кінця 80-х років XX століття.

Висновки. Таким чином, зміна правового статусу афро-американських дітей у США відбувалася поступово, у ході ухвалення другого циклу поправок до Конституції США, боротьби за подолання сегрегації та фактичну рівність. На цьому шляху важливе значення відіграв Верховний Суд США. Своїми рішеннями він заклав підвалини для подолання расової сегрегації, у тому числі забезпечення рівного права на освіту для афро-американських дітей.

Список літератури:

1. Галан В. О. Дискримінація за расовою ознакою: від апології рабства до міжнародно-правового злочину. *Форум права*. 2014. № 3. С. 55–62

2. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/usa_const.htm#%D0%BF27

3. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник: Київ: Ін Юре, 2003. 584 с.

4. David K. Fremon. Jim Crow laws and racism in American history. Berkeley Heights, New Jersey: Enslow, 2000. 136 c.

5. Plessy v. Ferguson. 163 U.S. 537 (1896). URL: https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/163/537

6. Brown v. Board of Education. 347 U.S. 483 (1954). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/347/483/

7. American Constitutional Law. Essays and Cases. / Otis H. Stephens, John M.Scheb, Harcourt Brace Jovanovich. Publishers, 1988. P. 799 – 801.

8 Thomas W.R. The Burger Court and Civil Liberties. Pev. Ed. Brunswick, Ohio: Kings Court Communications, 1979. – 458 p.

9 Milliken v. Bradley. 418 U.S. 717 (1974). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/418/717/

Matseliukh I.A. SEGREGATION IN THE USA (MID-19TH – EARLY 20TH CENTURIES): RESTRICTIONS OF THE RIGHTS OF AFRICAN-AMERICAN CHILDREN

The article analyzes the problems of racial segregation of the African-American population that existed in the middle of the 19th and early 20th centuries. The concept of segregation, as a form of discrimination, which consisted in limiting the right on the basis of racial and/or national belonging, i.e. the policy of forced separation of some ethnic or racial groups from others, was considered.

It has been established that the foundations for the appearance of racial segregation were laid by the adoption in 1865 of the XIIIth Amendment to the US Constitution, which prohibited slavery, and the XIVth Amendment to the US Constitution, which granted citizenship to all those born on the territory of America, prohibited the restriction of rights only by court decision, guaranteed equality among citizens and prohibited states from enacting discriminatory legislation.

Proclamations on the reconstruction of the South by President E. Johnson and "black laws" that constituted racial discrimination for the African-American population, including children, were analyzed. African Americans under the age of eighteen were turned over to American adults in preparation for a life of freedom, usually to their former owners. Owners assumed obligations to the state to feed and clothe the child, using its labor. In the course of keeping an African-American child, former slave owners had the right to use moderate corporal punishment.

"Jim Crow Laws", which constituted a system of discriminatory regulations aimed at affirming the segregation and discrimination of the African-American population of the USA, are considered. They limited the rights of both adults and children. The latter had to study in separate special schools. They were forbidden to attend comprehensive American schools.

The decision of the US Supreme Court in the case "Plessy v. Ferguson" of 1896, which stated that racial segregation does not violate the US Constitution, is analyzed. In contrast, case "Brown v. Board of Education" of 1954, in which Oliver Brown sued the Board of Education, which refused to enroll his African-American daughter in the school closest to their home, instead requiring her to be bused to a special school designed for African-Americans, who was geographically far away from the family's place of residence, was considered.

The progressive significance of such a decision was emphasized, which laid the foundations for gradual integration and became a great victory for the movement for equal rights, as well as a model for many future court decisions. It initiated racial desegregation, including providing equal rights to education for African-American children. It is argued that the change in the legal status of African-American children in the US occurred gradually, during the adoption of the second cycle of amendments to the US Constitution, the struggle to overcome segregation and de facto equality. The US Supreme Court played an important role on this path.

Key words: *child rights, judicial practice, human rights, USA, segregation, US Supreme Court, US legal system.*

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/17

Шаблистий В.В.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Коваленко А.В.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ КОРИСЛИВО МОТИВОВАНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розкрито особливості протидії корисливо мотивованій організованій злочинності в умовах воєнного стану. Доведено, що поява «нових видів» організованої злочинності в Особливій частині КК України жодним чином не кореспондується із Загальною частиною КК України, де ні про «вора в законі», ні про «сходку» не має жодного слова. Більш того, сам факт засудження особи за висловлені слова публічно «я вор в законі» за відсутності в Загальній частині КК України основи відповідальності за виявлення умислу не передбачає нічого позитивного з точки зору верховенства права.

Констатовано, що враховуючи реалії другого року національної визвольної війни проти рашизму, протидія організованій злочинності, у тому числі у сфері посягань на власність, має свої особливості, які слід враховувати відповідним правоохоронним органам. Сучасна організована злочинність має свої особливості, які потрібно враховувати при плануванні відповідної запобіжної діяльності.

Зроблено припущення, що поступово різні організовані групи почнуть або намагатимуться залучати до своєї злочинної діяльності українських захисників, які мають бойовий досвід, які не задумуючись знищували ворога. Держава Україна вже активно працює у цьому напрямку, створюючи умови для відновлення ветеранів. Вони поступово мають стати активними економічними агентами, а до цього їх добробут має напряму забезпечуватися державою. У протилежному випадку залучення їх до протиправної діяльності є цілком імовірним.

Аргументовано, що використання вогнепальної зброї, бойових припасів та ін. при вчинені будь-якого кримінального правопорушення має стати обтяжуючою відповідальність обставиною.

Акцентовано увагу на тому, що після нашої Перемоги, після закінчення війни, однозначно буде сплеск злочинності, в тому числі організованої. Всі це розуміють, проте вимивати професійне ядро правоохоронних органів шляхом залучення їх не до правоохоронної чи правозахисної діяльності може призвести до того, що ефективно протидіяти злочинності у післявоєнний період просто буде нікому.

Ключові слова: *власність, співучасть, організована злочинність, крадіжка, грабіж, запобігання, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 41 проголосила, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Така норма прямої дії Основного Закону знайшла своє відображення у всій національній системі права та законодавства, в тому числі кримінального, одним із завдань якого є правове забезпечення охорони власності у випадку її порушення, а також запобігання кримінальним правопорушенням [1, с. 141-142]. Разом із тим, так звані рейдерські захоплення земельних ділянок, різного майна фізичних та юридичних осіб свідчать про актуалізацію питання щодо запобігання корисливо мотивованій злочинності, що, на жаль, має місце і умовах воєнного стану, коли кожен українець виборює своє право на і снування.

Вивчення статистичних даних щодо кількості кримінальних правопорушень проти власності свідчить про те, що у структурі злочинності ці посягання за всі роки незалежності становлять не менше 50%. Приблизно 5 % із них становлять групові посягання на власність, тоді як кваліфіковані у сукупності із кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності по потрапляють в іншу статистичну звітність.

Дослідженням вказаних проблем у різні часи присвятили свої праці багато науковців, серед яких слід відмітити Ю.В. Бауліна, П.С. Берзіна, В.І. Борисова, Л.П. Брич, В.О. Глушкова, Б.М. Головкіна, В.К. Грищука, Н.О. Гуторову, Л.М. Демидову, Ю.А. Дорохіну, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, М.В. Карчевського, О.М. Костенка, С.Я. Лихову, М.І. Мельника, А.А. Музику, В.О. Навроцького, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, В.Б. Харченка, Н.М. Ярмиш та ін. Разом із тим, протидія корисливо мотивованій організованій злочинності в умовах воєнного стану має своє особливості, розкриття яких і є *метою цієї статті.*

Виклад основного тексту. Сама організована злочинність є історично обумовленим, негативним соціальним явищем, що являє собою ієрархічно побудовану структуру, яка спирається на створений злочинний капітал і корупцію, що мають на меті забезпечити власне функціонування і задоволення власних потреб за допомогою збільшення капіталу, «відмивання» останнього та отримання влади. Також варто констатувати, що поняття організованої злочинності досі залишається джерелом суперечок і розбіжностей і в світовій, і у вітчизняній кримінологічній літературі. З цим можна було б змиритися, якби науково-правова невизначеність негативно не позначалася на ефективності боротьби з цим явищем [2].

Враховуючи те, що організована злочинність зумовлена складним причинним комплексом, запобігання їй буде ефективним лише тоді, коли існуватимуть умови формування відповідної системи комплексних заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), спрямованих на блокування, нейтралізацію цих небезпечних явищ на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності має стати правоохоронна структура, здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, з боку організована злочинність, у тому числі на транснаціональному рівні. Зазначені обставини й реалії сьогодення вимагають трансформування організаційної моделі існуючих правоохоронних органів, напрацювання нових підходів у роботі правозастосовних підрозділів, котрі відповідно до національного законодавства наділені повноваженнями боротьби з організована злочинність на засадах врахування кращих зразків такої організації, які вже довели свою ефективність, а також у напрямі вдосконалення та підвищення професіоналізму й відповідальності практичних співробітників, задіяних у такій діяльності. В умовах сьогодення в Україні організована злочинність вже набула ознак міжнародних та поширює свій вплив як на фінансово-кредитну й банківську системи, так і на сферу зовнішньоекономічної діяльності – вивіз стратегічної та інших видів сировини й матеріалів, відмивання грошей та вкладання їх у нерухомість, цінні папери, валюту, коштовності, фінансування комерційної діяльності тощо. Посилились також процеси відмивання грошей шляхом вкладання їх у легальну економіку або вивезення за межі держави [3, с. 126].

Як бачимо, сучасна організована злочинність має свої особливості, які потрібно враховувати при плануванні відповідної запобіжної діяльності, оскільки правових режим воєнного стану також тут відіграє далеко не останню роль. Наприклад, вже другий рік діє превентивний захід «комендантська година», що по суті унеможливив вчинення звичних для цього періоду часу посягань на власність, в тому числі представниками різних злочинних об'єднань. Якщо ми говоримо про професійну злочинність як вид організованої, то тут варто пам'ятати зміни до законодавства щодо так званих «злодіїв у законі».

При цьому, варто зазначити те, що незалежно від тієї чи іншої злочинної спрямованості організованого злочинного угрупування та злочинів, які вони вчиняють, їм притаманні загальні ознаки лідера, які зводяться до того, що це особа, яка:

– здатна об'єднати навколо себе членів злочинного угрупування; – керує діями членів злочинного угрупування;

– планує такі заходи, що є найефективніші для досягнення злочинного результату; – організовує і діє на підставі визначених процедур правил членами злочинного угрупування для досягнення злочинного результату;

– має велике бажання і вміння мобілізувати членів злочинного угрупування;

– виступає гарантом керівного становища серед членів злочинного угрупування;

– має силу волі та здатність вести членів злочинного угрупування до поставленої мети;

– має вплив на членів злочинного угрупування і здатний мобілізувати їх на вчинення будь-яких злочинних дій. Ознаки особи «вора в законі» перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності. Ознаки та характерні риси «ворів в законі» потребують досконалого вивчення, адже це буде гарантією більш повного виявлення чинників генезису лідерів злочинного світу з метою застосування адекватних заходів для її корекції і не допущення

вчинення злочинів у майбутньому. З урахуванням останніх змін у кримінальному законодавстві (передбачення кримінальної відповідальності за: створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній – ст. 255 КК України; встановлення або поширення злочинного впливу – ст. 255-1 КК України; організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) – ст. 255-2 КК України) ми бачимо те, що наразі увага такій проблемі, як нейтралізація та максимальне обмеження діяльності «ворів в законі» та інших кримінальних авторитетів, приділяється доволі велика увага, але тільки подальше активне правозастосування таких кримінально-правових новел та напрацювання відповідного алгоритму профілактичного впливу на дану категорію осіб, призведе до покращення криміногенної ситуації та зменшенню негативного злочинного впливу «ворів в законі» на життєдіяльність українського суспільства [4].

Варто нагадати, що згідно із ч. 3 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи; ч. 4 – кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп. Згідно із приміткою 2 до ст. 255 КК України, під особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі», у цій статті та статтях 255^{-1}, 255^{-3} цього Кодексу слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив [5].

Як бачимо, поява «нових видів» організованої злочинності в Особливій частині КК України жодним чином не кореспондується із Загальною частиною КК України, де ні про «вора в законі», ні про «сходку» не має жодного слова. Більш того, сам факт засудження особи за висловлені слова публічно «я вор в законі» з точки зору відсутності в Загальній частині КК України основи відповідальності за виявлення умислу не передбачає нічого позитивного з точки зору верховенства права.

Знову ж таки, результати протидії різним кримінальним угрупованням, різним особам із певним статусом відображаються у відповідній статистиці без прив'язки до тих злочинів, що були ними вчинені. Так, наприклад, за 2023 рік, згідно з даними Офісу Генерального прокурора України, в України було виявлено лише 3 крадіжки, вчинені в особливо великому розмірі або організованою групою.

Висновки. Враховуючи реалії другого року національної визвольної війни проти рашизму, протидія організованій злочинності, у тому числі у сфері посягань на власність, має свої особливості, які слід враховувати відповідним правоохоронним органам.

1. Поступово різні організовані групи почнуть або намагатимуться залучати до своєї злочинної діяльності українських захисників, які мають бойовий досвід, які не задумуючись знищували ворога.

Держава Україна вже активно працює у цьому напрямку, створюючи умови для відновлення ветеранів. Вони поступово мають стати активними економічними агентами, а до цього їх добробут має напряму забезпечуватися державою. У протилежному випадку залучення їх до протиправної діяльності є цілком імовірним.

2. Використання вогнепальної зброї, бойових припасів та ін. при вчинені будь-якого кримінального правопорушення має стати обтяжуючою відповідальність обставиною.

3. Після нашої Перемоги, після закінчення війни, однозначно буде сплеск злочинності, в тому числі організованої. Всі це розуміють, проте вимивати професійне ядро правоохоронних органів шляхом залучення їх не до правоохоронної чи правозахисної діяльності може призвести до того, що ефективно протидіяти злочинності у післявоєнний період просто буде нікому.

Список літератури:

1. Шаблистий В.В. Проблеми кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні у сфері протидії злочинам проти власності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 141-149.
2. До питання про поняття «організована злочинність». URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20948/16.pdf. (Дата звернення – 10.01.2023)
3. Єпринцев, П. С. (2023). Служба безпеки України у запобіганні організованій злочинності. *Київський часопис права*, (4), 121-127.
4. Фіалка М.І., Хара С.Д. «Вор у законі»: характерні ознаки та врахування їх у процесі протидії професійній злочинності URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b435502-ecdc-4f78-a554-6fc446c9d97d/content (Дата звернення – 10.01.2023).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.10.2023).

Shablystyi V.V., Kovalenko A.V. SOME FEATURES OF COMBATING SELFISHLY MOTIVATED ORGANIZED CRIME UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL LAW.

The article reveals the specifics of combating selfishly motivated organized crime under martial law. It has been proven that the appearance of "new types" of organized crime in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine does not correspond in any way to the General Part of the Criminal Code of Ukraine, where there is not a single word about a "thief in law" or a "shodka". Moreover, the very fact of convicting a person for publicly saying "I am a thief in law" in the absence of the basis of responsibility for revealing intent in the General Part of the Criminal Code of Ukraine does not imply anything positive from the point of view of the rule of law.

It was established that, taking into account the realities of the second year of the national liberation war against racism, the fight against organized crime, including in the field of encroachment on property, has its own characteristics that should be taken into account by the relevant law enforcement agencies. Modern organized crime has its own characteristics that must be taken into account when planning appropriate preventive activities.

It is assumed that gradually various organized groups will start or try to involve in their criminal activities Ukrainian defenders who have combat experience, who destroyed the enemy without thinking. The state of Ukraine is already actively working in this direction, creating conditions for the rehabilitation of veterans. They should gradually become active economic agents, and before that their well-being should be directly provided by the state. In the opposite case, their involvement in illegal activities is quite likely.

It is argued that the use of firearms, ammunition, etc. when any criminal offense is committed, an aggravating circumstance must become.

Attention is focused on the fact that after our Victory, after the end of the war, there will definitely be a surge in crime, including organized crime. Everyone understands this, but washing out the professional core of law enforcement agencies by involving them in non-law enforcement or human rights protection activities can lead to the fact that no one will be able to effectively combat crime in the post-war period.

Key words: *ownership, complicity, organized crime, theft, robbery, prevention, martial law.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/18

Коломоєць Т.О.
Запорізький національний університет

Колпаков В.К.
Запорізький національний університет

Шарая А.А.
Запорізький національний університет

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОЇСЛУЖБИ: ЧИ ДОЦІЛЬНИМ Є ФОРМУВАННЯ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ?

Актуальність. *Зміна векторів зовнішньої та внутрішньої політики нашої держави, зокрема визначення пріоритезації євроінтеграційних та північноатлантичних напрямків, зумовлюють оновлення, в т.ч. й правових засад організації та функціонування публічної служби. Запозичення європейських правових стандартів, із адаптацією їх до реальних вимог сьогодення в Україні, із урахуванням особливостей вітчизняної нормотворчості та правозастосування, у повній мірі охоплює й відносини публічної служби й зокрема її правових засад, роль яких виконують принципи. З акцентом на потреби формування новітнього наукового базису завдяки проведенню стратегічних тематичних правових досліджень, в т.ч. й щодо європеїзації публічної служби, європеїзації службового права, й використання цього базису для новітньої вітчизняної нормотворчостіу сфері публічної служби, обумовлюють як ґрунтовний доктринальний аналіз принципів публічної служби, так і формування сучасної їх нормативної моделі, яка була б релевантною запитам держави на формування «нової публічної служби», а також узгодження із загальними тенденціями розвитку вітчизняної правової науки, нормотворчості та правозастосування щодо поглиблення європейської співпраці та адаптації національного законодавства до європейських аналогів.* ***Метою роботи*** *є на підставі наявних джерел проаналізувати стан доктринального дослідження та нормативного врегулювання принципів публічної служби й дослідити реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави передумови для можливості та доцільності формування нової нормативної моделі принципів публічної служби.* ***Об'єкт дослідження*** *суспільні відносини, безпосередньо пов'язані із публічною службою, унормуванням її засад.* ***Предметом дослідження*** *є принцип публічної служби в аспекті формування їх нормативної модулі їх акцентом на євроінтеграційні прагнення України.* ***Методологічну базу*** *формує сукупність як загальнонаукових, так і спеціальних методів наукового пізнання, які й дозволили дослідити зазначене явище у динаміці, комплексно, на різних рівнях узагальнень. Серед таких методів: порівняльно-правовий, моделювання, прогнозування, спеціально-юридичний, логічний, аналізу, синтезу, експертних оцінок.* ***Результати.*** *З урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку нашої держави, державотворчих та правотворчих процесів, в якості нагальної складової останніх варто вважати потребу суттєвого оновлення засадничих положень публічної служби, роль яких відіграють принципи останньої, із акцентом на впровадження європейських правових стандартів. Принципи відіграють роль «фундаменту» для організації та функціонування всього розмаїтті публічної служби, а отже, потребують не тільки свого проголошення, а й нормативного закріплення як на рівні норми-дефініції (офіційного визначення), так і систематизованого (як складової єдиного кодифікованого акту про публічну службу) нормативного закріплення переліку, зорієнтованого на імплементацію європейських правових стандартів публічної служби й закріплення, поряд із вже «традиційними» принципами публічної служби (верховенство права, законність, патріотизм, професіоналізм тощо), й «нових» (субсидіарність, транспарентність, ефективність, результативність тощо), впровадження яких є вимогою часу й які фактично забезпечують релевантність «фундаменту» публічної служби потребам сьогодення. Задля забезпечення «якості» нормативної моделі принципів публіч-*

ної служби доцільним вбачається унормування в єдиному кодифікованому акті про публічну службу не тільки самого переліку таких принципів, а й визначення кожного із них, забезпечивши тим самим ефективність правозастосування.

***Ключові слова*:** *публічна служба, принципи публічної служби, види публічної служби, норма-дефініція, законодавство, євроінтеграція, доктрина.*

Вступ. Актуальність. Зміна векторів зовнішньої та внутрішньої політики нашої держави, зокрема визначення пріоритезації євроінтеграційних та північноатлантичних напрямків, зумовлюють оновлення, в т.ч. й правових засад організації та функціонування публічної служби. Запозичення європейських правових стандартів, із адаптацією їх до реальних вимог сьогодення в Україні, із урахуванням особливостей вітчизняної нормотворчості та правозастосування, у повній мірі охоплює й відносини публічної служби й зокрема її правових засад, роль яких виконують принципи. З акцентом на потреби формування новітнього наукового базису завдяки проведенню стратегічних тематичних правових досліджень, в т.ч. й щодо європеїзації публічної служби, європеїзації службового права, й використання цього базису для новітньої вітчизняної нормотворчостіу сфері публічної служби, обумовлюють як ґрунтовний доктринальний аналіз принципів публічної служби, так і формування сучасної їх нормативної моделі, яка була б релевантною запитам держави на формування «нової публічної служби», а також узгодження із загальними тенденціями розвитку вітчизняної правової науки, нормотворчості та правозастосування щодо поглиблення європейської співпраці та адаптації національного законодавства до європейських аналогів. **Метою роботи** є на підставі наявних джерел проаналізувати стан доктринального дослідження та нормативного врегулювання принципів публічної служби й дослідити реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави передумови для можливості та доцільності формування нової нормативної моделі принципів публічної служби. **Об'єкт дослідження** суспільні відносини, безпосередньо пов'язані із публічною службою, унормуванням її засад. **Предметом дослідження** є принцип публічної служби в аспекті формування їх нормативної модулі іх акцентом на євроінтеграційні прагнення України. **Методологічну базу** формує сукупність як загальнонаукових, так і спеціальних методів наукового пізнання, які й дозволили дослідити зазначене явище у динаміці, комплексно, на різних рівнях узагальнень. Серед таких методів: порівняльно-правовий, моделювання, прогнозування, спеціально-юридичний, логічний, аналізу, синтезу, експертних оцінок. **Ступінь дослідження проблематики**. Питання принципів публічної служби безпосередньо не досліджувалися, що й зумовлює певну доктринальну прогалина. В наявності роботи, присвячені або публічній службі, із фрагментарним поглядом на її засади (наприклад, роботи Ю. Битяка, О. Петригина, Н. Матюхіної, С.Ківалова, Л. Біли-Тіунової, Л. Корнути, С. Федчишина тощо), або принципам окремих різновидів публічної сдужби, без їх об'єднання у рамках публічної служби в цілому (наприклад, роботи М. Германюк, П. Баранчика, С. Серьогіної, О. Миколенко, А. Комзюка, А. Берлача, О. Бурдейної та ін.), або окремим принципам публічної служби (наприклад, роботи К.Чеченко, М. Лученко, В. Гаращука, Р. Мельника та ін.), або принципам службового права (наприклад, роботи Д.Припутня, М. Титаренко, Д. Євтушенко, Т. Аніщенко тощо), або ж порівняльно-правовим питання дослідження та унормування засад публічної служби (її різновидів) у різних країнах світу (наприклад, роботи В. Тимощука, О. Банчука, Р. Куйбіди, А. Школика тощо). В наявності також роботи із акцентом уваги на зміни засад окремих різновидів публічної служби у зв'язку із впровадженням правового режиму воєнного стану (наприклад, роботи Л. Корнути, В. Дерець), а також питання європеїзації адміністративного, в т.ч. й службового, права (наприклад, роботи О. Радишевської), впливу євроінтеграційних процесів на правотворчі процеси у сфері публічно-службових відносин (наприклад, роботи Ю. Волкової, О. Агапової), щоправда, без детального аналізу такого впливу саме на унормування принципів публічної служби.

Основний зміст. 1. Принципи публічної служби: «базові» доктринальні правові підходи щодо розуміння, розмаїття та їх відповідність нормативним аналогам. Принципи публічної служби розглядаються вітчизняними вченими-адміністративістами, незважаючи на розмаїття авторських формулювань, які перенасичені використанням різних авторських словосполучень, із збереженням єдиного підходу щодо погляду на них як на основоположні засади, «базові» положення, ідеї, «фундамент» публічної служби. Наприклад, автори посібника «Публічна служба»

Ю. Битяк, Н. Матюхіна, С. Федчишин пропонують визначення принципів (щоправда, принципів державної служби, заздалегідь уточнюючи свою позицію, що державна служба – це різновид публічної служби) як « … від lat. principium – основа, найзагальніші, вихідні настанови, основоположні ідеї та положення, що покладені в основу організації та функціонування державної служби» [1, с. 19]. Відзначаючи засадничість, фундаментальність принципів для державної служби, вони цілком слушно зазначають, що саме із принципами « … пов'язується визначення сутності служби, її призначення, напрямків реалізації завдань і функцій органів влади, їх компетенції, повноважень …» [1, с. 19]. Саме принципи відображають « … істотні риси організації та функціонування як служби, так і системи влади в цілому, визначають зміст відносин всередині влади» [1, с. 19]. На основоположності, фундаментальності принципів для публічної служби наполягають і автори Науково-практичного коментаря до Закону України «Про державну службу», зокрема уточнюючи, що « … вони формують ідеї, цінності, які надають усвідомлення завдань, функцій служби, компетенції, повноважень, які властиві для статусу органів влади» [2, с. 45]. Таке визначення принципів є характерним і для визначення принципів інших видів публічної служби, в т.ч. служби в органах місцевого самоврядування, дипломатичної служби, патронатної служби, дипломатичної служби тощо. Зокрема, С. Федчишин, досліджуючи проблематику дипломатичної служби, цілком логічно детально зупиняється на її принципах, визначаючих їх як « … основоположні засади її організації та функціонування» [3, с. 118]. К Москальчук, зосереджуючись на проблематиці служби в органах місцевого самоврядування, зазначає, що її принципи – це « … як основоположні ідеї, які характеризують зміст служби, її сутність і призначення у суспільстві. Вони є синтезуючими засадами, об'єднуючими зв'язками, ідеологічною основою виникнення, становлення і функціонування багатьох соціально-правових явищ у сфері місцевого самоврядування. Основне призначення їх полягає у тому, що вони здійснюють універсальне і узагальнене закріплення основ служби в органах місцевого самоврядування» [4, с. 246-247]. Аналогічне за основним змістом визначення принципів пропонується й стосовно їх засадничого значення для патронатної служби [5, с. 12-13].

Саме погляд на принципи як на «основні засади», «базові положення», які визначають організацію та функціонування всіх різновидів публічної служби демонструють у своїх роботах всі вчені-адміністративісти, які поглиблено досліджують проблематику публічної служби, права публічної служби (службового права), як то: Ю. Битяк, А. Берлач, Л. Біла-Тіунова, С. Федчишин, В. Гаращук, Т. Коломоєць,О. Корнута, С. Ківалов, Н. Матюхіна, М. Цуркан, Д. Припутень, М. Титаренко, Д. Євтушенко, Т. Аніщенко, Р. Мельник, О.Губанов та ін.

Аналіз наявних джерел свідчить, що в основному увага концентрується або на принципах окремих різновидів публічної служби (наприклад, роботи М. Германюк, П. Баранчика), або на аналізі окремих принципів публічної служби чи її різновидів (наприклад, принципу доброчесності [6], патріотизму [7]), або ж на деяких аспектах трансформації принципів публічної служби в умовах війни (наприклад, роботи Л. Когут, І. Хомишина, О. Бурдейної, В. Дерець), із поєднанням доктринальних тематичних положень та аналізом положень чинних нормативно-правових актів. Зокрема, автори підручника «Адміністративне право» у розділі «Службове право», хоча, на жаль і не формулюють визначення принципів публічної служби, водночас детально зупиняються на їх характеристиці при висвітленні організаційних та функціональних аспектів всіх різновидів публічної служби, виокремлюючи прогалини правового регулювання та правозастосування [8]. Новаторський погляд на принципи публічної служби в аспекті змін, зумовлених впровадженням в Україні правового режиму воєнного стану, демонструють автори підручника «Загальне адміністративне право» за заг. ред. Р. Мельника, хоча й не формулюють авторського визначення принципів публічної служби і навіть не пропонують «традиційного» їх переліку, зупиняючись саме на трансформаційних процесах та їх результатах для засад публічної служби [9]. Поширеним для сучасних тематичних наукових та навчальних джерел є саме перерахування принципів публічної служби й дублювання нормативних положень щодо розуміння їх змісту. Саме такий підхід, із різним ступенем деталізації положень, демонструють у своїх роботах Т. Коломоєць, Л. Корнута, С. Ківалов, Л. Біла-Тіунова та ін. Аналіз принципів службового права як підгалузі адміністративного права (навіть із авторськими визначеннями) пропонують Т. Аніщенко, Д. Припутень, М. Титаренко, Б. Коваленко та ін. Порівняльно-правовий аспект ролі, значення, моделей закріплення та їх відповідності реаліям часу пропонують В. Тимошук, О. Банчук, Р. Куйбіда, П. Діхтієвський та ін.

Саме такі підходи щодо доктринального дослідження принципів публічної служби, в тому числі, пов'язані й із відсутністю у чинному законодавстві норми-дефініції стосовно принципів публічної служби, як, до речі, й єдиного нормативно-правового акту, безпосередньо присвяченого врегулюванню відносин публічної служби в цілому, хоча пропозиції щодо доцільності систематизації (в тому числі й у формі кодифікації) актів службового законодавства формулюються й обґрунтовуються у вітчизняній правовій науці вже протягом тривалого часу (наприклад, роботи Ш.Гаджиєвої, Д. Припутня, Л. Корнути, Ю. Битяка тощо). Варто також зазначити, що у чинному законодавстві відсутнє не тільки легальне визначення принципів публічної служби в цілому, а й принципів її різновидів, що знову ж таки певним чином впливає й на доктринальний їх аналіз. «Дефектність» основного понятійного апарату не може зумовлювати «якість» службового законодавства в цілому, тим більше, якщо мова йде про принципи які відіграють роль «основноположних», «базових» положень. Так, зокрема, у Законі України «Про державну службу», незважаючи на наявність окремої статті, безпосередньо присвяченої принципам (ст. 4), в якій не тільки перераховуються принципи, а й формулюється їх визначення, саме ж визначення принципів публічної служби відсутнє. Схожу позицію законодавець демонструє й у Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», в окремій статті (ст. 4) також пропонуючи перелік таких принципів та їх визначення. Аналогічний підхід можна спостерігати і у Законі України «Про дипломатичну службу», у змісті якого також є окрема стаття, присвячена принципам (ст. 4). Проте, законодавець не тільки не пропонує визначення «принципи дипломатичної служби», а й навіть не пропонує визначення кожного із них (на відміну від вищезгаданого Закону), лише закріплюючи їх перелік й уточнює свою позицію, що він їх вважає «основними принципами», що дає підставі для висновку, що є й інші.

Як бачимо, стійкою тенденцією у вітчизняній нормотворчості, а отже й із подальшим її сприйняттям правовою наукою, є унормування у спеціальних законодавчих актах, безпосередньо присвячених окремим різновидам публічної служби, переліків таких різновидів публічної служби, із зосередженням уваги на кожному із них, в т.ч. й шляхом нормативного закріплення їх визначення. Така «розпорошеність», безперечно, дозволяє зосередитися на специфіці засад регулювання відносин організації та функціонування кожного окремого різновиду публічної служби, проте не сприяє уніфікації відповідних засад для існування публічної служби в цілому. Окрім того, навіть така сталість вектору законотворчі щодо закріплення засад окремих різновидів публічної служби, на жаль, не позбавлена певних «нюансів». Зокрема, пропонуючи різні переліки принципів для різних видів публічної служби, законодавець, на жаль, не усвідомлює, що залишає поза увагою (а отже й поза фіксацією) деякі принципи, відсутність яких зумовлює занепокоєння й актуалізує дискусію стосовно того, чи взагалі є такі засади в організації та функціонуванні такого виду публічної служби? Якщо ні, то чому. Якщо так, то чому вони не закріплені? Наприклад, в Законі України «Про державну службу» законодавець закріплює десять принципів, а, наприклад, в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» – п'ятнадцять, проте справа не у кількісних показниках, а у тому, що законодавець для служби в органах місцевого самоврядування в якості засади виокремлює, наприклад, «принцип відповідальності», а у переліку таких засад державної служби не згадує про нього. Логічним є запитання, чому такий принцип не виокремлюється як засад для державної служби? Невже відповідальність не відіграє засадничу роль у функціонуванні державної служби?

Також можна звернути увагу й на те, що у вищезгаданих законодавчих актах пропонуються різні формулювання засад із однаковою назвою. Наприклад, в Законі України «Про державну службу» законодавець закріплює принцип «прозорості» у формулює його визначення як « … відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України» [10], водночас в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» також виокремлюється принцип із назвою «прозорість», однак його визначення є дещо відмінним, а саме « … інформування про діяльність посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків, визначених Конституцією та законами України, гарантування вільного доступу до інформації про діяльність посадових осіб місцевого самоврядування в обсягах та порядку, визначених законом» [11]. До того ж у цьому переліку принципів пропонується принцип із назвою «відкритість», із формулювання його як « … залучення громадськості, у тому числі шляхом проведення публічних консультацій, до обговорення питань щодо розроблення,

прийняття та виконання актів органів місцевого самоврядування, реалізації інших повноважень органів місцевого самоврядування» [11]. Логічним є запитання, чи ототожнює законодавець ці дві засади (пропонуючи дві нормативні моделі принципів), чи все ж таки розмежовує? Якщо так, чому ж тоді і до цього часу не внесені корективи до переліку принципів державної служби?

Все це є наслідком відсутності єдиного нормативно-правового акту, який би концентрував уніфіковані правові засади організації та функціонування публічної служби в цілому, забезпечував би стабільність, уніфікованість, прогнозованість існування публічної служби у всьому її розмаїтті.

Аналіз як доктринальних тематичних положень, безпосередньо присвячених проблематиці публічної служби у всьому її видовому розмаїтті, так і нормативних аналогів дозволяє умовно виокремити кілька тенденцій дослідження та унормування принципів: а) відсутність легального нормативного визначення «принципи публічної служби» за наявності єдності поглядів вчених-адміністративістів щодо їх розуміння, визнання їх засадничого, основоположного значення для публічної служби в цілому та окремих її різновидів; б) концентрація уваги на принципах окремих різновидів публічної служби, в т.ч. й із формулюванням їх доктринального визначення, переліку (його нормативним закріпленням та формулюванням визначення кожного із його елементів), а у доктрині й класифікаційного їх поділу за різними критеріями; в) концентрація уваги на окремих принципах публічної служби, із «прив'язкою» до певного виду останньої, із намаганням з'ясувати його унікальність та запропонувати авторське визначення. Це дозволяє сформулювати висновок про те, що, незважаючи на певну активність у дослідженні ресурсу публічної служби, принципів публічної служби, все ж такі дослідження варто вважати спеціалізованими, які залишають поза увагою одну із «основних» дефініцій (а, відповідно, як наслідок й нормудефініцію), що й зумовлює певну «дефектність» наукового базису для вітчизняної нормотворчості у сфері відносин публічної служби, яка також зорієнтована на видове розмаїття публічної служби й унормування їх засад, за відсутності загальної кодифікаційної спрямованості, а отже й відсутності легального визначення «принципи публічної служби».

ІІ. Євроінтеграційний вектор у формуванні нормативної моделі принципів публічної служби. Пріоритезація нормотворчих процесів в Україні, обумовлена євроінтеграційними векторами державотворення та правотворчості, безпосередньо передбачає й оновлення засад організації та функціонування публічної служби в цілому, а отже й унормування релевантних вимогам часу засадничих нормативних положень публічної служби, якими і є принципи публічної служби. Визначення у розпорядженні Кабінету Міністрів України стратегічних напрямків реформування публічного управління, публічного адміністрування, державного управління, із закріпленням їх Стратегії та Плані відповідних тематичних заходів на 2022-2025 роки, виокремлення пріоритетних векторів реформування публічної служби, із акцентом на запровадження європейських правових стандартів та із прийняттям задля цього низки нормативно-правових актів , у поєднанні із пріоритезацією напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, серед яких: «Удосконалення правового регулювання функціонування публічної служби в Україні», «Правове забезпечення розмежування повноважень органів державної влади», «Удосконалення адміністративної діяльності суб'єктів владних повноважень», «Світоглядні та методологічні проблеми праворозуміння, підвищення правової свідомості та правової культури в контексті євроінтеграції та глобалізації», «Удосконалення інституційного механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», «Європейська інтеграція як чинник еволюції правової системи України», «Проблеми збереження національної правової ідентичності в умовах процесу глобалізації та регіональної інтеграції», «Проблеми наближення законодавства України до права ЄС відповідно до Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом», «Європейська традиція права як чинник модернізації правової системи України», «Права і свободи людини в умовах поглиблення інтеграційних процесів» [12], з необхідністю обумовлюють підвищену увагу до аналізу та впровадження європейських правових стандартів організації та функціонування публічної служби, зумовлюю потребу здійснення конкретних кроків щодо пошуку оптимальної нормативної моделі існування публічної служби в цілому, й у і частині закріплення її принципів. Підтвердженням цього можуть слугувати реальні кроки держави щодо унормування принципів служби в органах місцевого самоврядування в новому Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», в якому, хоча немає нормативного визначення «принципи публічної

служби», проте закріплений перелік принципів сформовано вже із урахуванням європейських правових стандартів публічної служби. Зокрема, якщо у попередній редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» було зафіксовано дванадцять принципів (ст.3) і серед них: верховенство права, законність, патріотизм, доброчесність, ефективність, зорієнтованість на громадян, рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування, професіоналізм, політична неупередженість, прозорість, стабільність, відповідальність [13], тоді як вже у новій редакції – їх вже п'ятнадцять і серед них: верховенство права, законність, патріотизм, служіння територіальним громадам, поєднання місцевих і державних інтересів, доброчесність, ефективність, рівний доступ до служби, професіоналізм, політична неупередженість, прозорість, відкритість, стабільність, самостійність управління службою, відповідальність (ст. 4 Закону). Має місце закріплення принципів різновиду публічної служби, із акцентом на забезпечення «балансу» у відносинах держави і особи,Ю держави і громади, публічного і приватного інтересів, децентралізації, субсидіарності (із максимальним впровадженням «горизонтального» і «вертикального» її різновидів). Саме засади розподілу влади в аспекті організації та функціонування публічної служби «знизу-вверх», децентралізації, посилення засад прозорості, публічності, активної участі особи у вирішення публічних справ і є засадничими для формування «нової» публічної служби в Україні. Чи можна вважати запропоновану в Законі нормативну модель принципів публічної служби досконалою? Такою, що враховує європейські правові стандарти публічної служби щодо її засадничих положень? З огляду на відсутність у Законі самого визначення «принципи публічної служби» – напевне, визнати його досконалим, навряд, чи можливо. А, з урахуванням кореляції переліку принципів, із певним акцентом на урахування саме європейських правових стандартів, частково, так. Чи можна переглянути перелік принципів різних видів публічної служби і забезпечити їх релевантність європейським стандартам? Безперечно, так. Не тільки можна це зробити, а й доцільно. По-перше, має бути проведено кодифікацію актів службового законодавства й прийнято єдиний кодифікований акт про публічну службу , положення якого і мають закріпити «базові», «засадничі» ідеї, якими і є принципи , які будуть «фундаментом» для всіх різновидів публічної служби. По-друге, переглянути перелік таких принципів й урахувати, що такими принципами мають бути не тільки «традиційні» для вітчизняної нормотворчості та доктрини принципи, серед яких: законність, верховенство права, патріотизм тощо, а й інші засадничі положення, які в цілому і визначають «фундамент» для організації та функціонування всього видового розмаїття публічної служби. Вони мають закріпити вектори пріоритезації функціонування публічної влади в цілому, розширення засад участі особи та громади у вирішенні публічних питань, посилення засад децентралізації, прозорості, результативності, ефективності, транспарентності, субсидіарності тощо. Це має знайти свій прояв у визначенні у вигляді принципів публічної служби – субсидіарності, транспарентності, пропорційності тощо. З огляду на зміну засад публічного служіння, публічного адміністрування, засад організації та функціонування публічної влади в цілому, із максимальною прозорістю, ефективністю, результативністю, розподілом влади «знизу – доверху», максимальним залученням осіб до вищезазначених процесів, відповідно корегування потребує й нормативна модель закріплення засад публічної служби , особливо для тих її різновидів, які передбачають елемент самоврядування. А, з огляду на кодифікацію правових засад публічної служби в цілому, відповідний перелік принципів публічної служби має включати все їх розмаїття, в т.ч. й із акцентом на урахування специфіки кожного із видів публічної служби. Це зумовлює потребу збільшення переліку таких принципів за рахунок доповнення вже існуючої нормативної моделі принципів служби в органах місцевого самоврядування (як основи для формування новітньої нормативної моделі принципів публічної служби в цілому) наступними принципами: результативності, ефективності, субсидіарності, пропорційності, транспарентності для того, щоб охопити увагою всі засади як організації, так і функціонування публічної служби в цілому.

Висновки. З урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку нашої держави, державотворчих та правотворчих процесів, в якості нагальної складової останніх варто вважати потребу суттєвого оновлення засадничих положень публічної служби, роль яких відіграють принципи останньої, із акцентом на впровадження європейських правових стандартів. Принципи відіграють роль «фундаменту» для організації та функціонування всього розмаїтті публічної служби, а отже, потребують не тільки свого проголошення, а й нормативного закріплення як на

рівні норми-дефініції (офіційного визначення), так і систематизованого (як складової єдиного кодифікованого акту про публічну службу) нормативного закріплення переліку, зорієнтованого на імплементацію європейських правових стандартів публічної служби й закріплення, поряд із вже «традиційними» принципами публічної служби (верховенство права, законність, патріотизм, професіоналізм тощо), й «нових» (субсидіарність, транспарентність, ефективність, результативність тощо), впровадження яких є вимогою часу й які фактично забезпечують релевантність «фундаменту» публічної служби потребам сьогодення. Задля забезпечення «якості» нормативної моделі принципів публічної служби доцільним вбачається унормування в єдиному кодифікованому акті про публічну службу не тільки самого переліку таких принципів, а й визначення кожного із них, забезпечивши тим самим ефективність правозастосування.

Список літератури:

1. Публічна служба: посібник для підготовки до іспиту/ Ю.П. Битяк, Н.П. Матюхіна, С.А. Федчишин; за заг. ред. Н.П. Матюхіної. Харків: Право, 2018, 260с.

2. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу»/[О.М. Ярошенко, В.Л. Костюк, Н.О. Мельничук та ін.];м за ред. А.О. Селіванова та М.І.Іншина. 2-ге видання перероблене та доповнене. Харків: Право, 2018, 552с.

3. Федчишин С.А. Дипломатична служба України: організаційно-правові засади: Дис. … д.ю.н.: 12.00.07. Харків, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2021, 511с.

4. Москальчук К.М. Конституційне право доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування: Автореф. дис. … к.ю.н.: 12.00.02. Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія», 2013, 20с.

5. Патронатна служба: підручник/ за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. К.: Ін Юре, 2018, 180с.

6. Баранчик П.О. Принципи адміністративного права : Автореф. дис. ... к. ю. н: 12.00.07. Запоріжжя, ЗНУ, 2012.19 с.

7. Коломоєць Т.О. Патріотизм та служіння українському народу — принцип державної служби: деякі теоретико-правові та нормативні аспекти. *Право України. 2014. № 3. С. 198-205.*

8. Адміністративне право України: підручник/ [П. Діхтієвський, Ю. Вашенко, Н. Задирака, В. Пашинський, В.Клинчук та інші]; за заг.ред. П. Діхтієвського. Київ: «Видавництво Людмила», 2023, 772с.

9. Загальне адміністративне право: підручник / за заг. ред. Р.С. Мельника. – видання друге. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023, 688с.

10. Про державну службу: Закону України від 10 грудня 2015 року. UPL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закону України від 07 червня 2001 року. UPL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text

12. Пріоритетні напрямки фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права: Постанова Загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 р. № 12-21. UPL: https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/priorytet_napriamy.pdf

13. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закону України від 02 травня 2023року. UPL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text

Kolomoiets T.O., Kolpakov V.K., Sharaya A.A. PRINCIPLES OF PUBLIC SERVICE: IS IT EXPEDIENT TO DEVELOP A STATUTORY MODEL AMIDST ACCOMPLISHING UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION ASPIRATIONS?

Novelty. *The change in the vectors of our country's foreign and domestic policy, involving the prioritization of European and North Atlantic integration, necessitates updating, incl. the legal framework for the organization and functioning of public service. The borrowing of European legal standards with their adaptation to the real requirements of today's Ukraine, taking into account the peculiarities of domestic law-making and law enforcement, fully covers public service relations, in particular, its legal foundations, which are represented by principles. Emphasizing the need to elaborate the latest scientific basis through relevant strategic legal research, incl. the Europeanization of public service, Europeanization of service law, and the use of such a basis for the updated domestic rulemaking in public service, it is actualized both a thorough doctrinal analysis of the principles of public service and the formation of a modern regulatory model that would be relevant to the state's requests for the elaboration of "new public service", as well as coordination with the general trends in the development of modern legal science, rule-making and law enforcement towards intensifying European cooperation and national laws' adjustment to European analogues. By relying on the available*

*sources, the **paper aims** to analyze the state of doctrinal research and statutory regulation of the principles of public law and examine the accomplishment of our state's European integration aspirations – the prerequisite for an option and expediency of formulating a new statutory model of public service principles. **The research object** is social relations directly related to public service and the regulation of its principles. **The research subject** is the principles of public service in terms of developing their regulatory model with an emphasis on Ukraine's European integration aspirations. The **methodological framework** combines both general scientific and specific methods of scientific knowledge, which made it possible to study the relevant phenomenon in dynamics, comprehensively, and at different levels of generalization. The methods are comparative-legal, modeling, forecasting, special-legal, logics, analysis, synthesis, and expert evaluation. **Results.** Taking into account the European integration vector of our country's development, state-building and law-making processes, the need to significantly update the fundamental provisions of public service, which are based on the principles of the latter, with an emphasis on the implementation of European legal standards, should be considered an urgent component. The principles play the role of a "foundation" for the organization and functioning of the entire diversity of public service, and therefore, require not only their proclamation but also their statutory consolidation at the level of a norm-definition (official definition) and a systematized (as part of a single codified act on public service) statutory consolidation of the list focused on the implementation of European legal standards of public service and consolidation, along with the "traditional" principles of public service (rule of law, legality, patriotism, professionalism, etc.), of the "new" ones (subsidiarity, transparency, efficiency, effectiveness, etc.), the implementation of which is the need of the time and which ensure the relevance of the "foundation" of public service to modern needs. In order to ensure the "quality" of the statutory model of the principles of public service, it is advisable to regulate in a single codified act on public service the list of such principles and the definition of each of them, thereby guaranteeing the effectiveness of law enforcement.*

Key words*: *public service, principles of public service, types of public service, norm-definition, legislation, European integration, doctrine.

УДК 342.9(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/19

Биков І.О.
Науково-дослідна лабораторія з проблемних питань
кримінального аналізу Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0001-8206-2202

НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено питання вдосконалення теоретичних аспектів організаційно-правової та управлінської системи надання адміністративних послуг та розуміння їх суті. Сучасні тенденції цифровізації є домінуючими в організації системи надання адміністративних послуг в Україні, що є одним із пріоритетів з точки зору забезпечення сталого розвитку системи надання адміністративних послуг та зміни парадигми їх сутнісного усвідомлення. Одним із результатів проведення адміністративно-територіальної реформи в державі є розподіл функцій та повноважень органів публічного адміністрування, в наслідок чого система органів місцевого самоврядування певною мірою зазнала трансформаційних змін в контексті отримання ширшої автономії в питаннях прийняття та впровадження управлінських рішень.

Досліджено основні аспекти еволюції та сучасного стану нормативно-правового регулювання надання адміністративних послуг та їх поняття й інші соціально обумовлені фактори, які призвели до створення системи центрів надання адміністративних послуг, які покликані оптимізувати в умовах децентралізації надання адміністративних послуг зацікавленим особам.

Проаналізовано проблематику надання адміністративних послуг, що стала одним із чинників перегляду та вдосконалення системи надання адміністративних послуг з точки зору осучаснення та оновлення підходів до їх надання та роботи із замовниками таких послуг. Досліджено основні доктринальні ідеї щодо визначення суті явища адміністративних послуг.

Проведене дослідження генези розвитку нормативного визначення поняття надання адміністративної послуги та доктринального виокремлення еволюції ідей надання адміністративних послуг в Україні. Проаналізовано поняття адміністративних послуг з точки зору державного управління та нормативно-правового визначення. Запропоновано розглядати концепт розширення нормативно-правового визначення суб'єктного складу зацікавлених осіб в отриманні адміністративних послуг. Розглянуто підходи до визначення мінімально можливих пакетів послуг, які центри надання адміністративних послуг можуть надаватися такими центрами за єдиним стандартом в Україні.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, муніципальні послуги; адміністративні послуги; адміністративна реформа; адміністративно – територіальна реформа; центр надання адміністративних послуг; територіальна громада.*

Постановка проблеми. Теоретичні аспекти надання адміністративних послуг певною мірою знаходяться в рамках трансформаційного нормотворчого процесу та в умовах утвердження ідей цифровізації надання адміністративних послуг в контексті ідей налагодження співпраці суспільства та влади та гарантування кожній людині реального дотримання, захисту та реалізації їх прав та свобод. Таким чином, вдосконалення доктринальних підходів до розуміння перетворення управлінської системи надання адміністративних послуг в Україні є важливою. Так, дослідження понять, нормативних положень та організаційно – управлінських стандартів надання адміністративних послуг в Україні є доцільним з точки зору переосмислення суті процесу надання адміністративних послуг та державної політики з даного напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні аспекти досліджуваної проблематики на теоретичному рівні досліджувалися такими вітчизняними науковцями як: В. Авер'янов, Т. Булковський, О. Буханевич, А. Васильєв, О. Гуненкова, Н. Добрянська, Д. Записний, Р. Калюжний, Т. Коломієць, Р. Мельник, А. Серенок та інші. Разом із тим, проблематику

впровадження цифрових технологій у публічній сфері досліджували такі науковці як: Н. Грицяк, В. Бакуленко, І. Клименко, А. Семенченко та інші. Крім того, дослідженнями теоретичних питань та аспектів практичної реалізації надання адміністративних послуг в Україні займалися такі вчені як: В. Беглиця, О. Дащаківська, А. Дешко, Н. Карпеко, А. Петриків, А. Слівак та інші. Проблематику функціонування механізмів надання адміністративних послуг також досліджували й іноземні вчені, серед яких: Н. Бьордсел, Л. Даймонд, М. Геддес, Дж. Грінвуд, М. Кйоне, Е. Лоффлер, Л. Торрес та інші.

Аналіз вибраних наукових праць деяких із вищевказаних та інших авторів дає підстави констатувати, що сучасний стан теоретичних досліджень та деякі практичні аспекти, пов'язані зі створенням та подальшим реформуванням центрів надання адміністративних послуг в Україні, у тому числі у період воєнного стану, хоч і відображено в певній кількості вітчизняних публікацій, однак наявні дослідження доцільно доповнити ідеями єдиної комплексної концепції надання адміністративних послуг в Україні в умовах сьогодення. Разом із тим, сфера надання адміністративних послуг є досить динамічною у своєму розвитку саме тому, досі залишаються актуальними питання вдосконалення механізмів надання адміністративних послуг в умовах реформування організації реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя. Дослідження різних аспектів питань оптимізації процесу надання адміністративних послуг і спрощення процедур їх отримання не втрачають своєї актуальності.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних аспектів ідей надання адміністративних послуг в Україні в умовах сьогодення та їх нормативно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. З доктринальної точки зору, концепція розвитку ідей надання адміністративних послуг бере свій початок з досліджень науковців країн прогресивної демократії, які ставили перед собою питання вирішення проблематики надмірної бюрократизації. В Україні, як відомо, ідеї трансформації держави в сервісну прогресивну демократичну державу та реформи децентралізації разом із ідеями реалізації делегованих повноважень місцевими територіальними адміністраціями набули свого поширення та з часом реалізувалися, серед іншого, у створенні центрів надання адміністративних послуг.

Нині чинне законодавство України визначає поняття адміністративної послуги в статті 1 Закону України «Про адміністративні послуги» як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [1]. Однак, якщо проаналізувати суть даного поняття, вбачається, що в його основі є поняття послуги та характеризуючий її опис, тобто адміністративна. Таким чином, аналізуючи суть поняття послуга, очевидним вбачається те, що дана категорія є діяльністю задля задоволення інтересів замовника у досягненні певного результату. Саме тому доцільно говорити про те, що такі адміністративні послуги мають формуватися та бути покликаними на задоволення інтересів замовників таких послуг, тобто зацікавлених осіб в їх отриманні. Даний підхід може бути корисний з точки зору формування переліку таких послух базуючись на задоволенні потреб громадян, які є потенційними замовниками таких послуг.

З точки зору державного управління, національна доктрина визначає поняття публічні послуги, як ті, які надаються органами державної влади та місцевого самоврядування й комунальними установами, підприємствами та організаціями [2, с. 163], а поняття адміністративної послуги – як результат публічно-владної діяльності адміністративного органу [2, с. 9].

З урахуванням того, що сьогодні відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 969-р «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2014 р. № 523» [3] конкретизовано переліки адміністративних послуг, які є обов'язковими для надання через центри надання адміністративних послуг, що надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у порядку виконання делегованих повноважень, констатуємо про імперативний порядок встановлення таких послуг та, відповідно, порядок їх надання.

Так, з аналізу поняття адміністративної послуги наведеного законодавцем в статті 1 Закону України «Про адміністративні послуги» вбачається визначенням суб'єктів даної послуги, тобто фактично зацікавлених осіб в її отриманні, які конкретизовані законодавцем в пункті 2 статті 1 вказаного вище закону як суб'єкти звернення до числа яких віднесено фізичних та юридичних осіб [1]. Разом із тим, у даному переліку відсутні фізичні особи-

підприємці та самозайняті особи. Однак, як відомо, фізичні особи-підприємці та самозайняті особи, як і фізичні та юридичні особи є досить активними учасниками публічно-правових відносин. Отже, на сьогодні, відповідно до діючої редакції аналізованого закону вбачається, що фізичні особи-підприємці та самозайняті особи фактично не мають можливості звернутися до центрів надання адміністративних послуг у даному правовому статусі, а вимушені це робити як фізичні особи. Водночас такий стан речей, в умовах постійно прогресуючого розвитку суспільних відносин та збільшення можливостей системи урізноманітнювати перелік, суть та об'єм адміністративних послуг може виявитися недоречним. Крім того, в аналогічному стані знаходяться і громадські об'єднання, які діють без створення юридичної особи.

Як зазначає В. Авер'янов, поява категорії адміністративні послуги спрямована на перегляд суті відносин між органами публічного управління та споживачами послуг, а категорія послуг означає реалізацію обов'язків влади перед своїми громадянами та створення умов для забезпечення належного виконання ними їх прав та інтересів [4].

Аналізуючи Концепцію розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, яка наразі є чинного, відзначимо що даний документ на нормативному рівні закріпив основні засади та ідеї концепту надання адміністративних послуг. Так, зазначена Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади в її загальних положеннях також надає визначення поняття адміністративної послуги, як результату здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [5].

Разом із тим, аналогічні вищенаведеним положенням щодо визначення поняття адміністративних послуг містилися і в Тимчасовому порядку надання адміністративних послуг, який наразі не є чинним документом, але з історичної точки зору формування нормативно-правової ідеї становлення поняття адміністративної послуги документ є значимим. Так, адміністративна послуга згідно з положеннями Тимчасового порядку надання адміністративних послуг, такі послуги розуміються, як результат здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акту, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо) [6].

Таким чином, порівнюючи зазначені поняття із наведеним поняттям у Законі України «Про адміністративні послуги», констатуємо, що дані визначення не є повністю тотожними, однак, на нашу думку, поняття закріплене в Законі України «Про адміністративні послуги» є ширшим за своєю суттю та більш прогресивним з точки зору нормопроєктувальної техніки та об'єму нормативно-правового регулювання.

На думку С. Клімова, адміністративні послуги можуть бути реалізовані як: діяльність органу публічного управління, що спрямована на забезпечення реалізації прав й законних інтересів споживачів послуг або як результат владної діяльності органу публічного управління [7]. З точки зору М. Воронова, адміністративні послуги є частиною публічних послуг, які надаються органами публічної влади, а сам процес пов'язаний із реалізацією нормативно встановлених власних або делегованих повноважень [8].

Висновки. Аналіз досліджуваної проблематики демонструє еволюційний аспект нормативно-правового та нормопроєктувального аналіз нормативно-визначеного поняття та концепту адміністративних послуг. Проаналізовано правовий зміст поняття адміністративних послуг та досліджено його сутнісну складову з точки зору генези ідеї нормативного визначення поняття. Порушено проблематику суб'єктного складу замовників адміністративних послуг. Запропоновано уніфікувати підходи до мінімально встановлених стандартів та об'ємі адміністративних послуг, які надаються центрами надання адміністративних послуг.

Список літератури:

1. Про адміністративні послуги. Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text

2. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби. 2005. 251 с.

3. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 травня 2014 р. № 523. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 969-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/969-2021-%D1%80#Text

4. Авер'янов В. До питання про поняття так званих «управлінських послуг». *Право України*. 2002. № 6. С. 125-127.

5. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80

6. Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 р. № 737. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/737-2009-%D0%BF#Text

7. Клімова С.М. Удосконалення законодавства щодо надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування в Україні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. №3. С. 120-129.

8. Воронов М. Адміністративно-правові аспекти досліджень публічних послуг та їх класифікації. *Юридичний журнал: аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*. 2012. № 10. С. 62-70.

Bykov I.O. PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE: THEORETICAL ASPECT

The article investigates the issues of improving the theoretical aspects of the organizational, legal and managerial system of administrative services provision and understanding of their essence. Modern trends of digitalization are dominant in the organization of the administrative service delivery system in Ukraine, which is one of the priorities in terms of ensuring sustainable development of the administrative service delivery system and changing the paradigm of their essential understanding. One of the results of the administrative-territorial reform in the State is the division of functions and powers of public administration bodies, as a result of which the system of local self-government bodies has undergone transformational changes to a certain extent in the context of obtaining greater autonomy in making and implementing management decisions.

The article examines the main aspects of the evolution and current state of regulatory and legal regulation of administrative service provision, as well as their concept and other socially determined factors which led to the creation of a system of administrative service centers designed to optimize the provision of administrative services to stakeholders in the context of decentralization.

The article analyses the issues of administrative services provision, which has become one of the factors of revision and improvement of the administrative services provision system in terms of modernization and updating of approaches to their provision and work with customers of such services. The author examines the main doctrinal ideas on defining the essence of the phenomenon of administrative services.

The author studies the genesis of the development of the statutory definition of the concept of administrative service provision and the doctrinal distinction of the evolution of ideas of administrative service provision in Ukraine. The author analyses the concept of administrative services from the point of view of public administration and legal definition. It is proposed to consider the concept of expanding the regulatory and legal definition of the subject composition of stakeholders in obtaining administrative services. The author considers approaches to determining the minimum possible packages of services that can be provided by administrative service centers under a single standard in Ukraine.

Key words: *administrative and legal regulation, municipal services; administrative services; administrative reform; administrative and territorial reform; administrative service center; territorial community.*

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/20

Дорошенко К.К.
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ПОСЯГАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ

Визначення об'єкта кримінального правопорушення є важливою умовою належного правозастосування норм під час прийняття відповідними суб'єктами процесуальних рішень. Особливо важливе значення визначення об'єкта кримінального правопорушення набуває під час прийняття нового закону про кримінальну відповідальність, яким до КК України імплементуються нові норми, які покликані здійснювати кримінально-правову охорону суспільних відносин.

У цій статті пропонується розглянути об'єкт кримінального правопорушення представництво в суді без повноважень за три-ступеневою вертикаллю, яка застосовується вітчизняними науковцями протягом тривалого часу, а також за горизонталлю під час визначення безпосереднього об'єкту посягання.

Через призму дослідження об'єкта кримінального правопорушення з'ясовуються обставини, які мають суттєвий вплив на інші складові складу кримінального правопорушення, а також зачіпають питання доцільності криміналізації діяння, за умови відсутності наслідків кримінального правопорушення для особи, інтереси якої представляють.

Наголошено, що окрім дослідження однієї з об'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, виявляються проблеми здійснення кримінально-правової кваліфікації діяння, пов'язані із необхідністю врахування положень процесуального законодавства, положення якого визначають порядок та підстави представництва, що несе приховані ризики.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, об'єкт кримінального правопорушення, представництво в суді без повноважень.*

Вступ. З часу імплементації до Кримінального кодексу України (далі – КК України) правової норми, якою встановлена кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень (ст. 400-1 КК України) у правозастосуванні виникають питання, які не розкриті під час дослідження вказаної норми з точки зору об'єктивних ознак кримінального правопорушення, що з огляду на відсутність у постановах Верховного Суду висновків щодо застосування цієї норми, утворює підвищений науково-практичний інтерес до неї.

Огляд попередніх досліджень та публікацій. Підґрунтям наукового пошуку стали праці вітчизняних вчених юристів котрі останнім часом проводили дослідження обраного для аналізу предмета дослідження, таких як: Н.О. Антонюк, М.П. Джушман, І.І. Митрофанов, Л.М. Павлюх, О.В. Якимчук та інші.

Виклад основного матеріалу. В теорії кримінального права, свого часу, на підставі систематичного аналізу норм кримінального законодавства була розроблена класифікація об'єктів злочину «за вертикаллю», згідно з якою розрізняються загальний, родовий та безпосередній об'єкт кримінального правопорушення [2].

Говорячи про об'єкт, як складову об'єктивної ознаки, то можна взяти за основу думку, що об'єкт кримінального правопорушення – елемент складу кримінального правопорушення, що поєднує в собі ознаки, які характеризують те, проти чого спрямоване кримінальне правопорушення [1].

З точки зору такої класифікації об'єкта кримінального правопорушення можливо встановити об'єкт посягання представництва в суді без повноважень, що надасть можливість належним чином здійснювати кримінально-правову кваліфікацію діяння відповідними суб'єктами правозастосування.

Прийнято вважати, що загальний об'єкт кримінального правопорушення становить сукупність суспільних відносин, які підпадають під кримінально-правову охорону закону про кримінальну відповідальність.

До родового об'єкту кримінального правопорушення більшість науковців відносить тотожні чи однорідні суспільні відносини, які об'єднані за своїм соціальним і економічним змістом, а відтак мають охоронятися єдиною сукупністю взаємозалежних кримінально-правових норм [3].

Побудова Особливої частини КК України свідчить про те, що ідея законодавця полягала у поміщенні кримінально-правових норм в розділи, які є тотожними чи однорідними, в залежності від суспільних відносин, які охороняються.

Разом з тим, як зазначено Лиховою С.Я., необхідно аналізувати такі дві ознаки родового об'єкта, як назва та зміст. Так, на думку вченої, потрібно розкрити зміст більшості назв родового об'єкта, які передбачені в назвах розділів Особливої частини КК. Зокрема, назва розділу визначає, що саме для цієї групи кримінальних правопорушень є загальним, родовим. Кожне конкретне кримінальне правопорушення заподіює шкоду відповідному безпосередньому об'єкту, а зміст родового об'єкта формується з ознак безпосередніх об'єктів [4].

Тому, вважаю, що при встановленні родового об'єкта важливого значення набуває не лише перебування норми КК України у відповідному розділі, а також його безпосередній зміст, що впливає на визначення безпосереднього об'єкта.

Оскільки склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, міститься у розділі «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», то його родовим об'єктом можливо визначити суспільні відносини, які виникають під час здійснення правосуддя.

При цьому, оскільки диспозиція норми свідчить про те, що відповідальність встановлюється за представництво без повноважень саме в суді, то правосуддя необхідно розглядати у вузькому значенні, тобто виключно як діяльність судових органів, оскільки деякі вчені, зокрема, С. Мірошніченко, звертали увагу, що нормами кримінального закону закладається досить широке розуміння правосуддя, яке охоплює не лише функціонування органів судової влади, а й діяльність інших суб'єктів, які сприяють його здійсненню [5].

Такий підхід видається доволі виправданим, з огляду на те, що Конституція України та Закон України «Про судоустрій та статус суддів», передбачають здійснення правосуддя лише судами.

Конституційний Суд України також в одному з рішень звернув увагу на те, що правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [6].

У такому випадку важливо зазначити, що правосуддя відправляється судами за участі інших суб'єктів, яким також завдається шкода у випадку порушення встановлених правил поведінки, які підпадають під охоронну функцію закону про кримінальну відповідальність, що свідчить про те, що родовий об'єкт кримінального правопорушення «представництво в суді без повноважень» включає також інші охоронювані законодавством суспільні відносини, зокрема, які стосуються надання правової допомоги та реалізації особами власних прав та свобод, що не дозволяє у категоричній формі стверджувати, що родовим об'єктом є виключно правосуддя, а тому це питання підлягає додатковому дослідженню.

Переходячи до дослідження безпосереднього об'єкту кримінального правопорушення - представництво в суді без повноважень, слід вказати, що під безпосереднім об'єктом слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, які поставлено законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України і яким завдається шкоди злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу правопорушення [7].

Таким чином, коли об'єктом кримінального посягання є фактично пов'язані, однак різні за своїм змістом суспільні відносини, то вже при визначенні безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, доцільно застосувати класифікацію об'єкта не лише за «вертикаллю», а також «за горизонталлю», за якою на рівні безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення виділяються основний та додатковий об'єкти [8].

Основним безпосереднім об'єктом слід вважати ті суспільні відносини, які законодавець, приймаючи закон про кримінальну відповідальність, ставить під охорону у першу чергу.

Додатковий безпосередній об'єкт є суспільними відносинами, які також охороняються кримінально-правовою нормою, однак потрапляють під охорону внаслідок посягання на основний безпосередній об'єкт.

З огляду на те, що зміст ст. 400-1 КК України не передбачає наявності протиправного мотиву чи мети, а склад кримінального правопорушення є формальним, а не матеріальним, тобто наслідки вчинення кримінального правопорушення не мають значення для кримінально-правової кваліфікації діяння за вказаної статтею,

то основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення «представництво в суді без повноважень» слід вважати нормальну діяльність суду.

У такому випадку, представник, який не був уповноважений на здійснення представництва особою, яка є учасником фактично використовує суд, який здійснює правосуддя та вирішує питання, віднесені до його юрисдикції, як засіб вчинення кримінального правопорушення, враховуючи те, що вказане кримінальне правопорушення може бути вчинене лише з прямим умислом.

Зазначене має своїм наслідком те, що відправлення правосуддя не призводить до правових наслідків, безпосередньо судовий процес здійснюється із порушенням прав та свобод заявленого учасника справи, а державні органи витрачають свої ресурси даремно.

Говорячи про додатковий безпосередній об'єкт, то слід звернути увагу, що диспозиція ч. 1 ст. 400-1 КК України вказує на відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги.

Викладене свідчить про те, що поруч із посяганням на нормальну діяльність суду, шкоди зазнають також права людини на вільний вибір захисника своїх прав, доступ до правосуддя, а також інші права людини, порушення яких може вважатися наслідком кримінального правопорушення, як то втрата права власності або його безпідставне набуття тощо, в залежності від вчиненого діяння.

Висновки. Підводячи підсумок, слід також розглянути думку, що сам по собі факт представництва в суді без повноважень, не обов'язково призводить до шкоди правосуддю або учаснику справи, інтереси якого представляють.

Відомо, що розгляд справ судами здійснюється у випадках та порядку, визначених процесуальним законом (частина 2 статті 22 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»).

Так, порядок здійснення цивільного судочинства встановлений Цивільним процесуальним кодексом України (стаття 1 ЦПК України), порядок здійснення господарського судочинства встановлений Господарським процесуальним кодексом України (стаття 1 ГПК України), порядок здійснення адміністративного судочинства встановлений Кодексом адміністративного судочинства України (стаття 1 КАС України), порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення Кодексом України про адміністративні правопорушення (стаття 246 КупАП;), порядок кримінального провадження Кримінальним процесуальним кодексом України (стаття 1 КПК України).

Процесуальні закони містять вимоги до особи, яка здійснює представництво, про надання документального підтвердження наявності повноважень, представляти інтереси іншої особи.

У цьому випадку встановлена КК України кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень може містити ознаки складу кримінального правопорушення, однак, з точки зору прав особи, яку представляють, порушення прав може не відбуватися.

До прикладу, у випадку надання адвокатом під час розгляду справи в суді на підтвердження своїх повноважень ордера про надання правничої (правової) допомоги, виданого на підставі договору про надання правової допомоги, строк дії якого закінчується в ході тривалого розгляду справи, виникають ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, у випадку продовження розгляду справи.

У такому випадку, адвокат, усвідомлюючи, що строк дії договору про надання правової допомоги закінчився, продовжує представляти інтереси особи в суді, однак, особа, представництво якої здійснюється, не заперечує свого волевиявлення, щодо його представництва в суді обраним ним захисником своїх прав, згодом укладаючи додаткову угоду, якою строк дії договору продовжується або укладаючи новий договір про надання правової допомоги.

У такій ситуації зазначена норма утворює підстави для початку досудового розслідування кримінального правопорушення щодо осіб, які здійснюють представництво інтересів в судах, за відсутності належного підтвердження своїх повноважень, а також притягнення їх до кримінальної відповідальності, фактично через порушення вимог процесуального законодавства, в частині належного оформлення повноважень на представництво.

Викладене утворює низку питань, які підлягають додатковому дослідженню, враховуючи питання необхідності кримінально-правової охорони вказаних суспільних відносин, а також віднесення діяння до кримінального правопорушення із формальним, а не матеріальним складом.

Список літератури:

1. Тацій В.Я., Пономаренко Ю.А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. Вип. 2(18). С. 207-210

2. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник /Баулін Ю. В. та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.

3. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для юрид. вузів і фак. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Юрінком Інтер; Право, 2000. 416 с.

4. Лихова С. Я. Кримінально-правова охорона трудових прав. *Прокуратура. Людина. Держава.* 2004. № 1 (31). С. 30–36.

5. Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Національна академія прокуратури України. К., 2012. 40 с.

6. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньо - економічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення ст. 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : ухвала Конституційного Суду України від 14 жовтня 2007 року № 44-з. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text

7. Бажанов М.І. Кримінальне право України: За-гальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, В.В. Ста-шис, В.Я.Тацій. Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. С. 99

8. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навчальний посібник. Харків: УкрЮА, 1994. 76 с.

Doroshenko K.K. PROBLEMS OF DETERMINING THE OBJECT OF ENCROACHMENT OF REPRESENTATION IN COURT WITHOUT AUTHORITY

Determination of the object of a criminal offense is an important condition for proper law enforcement in the course of making procedural decisions by the relevant subjects. Determination of the object of a criminal offense is especially important when adopting a new law on criminal liability, which introduces new provisions to the Criminal Code of Ukraine aimed at criminal law protection of social relations.

This article proposes to examine the object of the criminal offense of representation in court without authority using the three-stage vertical approach which has been used by national scholars for a long time, and also horizontally when determining the direct object of the offense.

Through the prism of studying the object of a criminal offense, the author clarifies the circumstances which have a significant impact on other components of a criminal offense, and also raises the issue of expediency of criminalization of an act, provided that there are no consequences of a criminal offense for the person whose interests are represented.

The purpose of the article is to clarify the object of the criminal offense of representation in court without authorization under Article 400-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The scientific novelty of the work lies in the fact that in addition to the study of one of the objective features of the criminal offense under Article 400-1 of the Criminal Code of Ukraine, the author identifies the problems of criminal law qualification of the act related to the need to take into account the provisions of procedural law, which determine the procedure and grounds for representation which carries hidden risks.

Key words: *criminal offense, object of criminal offense, representation in court without authority.*

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/21

Ісаєнко Є.Г.
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Сучасний стан розвитку суспільства зумовлює розвиток інноваційних технологій, які безпосереднім чином впливають на реалізацію права на свободу думки, що надає широке коло можливостей для поширення подій на невизначене коло осіб, не обмежуючись кордонами країн.

Україна не є виключенням, що з урахуванням євроінтеграційних процесів, які відбуваються, свідчить про те, що держава сприяє на законодавчому рівні в реалізації такого права, приймаючи акти законодавства, якими приділяється уваги вдосконаленню забезпечення права на свободу думки і слова, закріпленого у Конституції України.

Оскільки особлива роль у забезпеченні суспільства доступом до інформації, а також можливості висловлення думки і слова, відводиться професійним журналістам, то такі суспільні відносини мають перебувати під охороною.

У статті досліджено теоретико-методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, передбаченої у статті 171 КК України, а також оглянути роботи вчених у цьому напрямку, оскільки сталої позиції щодо кримінально-правової характеристики цього кримінального правопорушення на сьогоднішній день не сформовано. Окремо наголошено, що з моменту набуття чинності Кримінальним кодексом не вщухають дискусії щодо криміналізації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Представники наукової спільноті розділені на дві групи, кожна з яких переконує у наукових дослідженнях про виправданість чи не виправданість встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння. Протягом останніх десяти років науковцями було захищено низку дисертацій, у яких досліджено склад кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 171 КК України, запропоновано власну редакцію даної правової норми та інші зміни до законодавства, що свідчить про актуальність обраної теми

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, теоретико-методологічні засади.*

Актуальність тематики дослідження. Сьогодні, четверте десятиліття поспіль, продовжується розбудова українського суспільства як громадянського, в якому кожен громадянин активно реалізовуватиме свої права. Даний процес у різні історичні періоди зазнавав поштовхів та гальмувань, які були зумовлені різними соціально-політичними подіями в країні.

На сучасному етапі роль журналіста у житті суспільства є однією з провідних. Саме журналісти у своїх медіа повідомляють читачеві про широкий спектр подій. І саме на журналістів, як свідчать численні соціологічні дослідження, спрямована довіра громадян. Так, лише у 2022 році рівень довіри до вітчизняних засобів масової інформації склав 57%, що перевищило показник 2021 року аж на 25%. Цьому сприяли переломні події у соціально-політичному житті країни, коли хіба не єдиними джерелами інформації стали інтернет-медіа. У 2023 році баланс настроїв населення країни склався інакше, зважаючи на невиправданість покладених надій та кризу довіри до органів влади, яка зумовлена резонансними корупційними скандалами та діяльністю ворожих дезінформаторів [1].

У таких умовах саме на український журналістський корпус покладається надзвичайно важлива роль об'єктивного інформатора суспільних мас.

Приписи статті 34 Конституції України визначають та гарантують право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Правові засади діяльності та правовий статус журналіста в Україні визначено низкою

нормативно-правових актів, зокрема Законами України «Про інформацію», «Про медіа», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» та іншими.

Огляд останні досліджень та публікацій. Правова характеристика перешкоджання законній професійній діяльності журналістів стала предметом досліджень різних вчених. Характеристиці даного кримінального правопорушення було присвячено дисертації Буряк К.М., Павликівського В.І., Пилипенка Є.В., Спорадик Ю.В., наукові публікації Безпалої Я.С., Гладкової Є.О., Письменського Є.О, Бандурки О. М., Берзіна О.С., Городецького Ю.В. та інших науковців-правників.

Виклад основного матеріалу. Відразу доцільно наголосити, що автор погоджується з позицією Пилипенка Є.В., що серед кримінальних правопорушень, які полягають у перешкоджанні законній діяльності, найбільшої уваги у науковому середовищі останнім часом було приділено саме кримінальній відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

Науковцями було захищено протягом останніх десяти років лише дисертацій – 5, кількість монографій та інших публікацій вимірюється десятками [2, с. 25]. Стан наукового дослідження даної проблематики зумовлює систематизацію доробку правників, а також підбиття актуальних висновків із урахуванням сьогоденної обстановки.

Пилипенко Є.В. визначає чинники, які характеризують кримінальну відповідальність за перешкоджання діяльності. Чинники умовно ділять на групи, до першої групи належать такі питання:

1. Активна і пасивна форми перешкоджання діяльності.

2. Потреба в конкретизації дій, які становлять собою перешкоджання діяльності. У даному випадку автор має на увазі виокремлення складових журналістської діяльності, за перешкоджання у вчиненні яких і встановлено законом кримінальну відповідальність.

3. Визначення суб'єкта злочину як загального.

4. Умисел як форма вини суб'єкта злочину.

Зазначені вище питання отримали одностайну підтримку наукової спільноти. Натомість питання, віднесені до другої групи чинників залишаються дискусійними у юридичному середовищі:

1. Доцільність криміналізації деяких діянь, які являють собою перешкоджання діяльності. Автор вважає за необхідне зазначити, що питання декриміналізації та посилення кримінальної відповідальності за перешкоджання діяльності журналіста неодноразово висвітлювалось у законопроектах, зареєстрованих у Верховній Раді України. Так, зокрема, законопроектом № 3633 у 2021 році пропонувалось збільшити міру покарання за вчинення такого кримінального правопорушення. Аналогічним за суттю є законопроект № 4224. Лихова С.Я. висловила протилежну думку, яка полягає у необхідності виключити із Кримінального кодексу України норму про кримінальну відповідальність за перешкоджання діяльності журналіста. Вважаємо за доречне зупинити свою увагу на такій позиції науковиці.

Лихова С.Я. у науковій праці звертає увагу на великий масив законодавчих актів, якими врегульовано журналістську діяльність в Україні (станом на момент написання праці). Водночас, станом на сьогодні більшість цих актів визнано такими, що втратили чинність, у зв'язку з ухваленням нового Закону України «Про медіа».

Науковець зазначає про невідповідність назви Розділу V Кримінального кодексу України, у якому розташовано ст. 171, об'єкту кримінального правопорушення, склад якого передбачено у ст. 171 Кримінального кодексу. Лихова С.Я. доходить висновку про неправильність позиції законодавця щодо криміналізації перешкоджання журналістській діяльності з огляду на роль журналіста разом із засобами масової інформації у реалізації конституційних прав на думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб. Тому можлива наявність захисту честі, гідності і ділової репутації громадян лише у цивільно-правовій площині.

Пропозиція правника полягає не у повній декриміналізації діянь, пов'язаних із перешкоджанням діяльності журналіста, а у тому, що не можна вважати кримінально караним кожне діяння, яке підпадає під визначення «перешкоджання діяльності». На користь своєї позиції Лихова С.Я. ставить питання: чи підлягає кримінальній відповідальності особа, яка умисно незаконно відмовила журналісту в отриманні відомостей з архіву чи іншого джерела. Законодавцем розроблено правовий механізм оскарження дій чи бездіяльності службових осіб, який відповідатиме суспільній небезпеці таких діянь. Крім цього, кримінальна караність діянь, подібних наведеному прикладу, лише посилюватиме навантаження на правоохоронні та судові органи.

Підводячи підсумки аналізу наукової позиції Лихової С.Я. слід зазначити, що, на її думку, самостійних ознак діяння, за яке передбачено ст. 171 Кримінального кодексу відповідальність і за які є потреба встановити кримінальну відповідальність, немає [3, с. 180-182].

2. Об'єкт злочину та об'єкт перешкоджання. Об'єктом перешкоджання законній професійній діяльності журналіста є суспільні відносини, що склались у процесі висвітлення журналістом подій та явищ у засобах масової інформації.

3. Визначення поняття «перешкоджання діяльності». Так, відповідно до постанови ВС від 19 серпня 2020 року по справі № 214/4970/18 перешкоджання є діянням, що неправомірно ускладнює або унеможливлює здійснення такої діяльності [4].

Безпала Я.С. вважає, що перешкоджанням діяльності журналіста є штучне створення перепон у процесі здійсненням ним професійної діяльності [5, с.9]. Стрельцов Є.Л. та Митрофанов І.І. визначає перешкоджання діяльності журналіста як порушення його законних прав у процесі здійснення службових обов'язків [6, с. 115-116].

4. Доцільність вказівки на незаконний характер діяння, яке є перешкоджанням діяльності. Лихова С.Я. у згаданій вище роботі зазначає, «якщо законодавець вживає термін «перешкоджання», то вже є зрозумілим, що це діяння є незаконним, адже законного перешкоджання бути не може» [3, с. 407].

5. Визначення мети злочину із перешкоджання діяльності. Пилипенко Є.В. акцентує увагу на протилежності думок різних науковців щодо обов'язковості такої ознаки злочину як мета та мотив. Митрофанов І.І. відстоює думку про обов'язковість такої ознаки [6, с. 282], натомість Безпала Я.С. таку обов'язковість заперечує [5, с. 12].

Третя група, на думку Пилипенка Є.В., об'єднує питання яким у наукових дослідженнях не надано або недостатньо надано оцінку:

1. Визначення поняття та видів злочинів, які полягають у перешкоджанні діяльності.

2. Підстави та умови криміналізації загалом і окремих злочинів.

3. Історичний досвід впровадження кримінальної відповідальності за перешкоджання діяльності.

4. Порівняння вітчизняного кримінального законодавства з іноземним та інші питання [2, с. 27-31].

Заслуговує на увагу і остання з захищених дисертацій на тематику кримінально-правової охорони діяльності журналістів в Україні. Так, Сподарик Ю.В. у своїй дисертації визначає особливості кримінального законодавства країн-учасників Співдружності незалежних держав.

Законодавство пострадянських країн об'єднують такі спільні ознаки як предмет кримінального правопорушення – інформація; вчинення правопорушення службовою особою з використанням свого службового становища; низка обтяжуючих обставин – поєднання з насильством або погрозою його вчинити, зі знищенням або пошкодженням майна або погрозою це вчинити та інше.

Особливістю кримінального законодавства країн Західної Європи є відсутність криміналізації дій чи бездіяльності, пов'язаних з перешкоджанням законній діяльності журналіста. Не є кримінально караним перешкоджання діяльності журналіста у країнах Балтії, Іспанії, Норвегії, Італії, США, ФРН та ін.

Крім цього, у загаданій праці Сподарик Ю.В. здійснений теоретичний аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 Кримінального кодексу України, запропоновано нову редакцію примітки до ст. 345-1 КК України, а також перенесення даної примітки до ст. 171 КК України.

Сподарик Ю.В. також підтримує підвищення розміру штрафів у санкції ст. 171 КК України, і пропонує доповнити види покарання альтернативним – громадськими роботами. Водночас автор аналізованої дисертації не враховує, що, незважаючи на відсутність кримінальної відповідальності за такі діяння у провідних країнах світу, рівень свободи слова у них на щабель вище, аніж вітчизняний.

Підсумовуючи свою роботу, Сподарик Ю.В. доходить висновку про необхідність виключення із Кримінального кодексу України ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 у зв'язку з дублюванням цими спеціальними статтями складу загальної норми – ст. 171 КК України [7].

Серед наукових публікацій важливе місце посідають дослідження правової охорони діяльності журналістів у практичній площині та соціальна обумовленість цього. Письменський Є.О. у своїй роботі «Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку» досліджує обґрунтованість та доцільність внесення змін до Кримінального кодексу України у 2015 році шляхом додаванням кримінальних правопорушень проти журналістів. Автор відстоює позицію, яка полягає у запереченні необ-

хідності внесення таких змін, обґрунтовує свою думку порівнянням складів нових злочинів та загальної норми – ст. 171 КК України і доходить висновку про дублювання новими статтями 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 диспозиції ст. 171 КК, а також про відмінність видів і міри покарання за одне й те ж саме діяння і різних нормах кодексу.

Крім цього, Письменський Є.О. акцентує увагу на правовій проблемі відповідальності журналіста за поширення недостовірної інформації. Автор зазначає, що на даний момент законодавство передбачає виключно дисциплінарну відповідальність журналіста за поширення неправдивих відомостей, а також, у деяких випадках, якщо порушено цивільні права інших осіб, цивільно-правову відповідальність. Наслідки поширення таких недостовірних відомостей в умовах повномасштабної війни несуть значну суспільну небезпеку, призводять до маніпуляцій громадською думкою на користь ворожих сил. Автор роботи ще у 2016 році акцентував увагу на надзвичайній важливості протистояння інформаційній експансії та вироблення дієвого механізму захисту громадян від недостовірної інформації журналістів. Натомість, на сьогодні ця проблема залишається не вирішена. Однак, навіть за умови передбачення кримінальної відповідальності за розповсюдження журналістом недостовірної інформації слід розробити запобіжники для уникнення можливого впливу на журналіста шляхом інкримінування йому вчинення такого діяння [8].

Безпала Я.С. у дослідженні «Соціально-правова обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» влучно зазначає про взаємозв'язок дотримання прав людини і незалежності журналістської діяльності, адже саме у взаємовідносинах між державою та журналістським корпусом, у законодавчому врегулюванні обігу інформації, прав та обов'язків журналіста, гарантій його діяльності виявляється спрямованість державної політики у сфері прав людини. Право одержувати та передавати інформацію гарантоване низкою міжнародно-правових актів, основними з яких є Загальна декларація прав людини та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Науковець зазначає, що впровадження кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів у Кримінальний кодекс 2001 року було здійснено законодавцем без попередніх наукових висновків та консультацій, що зумовило негативну оцінку ст. 171 КК України з боку частини наукового середовища. Автор переконана, що впровадження кримінальної відповідальності за перешкоджання журналістській діяльності є виправданою мірою і на користь власної тези наводить статистичні дані про грубе поводження з журналістами та побиття останніх. Натомість поза межами дослідження залишилась кваліфікація дій правопорушників за статтями Кримінального кодексу, які передбачають кримінальну відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень [9].

Висновки. Таким чином, з моменту набуття чинності Кримінальним кодексом не вщухають дискусії щодо криміналізації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Представники наукової спільноті розділені на дві групи, кожна з яких переконує у наукових дослідженнях про виправданість чи не виправданість встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння. Протягом останніх десяти років науковцями було захищено низку дисертацій, у яких досліджено склад кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 171 КК України, запропоновано власну редакцію даної правової норми та інші зміни до законодавства, що свідчить про актуальність обраної теми.

Список літератури:

1. Мельник Р. КМІС: Українські ЗМІ у 2022-му переламали негативний баланс довіри українців. URL: https://detector. media/infospace/article/206978/2023-01-13-kmis-ukrainski-zmi-u-2022-mu-perelamaly-negatyvnyy-balans-doviry-ukraintsiv/

2. Пилипенко Євген Вікторович. *Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України*. 2018. PhD Thesis. Сєвєродонецьк, 2018. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3529/1/pilipenko_d.pdf

3. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2006. – 573 с.

4. Постанова ККС ВС від 19 серпня 2020 року по справі №214/4970/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91193008?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01

5. Безпала Я. С. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2014. 18 с.

6. Кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста: монографія / І. І. Митрофанов, Є. Л. Стрельцов; за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса: Фенікс, 2017. 302 с.

7. Сподарик Ю.В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності журналістів в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» / Сподарик Юлія Валеріївна. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 246 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5217

8. Письменський Є.О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. №1. С 90–103.

9. Безпала, Я.С. Соціально-правова обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 186-193.

Isaienko Ye.H. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF CRIMINAL LIABILITY FOR OBSTRUCTION OF JOURNALISTS' LEGITIMATE PROFESSIONAL ACTIVITY

The current state of the development of society determines the development of innovative technologies, which directly affect the realization of the right to freedom of thought, which provides a wide range of opportunities for the spread of events to an indefinite circle of people, not limited by the borders of countries.

Ukraine is not an exception, which, taking into account the European integration processes taking place, shows that the state contributes at the legislative level to the realization of such a right, adopting legislative acts that pay attention to improving the provision of the right to freedom of thought and speech enshrined in the Constitution of Ukraine.

Since professional journalists have a special role in providing society with access to information, as well as the opportunity to express opinions and words, such public relations should be protected.

The article examines the theoretical and methodological foundations of the study of criminal liability for obstructing the legal professional activity of journalists, provided for in Article 171 of the Criminal Code of Ukraine, as well as examines the work of scientists in this direction, since a stable position on the criminal-legal characteristics of this criminal offense has not been formed to date. It was separately emphasized that since the Criminal Code entered into force, discussions regarding the criminalization of obstructing the legitimate professional activity of journalists have not subsided. Representatives of the scientific community are divided into two groups, each of which convinces in scientific research about the justification or not of the establishment of criminal liability for such actions. During the last ten years, scientists have defended a number of dissertations in which the composition of the criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, proposed own version of this legal norm and other changes to the legislation, which indicates the relevance of the chosen topic

Key words: *criminal offense, obstruction of the legal professional activity of journalists, theoretical and methodological principles.*

УДК 341.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/22

Єщенко О.В.,
П'ятий апеляційний адміністративний суд

ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей доступу до правосуддя в період існування часів Київської Русі. Зазначено, що в епоху становлення давньоруської державності звичаї почали набувати правового характеру і трансформуватися в судові повноваження відповідних органів влади і управління. Встановлено, що у період Київської Русі судовою владою було наділено «суддів» як представників громади – «добрих людей». Вони вирішували питання винуватості підсудного, а також визначали вид покарання і контролювали виконання судового рішення. При здійсненні правосуддя, окрім членів суду при всіх копних судах перебували особи, що спеціально призначалися для виконання певних процесуальних дій: доставки до суду відповідачів, присутності на випробуваннях (залізом і водою), для виконання судових рішень та інших процесуальних дій.

Зазначено, що громада виконувала два види процесуальних функцій: до першої належать власне суд «добрих людей», що скликався для судового розгляду, винесення і виконання вироку, до другої – здійснення необхідних слідчих дій. Акцентовано увагу на тому, що базовою основою судової влади громади була кругова порука, яка включала систему колективної відповідальності і колективної взаємодопомоги.

Зауважено, що важливу роль в процесі становлення князівської юстиції зіграло прийняття християнства. Церква забезпечила князівській владі міцну ідеологічну підтримку і визначила правосуддя як найважливішу і виняткову прерогативу князя. Общинні начала судоустрою надовго збережуть своє значення, а в законодавчих актах пізніших періодів розвитку держави їх буде суттєво модернізовано. Судовими повноваженнями були наділені ієрархи, а суддями також могли бути і інші особи, які призначалися церковною владою. У цей час, право на судовий захист повністю відзеркалює позицію владно-управлінських структур.

Ключові слова: *доступ до правосуддя, Київська Русь, суддя, князь, церковні суди.*

Постановка проблеми. Актуальність наукового обґрунтування постулатів, що стосуються доступу до правосуддя пояснюється комплексом політичних, економічних і соціальних перетворень, що відбуваються в нашій країні. Рівень захищеності особистості з боку судової влади визначає ступінь гуманності, терпимості і самосвідомості суспільства. Проголошені в країні реформи покликані закріпити ключові домінанти доступу до правосуддя, оскільки становлення правової держави і громадянського суспільства неможливе без ефективного і справедливого правосуддя. Саме можливість звертатися до суду за захистом від будь-яких незаконних зазіхань на права і свободи громадян – найважливіша умова розвитку сучасного демократичного суспільства. Доктринальне опрацювання та розуміння сучасного розуміння доступу до правосуддя неможливо без усвідомлення специфіки цієї ідеї на різних історичних проміжках існування України. Не виключенням є період Київської Русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доктринальну основу дослідження становлять праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених щодо трактування доступу до правосуддя, зокрема, Ю. Битяка, І. Бойка, М. Булкат, А. Верещагіної, В. Гончаренка, Є. Дурнова, В. Єрмолаєва, В. Єршова, О. Зайчука, О. Кістяківського, О. Копиленка, М. Коротких, Р. Куйбіди, Т. Курас, О. Овчаренко, Л. Остафійчук, П. Музиченка, О. Нестерцової-Собакарь, В. Сирих, В. Смородинського, І. Усенка, О. Ярмиша та інших. Проте, питання трактування доступу до правосуддя в період Київської Русі не в повній мірі розкрито.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей доступу до правосуддя в часи Київської Русі.

Виклад основного матеріалу. Для найбільш повного усвідомлення фундаментальних засад доступу до правосуддя в сучасних умовах неабиякою актуальністю відзначається дослідження процесів зародження та еволюції ідей правосуддя

в українських землях у різні історичні епохи. Після виникнення держави у східних слов'ян у IX ст. правосуддя базувалося на основі норм звичаєвого права [1, с. 9]. В епоху становлення давньоруської державності звичаї почали набувати правового характеру і трансформуватися в судові повноваження відповідних органів влади і управління.

Потрібно зауважити, що в умовах, коли давньоруське право знаходилося лише в початковій стадії свого розвитку значні судові повноваження зберігала громада. В інтересах виживання і підтримки соціальної рівноваги громада була покликана не тільки врегульовувати конфлікти, які неминуче виникають час від часу чи примиряти інтереси окремих сімей, а й консолідувати суспільство з метою найбільш ефективної взаємодії з навколишнім світом, в зв'язку з чим формувався власний комплекс уявлень про суспільство, суспільні цінності й моральності, що закріплювалися в локальній общинній традиції.

Організуюча роль громади як в повсякденних господарських і соціонормативних питаннях, так і в періоди загострення протиріч з панівним класом досить чітко усвідомлювалася самими общинниками. Основними соціальними характеристиками общинного ладу в даний період вважалися: а) мир, мирське самоврядування; б) общинне землеволодіння, або землекористування з періодичними переділами землі, а до числа традиційних функцій громади відноситься виконання нею ролі охоронця норм соціального співіснування. Дослідниками відзначається, що забезпечення громадського порядку та врегулювання внутрішніх конфліктів в громаді відбувалися на підставі норм звичайного (традиційного) права, що підтримувалися беззаперечним авторитетом старців, знавців звичаїв і зберігачів життєвої мудрості. До XIII ст. громада на Русі охоплювала велику територію волості; на чолі волості-громади стояв виборний староста або сотник, соцький, який діяв за уповноваженням волосного миру; рішення ухвалювалися не голосуванням, чи не більшістю голосів, а соборно, одноголосно.

Волосна громада відала і судовими справами. Нижчий суд був цілком судом мирським. Цьому суду підлягали цивільні справи, що стосувалися общинних угідь, суперечки щодо лугів, бобрових ловищ, бортей, вигонів, огорож, болот, вод, вулиць, доріг та ін., а також і суперечки про право власності на майно в межах общинної території. Общинним судом розглядалися також деякі кримінальні справи, посягання на особисту честь і тілесну недоторканність (образи і побої). Общинний суд відігравав головну роль як орган народного правосуддя; всі справи у общинників розглядалися спочатку сільським судом, і згодом на общинних сходках. На громаді лежала кругова відповідальність за деякі злочини, які траплялися на общинній території. Якщо на волосній землі знаходили вбиту людину, волость була зобов'язана відшукати вбивцю, в іншому випадку зобов'зувалася до сплати «провини» або «дикої віри». У загальній відповідальності членів громади за злочин, у круговій поруці проявляються тісні общинні зв'язки [2, с. 249]. Проте зазначимо, що повною мірою встановити повний обсяг судової влади громади за збереженими давньоруськими правовими пам'ятками досить складно.

Якщо звернути увагу на загальнослов'янський характер общинного суду в Київській Русі, то подібні риси общинного суду чехів і поляків дадуть можливість хоча б в загальних рисах відновити всі відсутні елементи. Крім того, значний потенціал для реконструкції організації і діяльності общинного суду дає використання принципу «зворотного зв'язку» в процесі вивчення литовсько-руського законодавства. Так, актовий матеріал XIV-XVI ст. містить досить докладну інформацію про діяльність «судів копних». Ці установи можна вважати прямими спадкоємцями общинних судів Київської Русі [2].

Суди копні, по суті, продовжували ту ж процесуальну діяльність, яка за часів Руської Правди відбувалася на торгу. Сусіди чи «окольничі люди» на перший поклик потерпілого повинні були приходити до нього на допомогу: шукати разом з ним злочинця, брати участь в судовому розгляді і навіть у виконанні покарання. Обиватели, які сходилися копу, в актах називалися «копниками», «сусідами околичними», «мужами», а також «людьми добрими» [2].

Потерпілий сам або через своїх представників сповіщав околицю про час і місце зборів копи. За найбільш важливих справ оповіщення відбувалося на торгах, при костелах. У тих випадках, коли обставини вимагали негайних дій, потерпілий міг, не чекаючи зборів копи, почати переслідування злочинця по гарячих слідах разом із сусідами, які в цей момент виявилися на місці. Законодавство розрізняло копи великі і малі. Перші збиралися у тих випадках, коли злочинець був невідомий і була потрібна сходка всіх жителів навколишніх сіл і містечок для його розшуку. Подібні копи сильно нагадують вервь Руської Правди. Малі копи складалися з сусідів потерпілого або «добрих людей», які виконували

одночасно і функції суддів і свідків. Збиралися малі копи для здійснення певних процесуальних дій, наприклад для засвідчення факту злочину або гоніння сліду.

Суди копні діяли у сільській місцевості. В містах подібні судові установи мали назву суду «на торгу». Однак в тих випадках, коли копа на вимогу потерпілого повинна була йти з ним по слідах злочинця або відправлялася «трясти» будинок, в якому виявлялися «злодійські речі», судовий розгляд відбувався на місці – тобто там, куди приводив слід, або там, де за вказівкою позивача або «соку» знаходилося викрадене майно. При здійсненні правосуддя, окрім членів суду при всіх копних судах перебували особи, що спеціально призначалися для виконання певних процесуальних дій: доставки до суду відповідачів, присутності на випробуваннях (залізом і водою), для виконання судових рішень та інших процесуальних дій.

У Руській Правді є тільки загальна назва осіб, наділених судовою владою – «судді». До числа таких «суддів» слід зарахувати і представників громади – «добрих людей». Вони вирішували питання винуватості підсудного. Власне «судді» визначали вид покарання і контролювали виконання судового рішення [2]. В даному випадку можна провести певні паралелі між названою судовою системою і судом присяжних, що виник значно пізніше і діяв на схожих принципах.

Общинний суд Київської Русі, що складався з представників громади, «добрих людей», розглядав кримінальні позови і позови, що виникають з договорів. «Послухи» встановлювали факт скоєння злочину або подачі позову, вислуховували показання сторін. Так, в «Посланні Климента Смолятича, митрополита київського, до Хоми пресвітера» зустрічається згадка про те, що митрополит прочитав висловлені в листі звинувачення на його адресу перед «багатьма послухами». Послухи і виборні від громади «мужі» брали участь і в княжому суді. Можна припустити, що розшук злочинця по верві відбувався за допомогою великих сходок жителів округи. Розгляд справи за позовом потерпілого проводився обираними на загальній сходці 12 мужами [3, с. 92].

Законодавство засвідчує, що громадський суд, крім цивільних позовів, розглядав справи, пов'язані зі злочинами проти особи і майна, в тих випадках, коли злочинець переховувався і його доводилося шукати за допомогою всієї громади або потрібно серйозне розслідування обставин злочину на місці його скоєння. До цього суду міг долучатися будь-який член громади (сільської або міської), який постраждав від невідомого злочинця. Виявити злочинця, змусити його зізнатися і понести покарання повинна була громада. Таким чином, громада виконувала два види процесуальних функцій: до першої належать власне суд «добрих людей», що скликався для судового розгляду, винесення і виконання вироку, до другої – здійснення необхідних слідчих дій.

У першому випадку при зверненні до суду громади людини з ознаками фізичного насильства без представлення відповідних свідків могло призвести до припинення позову. Якщо ж свідки злочину з'являлися то суд громади призначав і забезпечував виплату на користь потерпілого грошового штрафу за «образу». У другому випадку здійснення слідчих дій (гоніння сліду) здійснювалося або самим потерпілим, або потерпілим спільно з іншими людьми, або спеціально найнятими для цього людьми. Потерпілий мав заявити про втечу на торгу і почекати два дні, щоб дати можливість переховувачам видати втікача представникам громади для повернення власнику. Якщо цього не відбудеться, то потерпілий може сам забрати свого челядина і зажадати, щоб укриватель заплатив йому «за образу». Гоніння сліду починалося лише в тих випадках, коли злочинець залишав на місці злочину якийсь видимий слід. Той, у кого сталася крадіжка майна, відразу ж після її виявлення скликав своїх найближчих сусідів і «становив копу», разом з якою гнав слід, сподіваючись таким чином виявити злочинця. «Слідом» вважалося все, що свідчило про напрям втечі злочинця.

Прикладом «сліду» могли бути сліди ніг злочинця (босих, взутих у постоли або в чоботи), сліди від воза, від копит коня, на яких вивозили вкрадене, сліди худоби, загублені злодієм частини викраденого майна, розсипані зерна, що зачепилися за гілки дерев і кущів, шматки одягу і т.п. Копа повинна була переконатися, чи наявні сліди можна вважати доказами злочину і чи можна визначити напрямок, в якому слід шукати злочинця. Коли слід приводив до околиці села чи окремого житла, копа викликала їх жителів і вимагала відводу сліду, тобто доказів того, що слід тут не закінчується, а продовжується далі. Якщо копа переконувалася в правдивості відомостей, що повідомляються, то продовжувала гнати слід далі. Там, де слід не могли або не хотіли відвести, копа виносила своє рішення про те, що не «отсочивші слід» вважаються злочинцями і повинні сплатити збитки – вартість викраденого майна [2].

Показаннями свідків вважалися будь-які повідомлення про те, що люди могли бачити, чути або знати по даній справі. В даному випадку громада збиралася для розшуку злодія, який скоїв крадіжку на її території. Вона зобов'язана була почати розслідування на вимогу потерпілого, князя або його представника. Базовою основою, на якій будувалася судова влада громади, була кругова порука. Цей найдавніший інститут, що включав в себе систему колективної відповідальності і колективної взаємодопомоги, безумовно, можна вважати невід'ємним елементом родової організації всіх слов'янських племен. До общинного суду найчастіше вдавалися в тих випадках, коли злочинець переховувався і його доводилося шукати всією громадою або коли виникала необхідність ґрунтовного розслідування злочину на місці його вчинення.

Серед органів, які здійснювали судові функції в Київський період, особливо виділяється віче, яке, як свідчать літописи, активно втручалося в княжий суд і управління, а нерідко судило і самостійно [4, с. 92]. На віче в першу чергу розглядалися справи про державні та посадові злочини, а також різні інші позови. Вічева організація сягає своїм корінням в історію східних слов'ян. Грунтуючись на літописних даних, можна говорити про те, що віче було одним із перших органів державної влади на ранній стадії зародження східнослов'янської державності. Оскільки саме віче затверджувало або обирало князів, які виконували спочатку лише військові та судові функції, то, очевидно, на самому ранньому етапі становлення державності у східних слов'ян саме народне віче було джерелом князівської влади [2].

При цьому віче являло собою «верховний демократичний орган влади», що особливо розвинувся у XI ст. поряд з княжою владою. Воно відало питаннями війни і миру, санкціонувало збори коштів для військових підприємств, змінювало князів. Очевидно, що віче на Русі завжди залишалося інститутом, який стоїть поруч із княжою владою, активно втручаючись в традиційний порядок спадкування князівських столів, запрошуючи до себе князів. Коли помирав князь, городяни збиралися на віче і вирішували, кого з князів запросити до себе на княжіння, якщо найближчий по старшинству був їм не до вподоби і якщо місту було під силу не допустити його до себе. Віче брало участь у вирішенні багатьох політичних і економічних проблем, але суворого поділу влади віча і князя в давнину не існувало – не викликає сумнівів лише те, що саме віче було колективним зберігачем звичаїв, в тому числі і правових, сформованих в тих чи інших руських землях і реалізованих вічем через судову діяльність. На вічевому суді розглядалися справи проти князів і членів їх родин та проти посадників і інших державних урядовців [5, с. 12].

Поступово відбувається суттєве розширення повноважень князя у сфері соціального регулювання; зникає найважливіший інститут родового суспільства – рада старійшин, «старці градські», або «старійшини градські», які жили в общинних і надобщинних центрах з котрими радився князь з найважливіших питань управління. До їх компетенції було віднесено цивільне управління, князь займався насамперед військово-політичною сферою. Очевидно саме «старці» виступали у якості арбітрів або суддів, «знавців права» – тому інститут старійшин міг виступати і тим органом, який санкціонував правові норми [6, с. 58]. Зі зникненням цієї інституції дані функції переходять до князя.

Поступово позиції князя у сфері законодавства і суду все більше посилюються, і якщо публічна влада до кінця X – початку XI ст. використовувалася як інструмент для збирання данини з підкорених племен і утримання над ними панування, то після цього періоду державна влада спрямовується не тільки на підкорені племена, а й на забезпечення князівської влади всередині держави.

Літописи повідомляють, що кожну зиму київський князь відправлявся в «полюддя» – збирати данину з підвладних земель де в присутності представників громади («людей») вершив суд [2]. Відомостей про характер цього суду недостатньо – очевидно, що до безпосереднього суду князя під час полюддя зверталися ті, хто не був задоволений рішенням общинного суду, або ті, хто сподівався лише на князівський захист. Можемо припустити, що княжий суд, під час полюддя, мав статус суду третейського. На думку дослідників, відмінність княжого суду від третейського полягає в тому, що княжий суд мав характер постійнодіючої установи, а не виборної, для вирішення конкретної справи. Що стосується процесуальної сторони, то грунтуючись на даних літопису, можна припустити, що князь здійснював судочинство за звичаями предків.

Загальна форма процесу вже з найдавніших часів містила в собі три стадії: 1) встановлення сторін, 2) здійснення суду і 3) виконання рішення. У Києві князь судив у своїй резиденції, на «княжому дворі». У княжих містах вершили правосуддя інші князі, представники роду Рюриковичів,

що, власне, і заклало основу унікальної системи влади в Київській державі, коли в столиці держави Києві княжив старший в роді, а «молодші», його брати, племінники і сини отримували в тимчасове управління інші руські «землі». Тимчасовий характер управління визначався традиційним порядком (по старшинству) заміщення княжих столів, тобто відбувалося постійне переміщення князів з одного столу на інший. Коли помирав старший серед Рюриковичів – великий князь київський, його місце займав наступний за старшинством Рюрикович.

Зауважимо, що до XI ст. княжий суд не мав статусу постійно діючого органу. У Договорах Русі з Візантією початку X ст., як і в Правді, що закріпили загальні принципи найдавнішого судочинства, немає згадки про віру і продаж на користь князя. Та й сам княжий суд, як конкретна судова установа, фактично не була відображена у цих джерелах. Проте вже з кінця XI ст. князі перетворюють судову функцію в особливу прерогативу, причому різними способами намагаються закріпити таке право виключно за князівською владою [4].

Важливу роль в процесі становлення князівської юстиції зіграло прийняття християнства. Церква забезпечила князівській владі міцну ідеологічну підтримку і визначила правосуддя як найважливішу і виняткову прерогативу князя. Зауважимо, що основні принципи княжого правосуддя цілком сформувалися до XII ст. Очевидно, що київський князь фізично не міг судити всі справи в державі, тому часто доручав вершити суд своїм підлеглими [7, с. 13]. У містах це були намісники і посадники, а в сільській місцевості – тіуни [8, с. 23]. За здійснення судових функцій ці довірені особи князя отримували частину судових мит. Отже, організація княжого суду з цього періоду починає будуватися на особистій основі, на відмну від громадського, колективного характеру общинного і вічового судів.

Прямі свідчення поширення юрисдикції княжого суду Київської Русі в період надає інформація про склад і статус осіб, що мали право від імені князя на суд або інші обов'язки у сфері судочинства, яка зустрічається у правових пам'ятках. Статут Ярослава в ролі судді розглядає в основному боярина: санкція за порушення компетенції митрополита загрожує в майбутньому, крім князів, і кому-небудь «від роду боярскаго». Очевидно, що боярами в церковних статутах узагальнено названо осіб, які виконують судові функції. Таким чином, за часів князів Володимира і Ярослава, до появи Правди Ярославичів судовій системі притаманні досить помітні категорії діячів – волостель, посадник, вірник. Очевидно, що названі категорії не обходилися без помічників, але в джерелах інформація про них фактично не зустрічається. Завдяки поширенню «продажів», у Правді Ярославичів (ст. 41) з'являється посада мечника і ємця. До кінця XI ст. в суді помітне місце займають молодші члени дружини – отроки, що було викликано розширенням меж княжого суду. Вперше отрок зявляється разом з вірником в Короткій Правді (ст. 42). В документах кінця XI – початку XII ст. отрок виступає вже самостійно у якості судового виконавця при стягненні боргів, чиї послуги також оплачувалися [9].

Поступово у сфері правосуддя все більш чільне місце починають займати представники нижчих та середніх дружинних верств. З ім'ям Всеволода Ярославича джерела повя'зують певні зрушення в оточенні князя, що безпосередньо пов'язані з судовою сферою. В суді місце родовитої знаті поступово займає нова знать – вихідці з середовища тих же мечників, дитячих, і право на суд вже не пов'язується неодмінно з високим походженням. Саме тому вже в XII ст. у якості суддів можна спостерігати і дитячих, і тіунів.

Численні джерела засвідчують той факт, що на початковому етапі розвитку державності при слабкому розвитку центральної влади, яка не мала можливості забезпечити надійний захист населення (особливо сільського) від різного роду злочинців, цю функцію брало на себе саме населення. Автономні громади, члени яких були пов'язані груповою солідарністю і колективною відповідальністю, самостійно вели боротьбу з особами, які заподіювали шкоду майну чи шкоду особі – розшукували, затримували і судили злочинців, вирішували цивільні суперечки. Сусіди і родичі, в силу усталеного з найдавніших часів звичаю, на перший поклик потерпілого збиралися для того, щоб зафіксувати факт злочину, надати допомогу в розшуку злочинця, а потім, встановивши винного, задовольнити інтереси потерпілого [2].

У віданні князівської влади спочатку перебували лише найтяжчі злочини і складні цивільно-правові спори; згодом обсяг княжої юрисдикції став розширюватися, включаючи в себе і побутові вбивства, тілесні ушкодження, образи, прості крадіжки і навіть порушення межового кордону. Під винятковою княжою юрисдикцією знаходилися державні, посадові злочини і злочини проти порядку управління. Аналіз статей

Руської Правди засвідчує, що судовий процес мав приватно змагальницький характер, що часто у наукових колах часто іменований «приватно-позовний» або «обвинувальний» процес [10, с. 110]. Таке визначення може бути застосовано в силу того, що, з одного боку, головним в даному процесі було звинувачення, без якого не можна бути розпочато провадження по справі; з іншого боку, цей процес носив змагальний характер, тобто був спір рівноправних сторін перед незалежним від них судом. Такий приватнозмагальний тип характерний для початкового етапу розвитку давньоруського судово-процесуального права, сутність якого полягала в пануванні приватного начала над публічним [11, с. 11].

Наступний етап розвитку давньоруського судово-процесуального права характеризує розшуковий тип процесу. Заміна приватноправового процесу розшуковим була закономірною: у міру розвитку суспільства в ньому зміцнюються обмінні відносини та відповідно збільшується індивідуальна свобода; а оскільки в такому суспільстві людина виконує певну функцію і є учасником широкого кола суспільних відносин, то і злочин заподіює шкоду вже не тільки самому потерпілому і його роду, а й іншим учасникам цих відносин, тобто всьому суспільству. Суспільна небезпека злочину послужила причиною того, що захист особистості людини і переслідування злочинця стали спільною справою, реалізація котрої покладалась на міцну централізовану державу, якою була Київська Русь у період свого розквіту. З огляду на це доступ до правосуддя в тогочасному суспільстві усвідомлювався в аспекті розкриття істини, досягнення якої проголошувалось державним інтересом. Зважаючи на утвердження начал публічності у судочинстві, розшукові звичаєві процедури та рецепцію інститутів спеціальної інквізиції поряд із загальним приватнозмагальним характером судочинство українських земель поступово набуває окремих ознак розшукового процесу [10, с. 111].

Потрібно зауважити, що судочинство у світських судових установах практикувало змагальний процес, водночас у церковному суді в період Давньоруської держави можна спостерігати застосування інквізиційного, розшукового процесу з активною роллю суду, із застосуванням тортур, з таємним і письмовим судочинством. Можемо зауважити, що заклич, звід і гоніння сліду є формами «досудового встановлення відносин» між потерпілим (майбутнім позивачем, обвинувачем) і передбачуваним відповідачем (майбутнім обвинуваченим). Фактично і звід, і гоніння сліду колись були способами колективної взаємодопомоги сусідських громад, які вимагали участі великого числа близьких потерпілому людей [11, с. 42]. Питання про те, що являв собою звід, неодноразово ставало предметом дискусії серед вчених. Серед версій це порядок провадження у справах про відновлення порушеного права власності; чи початкова стадія процесу; чи очна ставка; або ж особливий порядок кримінального провадження. Тобто це порядок (процедура) відшукування осіб, які привласнили чужу річ або раба, і повернення речі її власнику. Терміном «звід» визначалися різні юридичні явища. Очевидно, що звід був засобом захисту людини, обвинуваченої в крадіжці або присвоєнні чужої речі, тобто так званим відводом, зняттям з себе підозри за вчинення злочину Водночас він був і для потерпілого способом пошуку злодія [11, с. 43]. На підставі викладеного можемо вважати, що звід став методом виявлення відповідача за допомогою закличу. Очевидно, що ні звід, ні гоніння сліду не являлось судовим доказом – вони лише дають підстави для притягнення до відповідальності винного в крадіжці, тобто це швидше збір фактичного матеріалу для суду, який потім буде покладено в основу для доказування.

В контексті встановлення особливостей розвитку правосуддя в давньоруський період необхідно встановити правовий статус сторін в судовому процесі. Обидві сторони іменувалися «позивачами» або «суперниками» (згодом – «співтяжниками», від слова «тяжба» – судовий спір). Характерно, що держава ще не виступає в якості позивача, навіть в справах кримінальних вона лише допомагала приватній особі в переслідуванні обвинуваченого. У розглянутий період і між кримінальним і цивільним процесом відмінності ще не існувало, що призвело до появи змішаного процесу [11, с. 40], при якому сторони були рівноправними. Сторонами у всіх справах виступають приватні особи: рід, громада, сім'я, потерпілі.

Оскільки суд був змагальним, то обидві сторони «змагались» на рівних умовах, маючи однакові можливості у збиранні та наданні доказів. При обмеженій кількості судових доказів за рішенням суду застосовувалися присяги і ордалії. Іноді на Русі за недостатності доказів для остаточного з'ясування істини застосовувався судовий поєдинок, але відомості про нього збереглися лише від більш пізнього часу («поле») [3, с. 92].

У сфері здійснення княжого правосуддя «дитячі», «отроки», «метельники», «ємці», «вірники», які згадуються у джерелах викону-

вали різноманітні функції. Вони забезпечували явку обвинувачених до суду, були присутні при випробуванні вогнем, залізом, організовували судовий поєдинок – «поле», виконували різні доручення суддів і виконували судові рішення.

Судовий розгляд був публічним і гласним. Публічний характер діяльності суду в київську епоху відзначав передбачав, що весь хід процесу був можливий тільки за участю «людей», які потрібні були для поручительства, для послушництва і для збереження в пам'яті судового рішення. Потрібно зауважити, що у Древній Русі ще не було сформовано спеціальної виконавчої системи, з її функціями цілком справлялися службовці княжого двору або посадника, як державної адміністрації, а також дружинники, якщо необхідно було застосування сили [11, с. 45].

Прийняте судове рішення проголошувалось остаточним і підлягало негайному виконанню. Однак поряд з державним судом продовжує зберігатися саморозправа, що виливається в самосуд і кровну помсту. Право помсти виникло ще у древніх слов'ян у зв'язку з тим, що будь-яка людська дія, що заподіює шкоду, має розглядатися через призму відповідальності приватної особи саме перед приватною особою. Проте з X ст. ці традиції суттєво нівелюються. Здійснення кровної помсти були поодинокими. Стосовно питання про форму помсти та її сукупність прийомів і способів, то стає очевидним, що законодавець лише санкціонував законом то, що допускалося і раніше звичаєм. Фактично не законодавець придумав різні форми простої і кваліфікованої смертної кари, а саме народ, творець звичаю, під впливом злісної ненависті, придумав різноманітні жорстокі форми вбивств як помсту. Ефект ланцюгової реакції кровної помсти призводив до того, що вона передавалася з покоління в покоління в спадщину. На думку вчених сама сутність страт стала продуктом періоду помсти і була тільки лише засвоєна державною владою [12, с. 28].

Такі традиції судочинства сприяли переходу від кроної помсти не до смертної кари, а до системи композицій як системи, що унікально поєднує в собі і приватні, і публічні начала (віра). Сам процес такого переходу також не був одномоментним актом і вироблявся протягом багатьох років [12, с. 28]. Значний фактичний матеріал для комплексного вивчення принципів доступу до правосуддя в період Київської Русі знаходимо при дослідженні діяльності церковного суду, який з'явився на Русі після прийняття християнства і одразу набув широкої юрисдикції. Його діяльність регламентувалася князівськими статутами і статутними грамотами: Статутом князя Володимира Святославовича «Про десятини, суди і людей церковних», Статутом князя Ярослава Мудрого «Про церковні суди», а також нормами візантійського канонічного права. Статути дійшли до наших днів у багатьох редакціях і тому вивчення еволюції юрисдикції церковних судів у світських справах дещо ускладнюється [3, с. 87].

Згодом, в міру укрупнення єпархій та утворення нових, намітився поділ усіх справ на дві категорії. До першої відносилися справи духовні – злочини духовних осіб проти сану і своїх обов'язків, злочини проти віри – порушення різних церковних правил і постанов. До другої – всі цивільні і кримінальні справи, які були віднесені до архієрейської юрисдикції. У зв'язку із зазначеним поділом архієреї і клір залишили за собою тільки першу категорію справ, а другу передали в руки світських архієрейських чиновників: намісників, десятильників, тіунів та інших. Однак останні не могли самостійно приймати рішення у справі без попередньої доповіді архієрею. Винесення остаточного вироку по всіх судових справах завжди залишалося за архієреєм, який тільки тоді затверджував підготовлений чиновниками текст, коли отримував підтвердження тяжущихся сторін, що все відбувалося саме так, як записано в судних списках.

Висновки. Таким чином, після того як в Київській державі судочинство стало однією з головних статей княжих і церковних доходів, князь і владика починають діяти в якості громадських обвинувачів. Однак общинні начала судоустрою надовго збережуть своє значення, а в законодавчих актах пізніших періодів розвитку держави їх буде суттєво модернізовано. Потрібно зауважити, що на перших порах церковні суди не мали постійно діючого складу і збиралися в міру необхідності. Судовими повноваженнями були наділені ієрархи. Суддями також могли бути і інші особи, які призначалися церковною владою. У цей час, право на судовий захист повністю відзеркалює позицію владно-управлінських сруктур.

Список літератури:

1. Чубатий М. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. Ч. 1. Мюнхен, 1947. 88 с.

2. Становлення і розвиток держави і права Київської Русі IX – X ст. URL: https://vseosvita.ua/library/stanovlenna-i-rozvitok-derzavi-i-prava-kiivskoi-rusi-ih-h-st-425620.html

3. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І.Б. Усенка. Київ «Наукова думка». 2014. 502 с.

4. Історія економіки та економічної думки : підруч. ; за ред. В.В. Козюка, Л.А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.

5. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. Нью-йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1990. 128 с.

6. Котляр М.Ф. Історія суспільного життя Русі: Нариси. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 288 с.

7. Булкат М.С. До питання про історичний поступ судочинства на теренах України (додержавний період, періоди ранніх державних утворень і Київської Русі та входження українських земель до складу Польщі та Великого князівства Литовського). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 30(1). С. 12-15.

8. Городовенко А.В. Конституційно-правові засади модернізації системи судів загальної юрисдикції: проблеми теорії та практики: дис-я на здоб. наук. ст. к.ю.н.. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2019. 204 с.

9. Вілкул Т.Л. Руська правда. URL: http://www.history.org.ua/?termin =Ruska _pravda

10. Сокальська О.В. Коронне «scrutшшm» чи литовсько-руське «выведанье»: досудове слідство на українських землях у XVI столітті. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 49. С. 110-116.

11. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен, 1951. 131 с.

12. Падох Я. Давнє українське судове право. Мюнхен-Париж, 1949. 49 с.

Yeschenko O.V., FEATURES OF ACCESS TO JUSTICE DURING KYIVAN RUS

The article is devoted to the study of the peculiarities of access to justice during the period of existence of the times of Kyivan Rus. It is noted that in the era of the formation of the ancient Russian statehood, customs began to acquire a legal character and were transformed into judicial powers of the relevant authorities and management. It has been established that during the period of Kyivan Rus, the judicial power was given to "judges" as representatives of the community – "good people". They decided the issue of the defendant's guilt, as well as determined the type of punishment and monitored the execution of the court decision. In the administration of justice, in addition to the members of the court, there were persons specially appointed to perform certain procedural actions at all court courts: delivering defendants to the court, attending trials (with iron and water), for the execution of court decisions and other procedural actions.

It is noted that the community performed two types of procedural functions: the first includes the actual court of "good people" convened for the trial, passing and execution of the sentence, and the second – the implementation of the necessary investigative actions. Attention was focused on the fact that the basic basis of the judicial power of the community was a circular guarantee, which included a system of collective responsibility and collective mutual assistance.

It was noted that the adoption of Christianity played an important role in the process of formation of princely justice. The Church provided the princely power with strong ideological support and defined justice as the most important and exclusive prerogative of the prince. The municipal principles of the judicial system will retain their importance for a long time, and they will be significantly modernized in the legislative acts of later periods of the state's development. Hierarchs were vested with judicial powers, and judges could also be other persons appointed by the church authorities. At this time, the right to judicial protection fully reflects the position of the power and management structures.

Key words: *access to justice, Kyivan Rus, judge, prince, church courts.*

УДК 347.77
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/23

Малащенко А.О.
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано конституційно-правові норми в сфері інтелектуальної власності крізь призму регламентації видавничої діяльності. З'ясовано, що конституційно-правові норми щодо інтелектуальної власності у сфері видавничої діяльності слід розуміти як загальнообов'язкові правила поведінки учасників видавничої діяльності, встановлені чи санкціоновані державою для охорони і регулювання державно-правових відносин з інтелектуальної власності, які реалізуються через права і обов'язки суб'єктів правовідносин і забезпечуються примусовою силою держави. Оскільки видавнича діяльність здебільшого здійснюється щодо об'єктів права інтелектуальної власності, законодавство у цій сфері має великий вплив на роботу видавництв. Видавцям енциклопедій, енциклопедичних словників, періодичних збірників, збірників наукових праць, газет, журналів та інших періодичних видань належать виключні права на використання таких видань у цілому. Опублікування наукового твору передбачає комплекс дій з підготовки рукопису до публікації, відтворення визначеного тиражу видавничого оригіналу поліграфічними чи іншими технічними засобами. Вказані дії може здійснювати видавець (наукова установа) та / або видавнича організація лише за умови отримання повноважень на використання творів визначеними способами від суб'єктів, як мають виключні майнові права на твір. Для отримання права на використання об'єктів інтелектуальної власності можливо: викупити право використання об'єкта авторського права у посередника – спеціалізованого банка контенту, що надає часткове або виключне право на об'єкт авторського права; укласти договір із власником об'єкта авторського права на повне володіння об'єктом – з передачею прав власності до покупця; укласти договір із власником об'єкта авторського права на часткове володіння об'єктом, тобто купівлю ліцензії на використання об'єкта авторського права за певних умов. Автори творів, включених до таких видань, зберігають виключні права на використання своїх творів незалежно від видання в цілому, якщо інше не передбачено авторським договором. Разом з тим, законодавством України передбачено, що допускається не будь-яке використання творів з метою створення освітніх матеріалів, а лише способами відтворення, інтерактивного надання доступу до творів як ілюстрацій у виданнях, програмах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах.

Ключові слова: *конституційно-правові норми, інтелектуальна власність, видавнича діяльність, видавнича справа, правове регулювання.*

Постановка проблеми. На сьогодні видавнича діяльність стикається з багатьма викликами, серед яких піратство, складнощі з розповсюдженням цифрових екземплярів літературних творів, недостатній рівень фінансування поряд з досить низькою зацікавленістю легальними виданнями. Проте видавнича справа визначена в Україні як креативна галузь і наразі стає більш активною позиція держави щодо зміцнення видавництва як галузі. Саме тому актуальними є питання регулювання діяльності в цій сфері, а також її зв'язок з правом інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтелектуальної власності у сфері видавничої діяльності українські науковці неодноразово розглядали у своїх роботах. Серед таких: Ю. Капіца, В. Троцька, О. Улітіна та інші вчені. Утім, наявні напрацювання мають переважно фрагментарний характер.

Мета дослідження – проаналізувати конституційно-правові норми в сфері інтелектуальної власності крізь призму регламентації видавничої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи конституційно-правові норми в сфері

інтелектуальної власності крізь призму регламентації видавничої діяльності, слід передусім апелювати до їх загального розуміння та зазначити, що під цією категорією слід розуміти формально визначені, встановлені чи санкціоновані Українським народом, державою або суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки, яке регулює конституційно-правові відносини і забезпечується системою заходів державного впливу, передбачених чинним конституційним законодавством [1, с. 9]. Схожої точки зору притримуються й інші правознавці [2, с. 34–35]. Звідси випливає, що конституційно-правові норми щодо інтелектуальної власності у сфері видавничої діяльності слід розуміти як загальнообов'язкові правила поведінки учасників видавничої діяльності, встановлені чи санкціоновані державою для охорони і регулювання державно-правових відносин з інтелектуальної власності, які реалізуються через права і обов'язки суб'єктів правовідносин і забезпечуються примусовою силою держави.

Правовідносини у сфері видавничої діяльності в Україні регулюються в першу чергу Законом України «Про видавничу справу» [3]. Цей закон визначає загальні засади видавничої справи, регулює порядок організації та провадження видавничої діяльності, виготовлення та розповсюдження видавничої продукції, умови взаємовідносин і функціонування суб'єктів видавничої справи та містить загальні норми для будь-якого виду видавничої діяльності та закріплює основні положення щодо створення, реєстрації видавництва будь-якого спрямування, його роботи та припинення його діяльності.

У свою чергу, відповідно до ст. 4 Закону України «Про видавничу справу» [3], відносини у сфері видавничої справи регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, законами України «Про інформацію», «Про обов'язковий примірник документів», «Про авторське право і суміжні права», «Про державну таємницю», «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. Таким чином, як бачимо, базовий закон закріплює невичерпний перелік нормативно-правових актів, якими регулюються відносини у сфері видавничої справи, серед яких виділено Конституцію України, Господарський кодекс України, Закон України «Про авторське право і суміжні права» та інші. Однак, як влучно з цього приводу зазначає О. Уліткіна [5], у цьому переліку відсутній Цивільний кодекс України, який містить важливі для видавничої діяльності норми, щодо самої господарської діяльності видавника і щодо прав інтелектуальної власності, які дуже тісно пов'язані з нею.

Термін «видання», згідно зі ст. 1 Закону України «Про видавничу справу», означає твір (документ), що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам нормативно-правових актів з питань видавничого оформлення, поліграфічного і технічного виконання [3]. Тобто виготовлення видання передбачає процес підготовки, редакційно-видавниче опрацювання, виготовлення примірників і/або відтворення копій в електронній (цифровій) формі. Відтворення творів (їх уривків) у виданні може здійснюватися розробником без прив'язки до певного місця, водночас використання вже створеного видання, наприклад електронного підручника, може здійснюватися у місці, де здійснюється освітня діяльність (клас, аудиторія тощо), чи під час підготовки домашніх завдань (удома), або доступ до нього може бути надано через електронне (цифрове) середовище під час дистанційного навчання [4, с. 33].

Разом з тим, оскільки видавнича діяльність здебільшого здійснюється щодо об'єктів права інтелектуальної власності, законодавство у цій сфері має великий вплив на роботу видавництв. З одного боку, сам видавник повинен дотримуватись норм права інтелектуальної власності, щоб не порушувати права інших осіб. А з іншого боку, дуже часто порушуються права інтелектуальної власності самого видавника, у першу чергу в цьому випадку йдеться про авторське право [5, с. 26].

Як відомо, наприкінці 2022 року було прийнято новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX [6], в якому в тому числі відображені результату процесу гармонізації законодавства у цій сфері з нормами права Європейського Союзу, а також закріплені більш сучасні підходи щодо правової охорони та захисту об'єктів авторського права.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» [6] передбачає, що видавцям енциклопедій, енциклопедичних словників, періодичних збірників, збірників наукових праць, газет, журналів та інших періодичних видань належать виключні

права на використання таких видань у цілому. Також містить застереження, що автори творів, включених до таких видань, зберігають виключні права на використання своїх творів незалежно від видання в цілому, якщо інше не передбачено авторським договором.

Основою відносин між автором і видавництвом є договір, який повинен ураховувати інтереси обох сторін та забезпечувати баланс між ними. У цілому договори в різних сферах видавництва мають схожу основу та подібні риси, проте існують певні відмінності. Так, відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» договори про передачу прав на використання творів укладаються у письмовій формі. Однак ця ж стаття передбачає, що договір про використання твору в періодичних виданнях може укладатися в усній формі. Відповідно до вимог законодавства при укладенні договору між автором та видавцем необхідно звернути увагу на істотні умови такого договору, до яких належать строк дії договору, спосіб використання твору, територія, на яку поширюється передаване право, розмір і порядок виплати авторської винагороди. Окрім того, сторони можуть також домовитися про виконання інших умов, і договір буде вважатись укладеним тільки після того, як сторонами буде досягнуто згоди з усіх цих умов. При укладанні договору про передачу прав на використання твору важливо також пам'ятати, що предметом такого договору «не можуть бути права, яких не було на момент укладання договору», тобто за цим договором твір повинен бути спочатку створений, а вже потім права на нього можуть бути передані видавництву. Якщо ж необхідно домовитися про передачу прав на ще не створений твір, потрібно укладати договір замовлення, за яким автор зобов'язується створити у майбутньому твір відповідно до умов договору і передати його замовникові [6].

Опублікування наукового твору передбачає комплекс дій з підготовки рукопису до публікації, відтворення визначеного тиражу видавничого оригіналу поліграфічними чи іншими технічними засобами. Також може передбачатися поширення примірників твору, зокрема за передплатою; доведення творів до загального відома у мережі Інтернет тощо. Вказані дії може здійснювати видавець (наукова установа) та / або видавнича організація лише за умови отримання повноважень на використання творів визначеними способами від суб'єктів, як мають виключні майнові права на твір. З цим пов'язана необхідність надання такими суб'єктами ліцензії або укладання договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності науковій установі, що здійснює видання твору, а також надання науковою установою повноважень видавничій організації, яка здійснює підготовку наукових журналів та книжкових видань до видання та / або їх тиражування. Механізм надання повноважень визначений главою 75 Цивільного кодексу України «Розпорядження майновими правами інтелектуальної власності» та передбачає можливість укладання ліцензійного договору (ст. 1108—1110 ЦК України) [7] або договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності (ст. 1113) та інших договорів. Відповідно до ст. 429 ЦК України [7], майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. Таким чином, виключні майнові права на твір, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, мають належати автору та роботодавцю. До того ж службовим твором є твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем. До таких творів належать монографії та статті, наукові записки, звіти тощо, підготовка яких передбачена робочими планами виконання наукової тематики; а також можуть бути віднесені публікації, які автор зазначив у переліку публікацій у звіті про виконання наукової тематики. Використання таких творів, зокрема для створення інших творів (збірники, монографії, статті), є можливим лише за дозволом як автора, так і наукової установи, де працює автор, якщо інше не встановлено договором між автором та установою [8, с. 61-62].

Ряд робіт, що здійснюють працівники наукової установи або видавництва, з підготовки твору до видання пов'язані з творчою діяльністю. Це, наприклад, робота художника із розроблення дизайну (макета) обкладинки, оригінального добору шрифтів та оформлення тексту, роботи фотографів, перекладачів, упорядників, авторів оригінальних шаблонів, шрифтів тощо. Вказані твори, якщо діяльність з їхнього створення передбачена договором між працівником та роботодавцем (службовими обов'язками), є службовими. У всіх наведених випадках наукова установа / видавництво має укласти із зазначеними особами цивільно-правові договори, що передбачають передання науковій установі / видавництву

виключних майнових прав на використання таких творів (дизайн, макет обкладинки, фотографії, переклади, оригінальні шаблони оформлення видання тощо). Якщо зазначене не буде здійснено, з урахуванням, що права на твори, створені у зв'язку із виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором (ст. 429 ЦК України), вказані працівники поряд із науковою установою / видавництвом є сторонами договорів щодо видання творів. А використання створених працівниками творів без урегулювання питань їхнього використання може мати наслідком порушення авторських прав указаних працівників [8, с. 63].

Під час роботи видавництва виникає нагальна необхідність у тісній співпраці з юристом у галузі авторського права. До традиційних способів захисту об'єктів авторського права належить отримання державних і міжнародних сертифікатів та патентів, що підтверджують авторське право, а також оприлюднення створених об'єктів на більш традиційних носіях. Не менш ефективним є використання технічних засобів захисту, – криптографічних, що дозволяють зашифровувати елементи захисту та підтвердження авторських прав. Для отримання права на використання об'єктів інтелектуальної власності можливо: викупити право використання об'єкта авторського права у посередника – спеціалізованого банка контенту, що надає часткове або виключне право на об'єкт авторського права; укласти договір із власником об'єкта авторського права на повне володіння об'єктом – з передачею прав власності до покупця; укласти договір із власником об'єкта авторського права на часткове володіння об'єктом, тобто купівлю ліцензії на використання об'єкта авторського права за певних умов [9, с. 73-74].

Основні кроки вирішення авторсько-правових питань для видання наукових журналів та монографій передбачають: з'ясування дотримання авторського права під час написання наукової статті, монографії; укладання науковою установою ліцензійного договору на використання твору з автором; урегулювання питань авторського права з працівниками, що беруть участь у видавничому процесі; роботу рецензентів, редакторів; з'ясування кола осіб, що наводяться у знаку авторського права; визначення умов охорони авторського права у договорах на підготовку та випуск видавничої продукції між науковою установою та видавництвом; визначення авторсько-правових умов розповсюдження видавничої продукції визначення прав автора щодо використання та розповсюдження опублікованого твору [8, с. 59].

Ряд питань щодо повноважень автора, наукової установи; обсягу прав, які надаються видавництву; умов поширення твору, визначення осіб у знаку авторського права доцільно визначати у видавничій політиці наукових установ з їх уточненням відповідно до конкретних випадків видання творів. Відносно певних питань розроблені рекомендації та примірні договори [8, с. 60].

Цікаво, що законодавством України передбачено, що допускається не будь-яке використання творів з метою створення освітніх матеріалів, а лише способами відтворення, інтерактивного надання доступу до творів як ілюстрацій у виданнях, програмах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах. Питання звуження способів дозволеного використання творів у зв'язку з нововведеннями стали об'єктом дослідження у роботі В. Коноваленка. Дослідник зазначає, що видавці за обмеження способів використання творів зможуть тільки відтворити друковане видання з ілюстраціями, але не зможуть без порушень авторського права здійснювати перший продаж таких видань чи інше перше відчуження їх примірників, оскільки у нормі законодавства про авторське право відсутній такий спосіб використання твору, як розповсюдження примірників твору. Це може призвести до збільшення вартості друкованих підручників та погіршити їх зміст за рахунок зменшення можливостей для використання літературних і художніх творів як ілюстрації [10].

Слушною у даному контексті видається пропозиція В. Троцької [4], яка пропонує передбачити вільне використання не лише літературних і художніх творів, а й фотографічних творів, уривків аудіовізуальних творів як ілюстрацій у виданнях, програмах організацій мовлення, звукозаписах чи відеозаписах. Слід урахувати, що термін «видання навчального характеру» у законодавстві та на практиці не застосовується.

Відповідно до законодавства до переліку освітніх матеріалів, що можуть бути створені з використанням творів віднесено: видання, програми мовлення, звукозаписи чи відеозаписи. Найпоширенішим прикладом є такі видання: підручники, навчальні посібники для загальноосвітньої середньої школи, вищих навчальних закладів тощо. Після створення видання до творів, включених до нього, надається здобувачам освіти інтерактивний доступ, зокрема й під час дистанційного навчання.

Наприклад, на веб-сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» надається вільний доступ до 1 335 підручників і посібників для навчання, зокрема й до електронних версій підручників, що містять твори. Доступ надається до вже створеного видання. Тобто розробник, створюючи видання, може відтворювати твір, однак не може здійснювати інтерактивне надання доступу до твору під час створення такого видання. Виникає питання про доцільність застосування такого способу використання творів, як вільне інтерактивне надання доступу до них [4, с. 31].

Однак не все так просто, як здається. Так, приміром, ліцензування творів, які використовуються в хрестоматії, може залишити учнів без такого навчального посібника. Варто зазначити, що хрестоматія є збірником навчального характеру. Автор хрестоматії, який є укладачем збірника, підбирає твори до хрестоматії відповідно до модельної навчальної програми для закладів загальної середньої освіти, яка рекомендована Міністерством освіти і науки України. Так, відповідно до навчальної програми «Українська література. 5-6 класи» обов'язковим для навчання є твори авторів Василя Симоненка, Павла Тичини, Євгена Гуцала, Миколи Вінграновського, Всеволода Нестайка, Володимира Рутківського та інших авторів, твори яких охороняються авторським правом. Тобто усі ці твори можна використовувати у хрестоматії тільки з дозволу автора або спадкоємців автора. Для того, щоб не порушувати авторське право на твори, видавництва укладають ліцензійний договір з укладачем хрестоматії й авторами або спадкоємцями авторів творів, включених до хрестоматії [11].

За ліцензійним договором видавництву зазвичай надається виключна ліцензія на використання твору, відповідно до якої видавництво отримує монопольне право на використання твору на певний час на певній території. Варто зазначити, що така монополія породжує проблему із забезпеченням хрестоматією учнів закладів загальної середньої освіти, оскільки інші видавництва не можуть використовувати твір на період дії ліцензії. Якщо одне видавництво отримає виключну ліцензію на використання одного твору, вивчення якого є обов'язковим відповідно до навчальної програми, а інше видавництво отримає виключну ліцензію на використання іншого твору, вивчення якого є обов'язковим відповідно до навчальної програми, то видати хрестоматію без порушень авторського права буде взагалі неможливо [11].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, загальнообов'язкові правила поведінки учасників видавничої діяльності, встановлені чи санкціоновані державою для охорони і регулювання державно-правових відносин з інтелектуальної власності, які реалізуються через права і обов'язки суб'єктів правовідносин і забезпечуються примусовою силою держави, нині не позбавлені недоліки. Це свідчить про потребу їх подальшого удосконалення.

Насамкінець, зауважимо, що конституційно-правові норми щодо інтелектуальної власності у сфері видавничої діяльності потребують більш детального вивчення, з метою пошуку шляхів їх безпосереднього удосконалення.

Список літертаури:

1. Заморська Л. І. Конституційно-правові норми як специфічний вид правових норм у сучасній теорії права. *Держава і право.* 2010. № 48. С. 3-9.

2. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. К. : Наукова думка; Прецедент, 2006. 344 с.

3. Про видавничу справу: Закон України від 05.06.1997 року №318/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80#Text

4. Троцька В. Умови вільного використання творів з метою створення освітніх матеріалів та дистанційного навчання. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2023. №4-5. С. 29-36.

5. Улітіна О. Законодавче регулювання видавничої діяльності в Україні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 5. С. 25-31.

6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 року №2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

7. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15

8. Капіца Ю. М. Видавничий процес і авторське право. Наука України у світовому інформаційному просторі. Вип. 16. К.: Академперіодика, 2019. С. 59-73.

9. Пушкар О. І. Мультимедійне видавництво: навчальний посібник. 2-ге вид., допов. і переробл. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. 212 с.

10. Коноваленко В. Як ілюструвати навчальні видання за новим законом про авторське право. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/yak-ilyustruvati-navchalni-vidannya-za-novim-zakonom-pro-avtorske-pravo.html

11. Коноваленко В. Чи можна видати хрестоматію без порушень авторського права? Юридична газета. 04 серпня 2023 року. https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/chi-mozhna-vidati-hrestomatiyu-bez-porushen-avtorskogo-prava.html

Malashchenko A.O. ANALYSIS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL STANDARDS IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY THROUGH THE PRISM OF REGULATION OF PUBLISHING ACTIVITIES

The article analyzes the constitutional and legal norms in the field of intellectual property through the prism of the regulation of publishing activity. It was found that the constitutional and legal norms regarding intellectual property in the field of publishing activity should be understood as universally binding rules of conduct of participants in publishing activity, established or sanctioned by the state for the protection and regulation of state-legal relations on intellectual property, which are implemented through rights and obligations ties of subjects of legal relations are ensured by the coercive power of the state. Since publishing activities are mostly carried out in relation to objects of intellectual property law, the legislation in this area has a great influence on the work of publishing houses. Publishers of encyclopedias, encyclopedic dictionaries, periodicals, collections of scientific works, newspapers, magazines and other periodicals have exclusive rights to use such publications as a whole. The publication of a scientific work involves a set of actions for preparing the manuscript for publication, reproduction of the specified edition of the publishing original by polygraphic or other technical means. The specified actions can be carried out by the publisher (academic institution) and/ or the publishing organization only under the condition of obtaining authorization to use the works in certain ways from the subjects who have exclusive property rights to the work. To obtain the right to use objects of intellectual property, it is possible to: buy the right to use the object of copyright from an intermediary – a specialized content bank that provides partial or exclusive rights to the object of copyright; conclude an agreement with the owner of the copyright object for full ownership of the object – with the transfer of ownership rights to the buyer; conclude an agreement with the owner of the copyright object for partial ownership of the object, that is, the purchase of a license to use the copyright object under certain conditions. Authors of works included in such publications retain exclusive rights to use their works regardless of the publication as a whole, unless otherwise provided by the author's contract. At the same time, the legislation of Ukraine stipulates that not any use of works for the purpose of creating educational materials is allowed, but only by means of reproduction, interactive provision of access to works as illustrations in publications, broadcasting programs, sound recordings or video recordings.

Key words: *constitutional and legal norms, intellectual property, publishing activity, publishing business, legal regulation.*

УДК 343.985
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/24

Волошанівська Т. В.
Одеський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-1060-5412

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В статті розглядаються особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умовах воєнного стану. Вказується, що аналіз правоохоронної статистики надає можливість стверджувати, що неповнолітні, здебільшого, вчиняють кримінальні правопорушення проти власності, особливо – корисливо-насильницької спрямованості. Розслідування таких протиправних діянь має свою специфіку, зумовлену відсутністю сучасних методик, які б були орієнтовані саме на неповнолітніх осіб. На жаль, фактом залишається те, що кримінальне процесуальне законодавство надто вузько відображає особливості ювенального кримінального провадження, лише уточнюючи окремі норми. Водночас і порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану також чітко не передбачений. Вказується на необхідність врахування тенденцій розвитку кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики в умовах воєнного стану, а також перспективи прийняття нового кримінального законодавство, яке безперечно змінить загальний курс захисту прав та інтересів суспільства та держави. Водночас, взаємодія із неповнолітніми правопорушниками повинна будуватись із урахуванням положень Конституції України та положень, визначених в законодавстві, нормативно-правових та розпорядчих документах тощо. Підсумовано, що національне кримінальне процесуальне законодавство в частині особливостей здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану потребує доопрацювання в частині проведення слідчих (розшукових) дій, а також уточнення переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Такий підхід надасть можливість розширити перелік таких обставин для неповнолітніх осіб та поглибити ювенальний напрям національного кримінального процесу.

Ключові слова: *неповнолітні, діти, воєнний стан, кримінальне правопорушення, розслідування, досудове розслідування, кримінальне провадження, методика, слідчі (розшукові) дії.*

Постановка проблеми. Правовий режим воєнного стану, введений в Україні у зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації створив низку додаткових чинників, які сприяють інтенсифікації злочинності в державі. Одночасно із цим актуалізувалась низка проблем, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень та реалізацією завдань, покладених на кримінальне процесуальне законодавство. Особливо це стосується особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб, яке є апріорі специфічним. Водночас також варто зауважити, що не дивлячись на наявність низки прогалин, ця проблема досі не знайшла свого вирішення і у працях вчених-фахівців із кримінального процесу та криміналістики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості та порядок розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умовах воєнного стану є предметом наукових праць таких учених як В.М. Шевчук, В.В. Тіщенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залишились невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є визначення особливостей та порядку розслідування кримінальних правопорушень, вчинених дітьми в умовах воєнного стану.

Викладення основного матеріалу. Так, аналіз норм національного кримінального процесуального законодавства надає підставу для констатації, що у більшості випадків зміни, які були зумовлені воєнним станом стосуються спрощення порядку досудового розслідування, окремих строків, а також забезпечення можливості в актуальних випадках проводити досудове розслідування у спеціальній формі (in absentia). Окремі поло-

ження законодавства, які стосуються кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб також мають виключення, зумовлені правовим режимом воєнного стану.

Так, вчені вказують, що дія положень ч. 2 ст. 484 (слідчий, дізнавач, уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх) та ч.14 ст. 31 (суддя уповноважений на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх) КПК України може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливлюють участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Строк досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в умовах воєнного стану продовжується керівником органу прокуратури [1]. Паралельно із внесеними до кримінального процесуального законодавства змінами було також переглянуто і окремі норми кримінального законодавства, зокрема – посилено кримінальну відповідальність за окремі суспільно небезпечні діяння, вчинені в умовах воєнного стану шляхом вторинної пеналізації або криміналізації діянь.

Так, відповідно до вироку Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 травня 2023 року (справа № 703/1631/23), *неповнолітні обвинувачені, достовірно знаючи, що на всій території України діє правовий режим воєнного стану (введений в Україні на підставі Указу Президента України та Верховного головнокомандувача Збройних Сил України від 24.02.2022 № 64/2022 та Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-XI, який продовжено до 19 лютого 2023 відповідно до Закону від 16.11.2022 № 2738-1X який набрав чинності 18 листопада 2022 року), 15 лютого 2023 року, в період часу з 15 год. 46 хв. по 15 год. 58 хв., перебуваючи в приміщенні магазину «Аврора» ТОВ «Вигідна Покупка» по вул. 40 років Перемоги, 6 у м. Сміла Черкаської області, за попередньою змовою та разом, умисно, таємно, з корисливих мотивів, в умовах воєнного стану, з полиць стелажів різних відділів магазину викрали матеріальні цінності, а саме: палітру тіней для повік SAFA, в кількості 2 шт., загальною вартістю 399 грн.; 6 косметичних засобів для приготування ван, загальною вартістю 292 грн. 98 коп.; 7 пар жіночих слідів, 2 пари чоловічих шкарпеток, рум`яна для обличчя, 2 ланцюжка, з підвіскою, хайлайтер для обличчя та туш для вій, чим спричинили ТОВ «Вигідна покупка» матеріальну шкоду на загальну суму 691 грн. 98 коп.*

Вони ж, повторно, достовірно знаючи, що на всій території України діє правовий режим воєнного стану (введений в Україні на підставі Указу Президента України та Верховного головнокомандувача Збройних Сил України від 24.02.2022 № 64/2022 та Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-XI, який продовжено до 19 лютого 2023 відповідно до Закону від 16.11.2022 № 2738-1X який набрав чинності 18 листопада 2022 року), 15.02.2023, в період часу з 17 год. 50 хв. по 17 год. 59 хв., перебуваючи в приміщенні магазину «Аврора» ТОВ «Вигідна Покупка» по вул. 40 років Перемоги, 6 у м. Сміла Черкаської області, за попередньою змовою та разом, умисно, таємно, з корисливих мотивів, в умовах воєнного стану, з полиць стелажів різних відділів магазину викрали матеріальні цінності, а саме: три шоколадки «Alpinella», павербанк КР-56, вартістю 492 грн., сяючий бальзам для губ «Mermade Unicorn Poop», вартістю 99 грн 25 коп., два косметичних засоби для приготування ван, загальною вартістю 97 грн. 66 коп., жіночі сліди, жіночі шкарпетки, два набори тіней для повік, та інші косметичні засоби, чим спричинили ТОВ «Вигідна покупка» матеріальну шкоду на загальну суму 688 грн. 91 коп. Разом з обвинувальним актом на затвердження до суду надійшли угоди від 11 квітня 2023 року про визнання винуватості, згідно якої підозрюваним повинне бути призначене покарання у вигляді 5 років позбавлення волі кожній із звільненням обвинувачених від відбування покарання на підставі ст. 75, 104 КК України [2]. Таким чином, виходячи із аналізу вироку, можна підсумувати, що неповнолітніх було звільнено від покарання, не дивлячись на тяжкість вчиненого кримінального правопорушення та наявності такої кваліфікуючої ознаки як воєнний стан та вчинення кримінального правопорушення у складі організованої групи осіб. Такий підхід може призвести до ще більшої інтенсифікації злочинності неповнолітніх осіб, яка і так останні два роки має тенденцію до зростання.

Вчені вказують, що прослідковується, що до ведення воєнного стану на території нашої країни злочинність неповнолітніх більша майже у два рази, ніж після введення воєнного стану,

але чому так? Повномасштабне вторгнення та активні бойові дії внесли свої зміни до пріоритетних напрямків діяльності підрозділів Національної поліції та органів державної влади загалом. Так, діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції натепер здебільшого спрямована на розшук безвісно зниклих дітей, встановлення кількості дітей багатодітних сімей та сімей зі складними життєвими обставинами, які залишаються мешкати у зонах активних бойових дій з метою організації надання їм допомоги і евакуації у більш безпечні райони України [3, с. 217]. Постає логічний висновок, що підрозділам Національної поліції та органам державної влади загалом потрібно модернізувати та вдосконалити заходи запобігання злочинності неповнолітніх. Наше законодавство встановлює органи та служби, які мають повноваження і обов'язки здійснювати профілактичні заходи для боротьби з злочинністю серед неповнолітніх. Зокрема, органи внутрішніх справ відводиться особлива роль, оскільки вони індивідуально реалізують спеціальні заходи та забезпечують координацію цих заходів з іншими органами та службами. Крім того, вони створюють професійні умови для діяльності і співпраці інших уповноважених органів і служб. Проблема злочинності серед неповнолітніх відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному кримінально правовому середовищі [4]. Аналіз правоохоронної статистики надає можливість стверджувати, що неповнолітні, здебільшого, вчиняють кримінальні правопорушення проти власності, особливо – корисливо-насильницької спрямованості. Розслідування таких протиправних діянь має свою специфіку, зумовлену відсутністю сучасних методик, які б були орієнтовані саме на неповнолітніх осіб. На жаль, фактом залишається те, що кримінальне процесуальне законодавство надто вузько відображає особливості ювенального кримінального провадження, лише уточнюючи окремі норми. Водночас і порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану також чітко не передбачений.

Досудове розслідування за участі неповнолітніх має певні особливості, дотримання яких є важливим для забезпечення найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні; деякі особливості прямо передбачені в КПК України (залучення законного представника, педагога, психолога чи лікаря, часові обмеження допиту, тощо), а інші, хоч і не зазначені в КПК України, але активно використовують в практиці (проведення медіації за участі неповнолітніх, використання моделі «Барнахуса»). Зважаючи на це, КПК України потребує негайних змін для покращення стадії досудового розслідування за участі неповнолітніх; доречним є вживання терміну не «щодо неповнолітніх», а «за участі неповнолітніх», таким чином розуміючи не тільки особливості щодо неповнолітніх підозрюваних, але й неповнолітніх потерпілих та свідків, яким КПК України не приділяє належної уваги; новим у практиці проведення допиту неповнолітніх є використання анатомічних ляльок, які можуть використовуватись ювенальними працівниками правоохоронних органів під час допитів, що потребує проведення їх навчання; в України поширюється практика реалізації проєкту «Впровадження моделі Барнахус для захисту дітей-постраждалих від насильства», який активно підтримується Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх; створена в Україні модель «Барнахус» активніше починає використовуватись у кримінальних провадженнях з участю неповнолітніх, зокрема і на стадії досудового розслідування. Практика показує, що є необхідність відкриття Центрів захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель Барнахус) і в інших містах України; заслуговує на увагу досвід мультидисциплінарного підходу, який є досить результативним, співпраця між різними спеціалістами покращує результат, особливо щодо кримінальних проваджень за участі неповнолітніх; з'ясування та розуміння причини вчинення кримінального правопорушення є важливим елементом кримінальних правопорушень з участю неповнолітніх, адже таким чином можна попередити кримінальні правопорушення серед молоді [5]. Проте, наведені вченими пропозиції є надто узагальненими, оскільки в цьому контексті мова має йти про розвиток ювенальної юстиції, яка має включати в себе особливості здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб (стадій досудового розслідування та судового розгляду), кваліфікації та супроводу дітей педагогами, психологами, юристами та іншими особами (зокрема і тими, участь яких наразі визначена кримінальним процесуальним законодавством як обов'язкова).

В умовах воєнного стану розвиток ювенальної юстиції призупинився, що можна пояснити з точки зору наявності інших, більш пріоритетних напрямів удосконалення кримінального провадження. Зокрема, це стосується кримінальних

проваджень по злочинам проти основ національної безпеки України, воєнних та міжнародних злочинів, злочинів агресії тощо. Вчені відмічають, що у кримінальних провадженнях, в яких відомості про кримінальне правопорушення, за винятком злочинів, що стосуються планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, застосування зброї масового знищення чи геноциду, внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесена постанова про початок досудового розслідування у порядку, встановленому ст. 615 КПК, від дати введення воєнного стану і до дати його припинення чи скасування строк досудового розслідування до дня повідомлення особі про підозру становить тридцять місяців. Водночас строк досудового розслідування може бути продовжений. Отже, Закон № 3341-IX дозволить підвищити ефективність досудового розслідування кримінальних проваджень в умовах воєнного стану, і навіть тих, по яких жодній особі не повідомлено про підозру, а також забезпечити збирання доказів та належну фіксацію воєнних злочинів та геноциду. Проте варто зауважити, що за загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, згідно з якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце. Тобто наведені зміни до КПК України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану, які прийняті цим Законом, можуть бути застосовані лише до злочинів, які скоєні після набрання чинності цим Законом [6]. Отже, вказане надає можливість говорити про необхідність в унормуванні принципів взаємодії із неповнолітніми кримінальними правопорушниками в межах досудового розслідування. Актуальним напрямом розвитку також може стати методика розслідування кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб, вчинених в умовах воєнного стану.

Умови воєнного стану здатні поєднувати в собі одночасно декілька обставин, що значно підвищує ступінь суспільної небезпечності вчинюваних кримінальних правопорушень, серед яких на особливу увагу заслуговують такі, як-то: масовий характер; поширення різних форм співучасті починаючи від вчинення кримінальних правопорушень групою осіб аж до різновидів злочинних організацій; наявність багатьох потерпілих; множинність кримінальних правопорушень; збіг уразливого стану окремої особи з уразливим станом цивільного населення в цілому; вчинення багатьох діянь з особливою жорстокістю; розповсюдження різноманітної зброї, військової техніки, вибухових пристроїв та інших предметів, які можуть бути використані як знаряддя учинення кримінально протиправних діянь способом, небезпечним для життя багатьох осіб; наявність мотивів національної нетерпимості тощо. Як бачимо, умови воєнного стану є специфічною «сумішшю тих обставин, що закріплені в КК як кваліфікуючі або особливо кваліфікуючі. Таке поєднання, очевидно, є більш суспільно небезпечним, ніж кожна ознака окремо. Тому умови воєнного стану виправдано закріплювати як особливо кваліфікуючі ознаки низки кримінальних правопорушень. Якщо здійснювати порівняння суспільної небезпечності (антицінності) за аксіологічною шкалою, простому (основному) складу кримінального правопорушення, на нашу думку, відповідатиме якість «поганого», кваліфікованому – «гіршого», а особливо кваліфікованого – «найгіршого» [7]. Такий кримінально-правовий підхід повинен бути врахований і у нормах кримінального процесуального законодавства, особливо це стосується порядку проведення відносно неповнолітніх осіб слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Умови воєнного стану, що нині загрожують самому існуванню Українського народу та України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, дійсно можна вважати найгіршими, найбільш небезпечними серед усіх можливих. Звідси випливає, що і покарання, які можуть бути застосовані до винних осіб, мають бути одними з найсуворіших (якщо не найсуворішими) для конкретного виду кримінальних правопорушень. Далі перейдемо від соціальної до правової характеристики воєнного стану. В Україні дефініція поняття воєнного стану є законодавчо закріпленою. За ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям

та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень». Схожа дефініція міститься й у ст. 1 Закону України «Про оборону України». З цього визначення можна виокремити такі ознаки воєнного стану: 1) це правовий режим, а не фактичне ведення воєнних дій. У свою чергу, війні як формі воєнного конфлікту для розв'язання міждержавних суперечностей шляхом двостороннього застосування воєнної сили найчастіше притаманне запровадження цього правового режиму, тобто воєнні дії виступають передумовою, що зумовлюють і супроводжують воєнний стан; 2) воєнний стан має бути введений у встановленому законом порядку за наявності відповідних підстав (рішення про його введення приймає Президент України в разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України – п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, указ Президента про введення воєнного стану затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення – п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції); 3) режим воєнного стану може поширюватися як на всю територію держави, так і на її окремі місцевості; 4) особливості воєнного стану полягають у наданні специфічних повноважень органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям і органам місцевого самоврядування та в обмеженні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб; 5) правообмеження, обумовлені воєнним станом, обов'язково повинні мати чітко визначений строк дії [7]. Необхідно також враховувати тенденції розвитку кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики в умовах воєнного стану, а також перспективи прийняття нового кримінального законодавство, яке безперечно змінить загальний курс захисту прав та інтересів суспільства та держави. Водночас, взаємодія із неповнолітніми правопорушниками повинна будуватись із урахуванням положень Конституції України та положень, визначених в законодавстві, нормативно-правових та розпорядчих документах тощо.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало можливість констатувати, що національне кримінальне процесуальне законодавство в частині особливостей здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану потребує доопрацювання в частині проведення слідчих (розшукових) дій, а також уточнення переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Такий підхід надасть можливість розширити перелік таких обставин для неповнолітніх осіб та поглибити ювенальний напрям національного кримінального процесу.

Список літератури

1. Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану. URL: https://syrota.com.ua/blog/osoblyvosti-kryminalnoho-provadzhennia-u-period-voiennoho-stanu/

2. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26 травня 2023 року (справа № 703/1631/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111116469

3. ЯковлеваТ. Деякі аспекти злочинності неповнолітніх в умовах дистанційного навчання під час дії воєнного стану. Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. 2022. С. 217.

4. Бортник А.С. Деякі аспекти кримінальної політики щодо злочинності неповнолітніх. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-29

5. Хмелевська Н. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень за участі неповнолітніх. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/34.pdf

6. Мартиненко О., Боярський Н. Настільний путівник висвітлення справ, пов'язаних зі збройним конфліктом в Україні. Київ: ТОВ «Вістка», 2021. 122 с.

7. Оробець К.М. Кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану: суспільна небезпечність та законодавче закріплення. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6374/13410-1?inline=1#:~:text=15.,Page%203&text=%D1%82%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BD%2C%20%D1%89%D0-%BE%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%80%D1%96%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D0%B2,%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D1%83%D1%8E%D1%87%D1%96%20%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B8%20%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0

%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C.

8. Корнієнко М.В. Деякі аспекти використання міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей. *Прикарпатський юридичний вісник*.2020. № 1. С. 88–92.

Voloshanivska T. V. PECULIARITIES OF INVESTIGATING JUVENILE CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW

The article examines the peculiarities of the investigation of criminal offenses committed by children under martial law. It is indicated that the analysis of law enforcement statistics makes it possible to assert that minors, for the most part, commit criminal offenses against property, especially those of a selfish and violent nature. The investigation of such illegal acts has its own specificity, due to the lack of modern methods that would be focused specifically on minors. Unfortunately, the fact remains that criminal procedural legislation too narrowly reflects the peculiarities of juvenile criminal proceedings, only clarifying certain norms. At the same time, the procedure for carrying out criminal proceedings against minors under martial law is also not clearly provided for. It is indicated the need to take into account the trends in the development of criminal law and criminal procedural policy in the conditions of martial law, as well as the prospects of adopting new criminal legislation, which will undoubtedly change the general course of protection of the rights and interests of society and the state. At the same time, interaction with juvenile delinquents should be built taking into account the provisions of the Constitution of Ukraine and the provisions defined in legislation, regulatory and administrative documents, etc. It is concluded that the national criminal procedural legislation in terms of the specifics of criminal proceedings against minors under martial law needs to be revised in terms of conducting investigative (search) actions, as well as clarifying the list of circumstances that must be proven in criminal proceedings. This approach will provide an opportunity to expand the list of such circumstances for minors and deepen the juvenile direction of the national criminal process.

Key words: *minors, children, martial law, criminal offense, investigation, pre-trial investigation, criminal proceedings, methodology, investigative (search) actions.*

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/25

Монін І.В.
Класичний приватний університет
ORCID ID: 0000-0001-8785-8699

КВАЛІФІКАЦІЯ ТА РОЗПОДІЛ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА НЕЗАЛЕЖНО ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ

У статті досліджуються питання визначення особливостей покарання за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми в умовах воєнного стану.

Також було проаналізовано розуміння кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням службовим становищем службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми із суміжними складами.

Досліджено окремі проблеми розмежування та кваліфікації складів кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням владою, службовим становищем або повноваженнями з суміжними складами кримінальних правопорушень та питання призначення покарання за зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями.

Досліджено відношення ст. 364-1 КК України, по відношенню до багатьох кримінальних правопорушень, які вчиняються шляхом використання службового становища, як загальної по відношенню до них; в тому числі про норми, які містяться в інших розділах КК України та вступають в конкуренцію загальної та спеціальної норми із ст. 364, 364-1 КК України.

Тут ми захотіли зробити аналіз особливостей кримінального закону в частині відповідальності за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми в умовах воєнного стану порівняно з іншими складами злочинів та висвітлити окремі її проблеми.

Ключові слова: *зловживання повноваженнями, зловживання правом, кримінальна відповідальність, покарання, службова особа, суміжні склади, юридична особа.*

Постановка проблеми. Саме діяльність службових осіб відображає політичні, соціальні, економічні, гуманітарні, правоохоронні та екологічні функції держави тощо. Від того, як будуть реалізовані ними їхні повноваження, й залежатиме реалізація відповідних реформ, розвиток громадянського суспільства у цілому в Україні, ставлення громадян (їх довіра) до державного апарату України. Саме тому праця над теоретичними та прикладними завданнями протидії зловживанням повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми із суміжними складами є актуальними та на часі. Проте за період незалежності України відбулося значне поширення злочинності службових осіб. Відповідно до щорічних звітів міжнародної організації «Transparency International» (TI) Україна традиційно оцінюється як держава із значним рівнем корупції, що ставить Україну в один ряд з країнами, які вважаються в Європі найбільш корумпованими, відповідно це негативно впливає на наш міжнародний авторитет [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правовим проблемам корупційних злочинів присвячена значна кількість наукових робіт, наступних авторів: П. П. Андрушко, І. А. Артеменко, М. І. Бакай, О. Л. Гуртовенко, О. О. Дудоров, В. П. Коваленко, О. К. Марін, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Т. І. Слуцька, А. А. Стрижевська, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, І. І. Чугуніков. Проте дослідження проблем корупційних злочинів виявляє низку спірних чи взагалі все ще невирішених питань, особливо це стосується їх кваліфікації.

Метою статті є дослідження сучасних проблем визначення особливостей кваліфікації та розподілу складів кримінальних правопору-

шень, пов'язаних зі зловживанням повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми із суміжними складами в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. З 2015 року в кримінальному законодавстві України з'явилося поняття корупційного злочину. І сьогодні статтею 45 КК України (у примітці) передбачено, що корупційними кримінальними правопорушеннями вважаються кримінальні правопорушення, у випадку їхнього вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 369-2 КК України та кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 [5].

Так, вагу кримінально-правової кваліфікації можна відобразити наступним чином: вказавши на ті питання, вирішення яких обумовлює завершена кваліфікація. Причому це можна зробити лише для тих випадків, коли вона буде правильною. Неправильна кримінально-правова кваліфікація тягне за собою таке ж помилкове вирішення інших питань, матеріально-правових, процесуальних, кримінологічних та криміналістичних як і її не вирішення [17, с. 37].

Так, при аналізі питань кваліфікації кримінальних правопорушень не можна оминути увагою задачу кваліфікації при конкуренції загальної та спеціальної норми. Вірна кваліфікація кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, аргументоване подолання конкуренції кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені службовими особами, вимагають з'ясування того, як саме диференціація кримінальної відповідальності службових осіб у межах розділу XVII Особливої частини КК всієї Особливої частини КК впливає на відповідальність службових осіб за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених в інших розділах КК [7, с. 253].

Склади злочинів, передбачених ст. ст. 364, 364-1, 365-2 КК України є суміжними. А розмежувальною ознакою у цих складах кримінальних правопорушень є суб'єкт кримінального правопорушення. Таким чином, після доповнення КК України ст. 364-1, по відношенню до багатьох кримінальних правопорушень, які вчиняються шляхом використання службового становища, вона стала такою ж загальною, як і ст. 364 КК України (саме ця стаття до цього вважалася загальною). Це відбувається у таких статтях КК України: ч. 4 ст. 157, ст. 172, ч. 2 ст. 191, ст. 210, ч. ч. 1, 3, 4 ст. 220-1, ст. 222-1, ст. 223-2, ст. 232-2, ст. 238, ст. 351, ст. 351-1, ст. 366.

Проте норма, об'єктивована у ст. 364 КК України, залишається спеціальною нормою щодо таких норм КК України: ст. 146-1, ч. 2 ст. 184, 211, 328, 330, 364-2, 365-3, 366-2, 366-3, 371, 372, 373, 374, 375, ст. 380. Хоча й існує ряд думок, що умисне здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України голосування замість іншого народного депутата України має ознаки перевищення влади, а не зловживання владою тощо, з чим ми не погоджуємося [4]. Теж є низка кримінальних правопорушень, які можуть вчинятися як службовою особою, так і особою, яка здійснює професійну діяльність (що не пов'язана з наданням публічних послуг), або іншою особою. В тому числі кримінальна відповідальність за такі правопорушення встановлена в таких статтях КК України: 132, 137, 145, 173, 175, 183, ч. 2 ст. 209, 212, 212-1, 218-1, 219, 232, 232-1, 236, 253, 271, 376-1, ст. 381.

У низці наступних норм :ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 154, ч. 2 ст. 158-2, ч. 4 ст. 158-3, ч.2 ст. 159, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169, ч. 2 ст. 171, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 201-1, ч. 2 ст.205-1, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 206-2, ч. 3 ст. 229, ч. 3 ст. 240-1, ч. 2 ст. 248, ч. 2. ст. 258-1, ч.2 ст. 254-4, ч. 2 ст. 262, ч. 4 ст. 267-1, ч. 5, ст. 298, ч. 3 ст. 298-1, ч.2 ст. 303, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 320, ч. 2 ст. 332, ч. 2 чт. 232-1, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 344, ч. 2 ст. 382, ч. 2 ст. 397, ч. 2 ст. 436-1, ч. 2 ст. 447 КК України, вчинення кримінального правопорушення «службовою особою з використанням службового становища», «у зв'язку з виконанням службового обов'язку», «з використанням службового становища», «службовою особою», «шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем», «службовою особою з використанням влади чи службового становища», виступає кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення. Разом із тим, об'єктивовані у ст. ст. 384 та 385 КК України, можуть вступати в конкуренцію із нормою, об'єктивованою у ст. 365-2 КК України.

Існує наступний спосіб встановити наявність конкуренції загальної та спеціальної норми, відповідно до нього треба припустити, що певної статті в Особливій частині КК немає взагалі та поставити питання про те, чи залишаться караними передбачені нею діяння. Якщо знайдеться

інша стаття, яка встановлює за них відповідальність, тоді існує конкуренція [11, с. 270].

Проте досліджувані склади злочинів (ст. 364, 364-1, 365-2 КК України) є злочинами із матеріальним складом. Істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 вважається така шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. А вище перелічені склади злочинів передбачають інші наслідки. Тому вище перелічені норми, не завжди будуть спеціальними стосовно ст. 364 та 364-1 КК України, а лише у випадку, коли передбачають тотожні наслідки. Також обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 364 та 364-1 КК України, є мета – одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, а вище перелічені склади злочинів не містять такої ознаки. Тому вони будуть вступати в конкуренцію загальної та спеціальної норми із ст. 364, 364-1 КК України лише в тих випадках, коли вчиняються з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи. Проте, не дивлячи на це, всі ці діяння усе одно є спеціальними видами зловживанням правом службовими особами [6].

Положення про те, що при конкуренції загальної та спеціальної норм застосовується норма спеціальна, належить до числа загальновизнаних. Наявні й логічні підстави такого вирішення конкуренції загальної та спеціальної норм, які в цілому зводяться до того, що, оскільки законодавець навмисно виділив спеціальну норму, застосовувати необхідно саме її [10, с. 112-116].

Незважаючи на те, що за злочини, перелічені у ст. ст. 364 та 364-1 КК України, передбачена кримінальна відповідність в окремій статті КК України (ч. 2 ст. 191 КК України), на практиці діяння, які мають усі ознаки привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, часто кваліфікують за ст. 364 або ст. 364-1 КК України [5].

Наприклад, Саприкіна М. В. зазначає, що помилки у кваліфікації цих злочинів пов'язані з тим, що склади злочинів, передбачених ст. 191 та 364 КК України, мають спільні ознаки, наявність яких без їх всебічного аналізу іноді дуже ускладнює рішення про ту чи іншу кваліфікацію дій винного. Певні складнощі при розмежуванні розкрадання та зловживання службовим становищем, на її думку, пояснюються тим, що в обох випадках посадова особа діє умисно, з корисних намірів, у результаті здійснення злочину можуть бути спричинені майнові збитки, а самі дії можуть збігатися за зовнішніми ознаками, проте, на думку науковиці, злочин, передбачений ст. 364 КК України, не пов'язаний безпосередньо із безоплатним зверненням (вилученням) посадовою особою у свою власність державного чи колективного майна. Таким чином, для отримання незаконного прибутку посадова особа, зловживаючи владою або службовим становищем, деякий час використовує державні або колективні засоби виробництва, працю підзвітних працівників, механізми тощо [15, с. 130-137].

У п. 23 Постанови Пленуму ВСУ № 10 від 06. 11. 2009 року «Про злочини проти власності» зазначено, що у статті 191 КК передбачено відповідальність за три форми вчинення злочину: привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Вони характеризуються умисним протиправним і безоплатним оберненням чужого майна на свою користь чи на користь іншої особи. Предметом привласнення та розтрати є лише те чуже майно, яке було ввірене винній особі чи перебувало в її законному віданні, тобто таке майно, що знаходилося в неї на законних підставах і стосовно якого вона здійснювала повноваження щодо розпорядження, управління, доставки, використання або зберігання тощо. При привласненні ці повноваження використовуються для обернення винною особою майна на свою користь, а при розтраті – на користь інших осіб, зокрема це може бути відчуження майна іншим особам для споживання як подарунок чи товар, в обмін на інше майно тощо. Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем полягає в незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби [14].

Зауважимо, що у судовій практиці досі немає єдиного підходу до кваліфікації заволодіння чужим майном з використанням службового становища. І, навіть, коли розглядаються подібні ситуації з подібними обставинами – подібні правовідносини кваліфікуються по-різному. Якщо виходити з положення, що ст. ст. 364 або 364-1 КК України з ч. 2 ст. 191 КК України співвідносяться як загальна та спеціальні норми. То відповідальність за ст. ст. 364 та 364-1 КК України відрізняється від відповідальності за ч. 2 ст. 191 КК України. Так, об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачена статями 364 та 364-1 КК

України, є суспільні відносини щодо правильної діяльності службових осіб, у той час як об'єктом злочину, відповідальність за який передбачена у ч. 2 ст. 191 КК України, є суспільні відносини щодо власності. Зловживання владою або службовим становищем при вчиненні діянь, кримінальна відповідальність за які передбачена у ч. 2 ст. 191 КК України, є лише способом вчинення злочину. Основним безпосереднім об'єктом складу злочину, відповідальність за який встановлено у ч. 2 ст. 191 КК України, є суспільні відносини власності, а суспільні відносини щодо правильної діяльності службових осіб є додатковим безпосереднім об'єктом злочину. Тому не можна діяння, вчинене службовою особою з використанням службового становища або повноважень, яке має всі ознаки злочину проти власності, кваліфікувати за ст. 364 або 364-1 КК України, адже такі діяння посягають на інший об'єкт кримінально- правової охорони, і діяння, які посягають на відносини власності, є більш суспільно небезпечними, ніж діяння, які посягають на правильну діяльність службових осіб. Тому за ч. 2 ст. 191 КК України слід кваліфікувати реалізацію товарів, робіт чи послуг за завищеними цінами, переказ коштів за безтоварними господарськими операціями (фіктивними договорами), безпідставну виплату премій та інші діяння, які мають ознаки кримінальних правопорушень проти власності.

Окремо виділяють проблему розмежування складів кримінальних правопорушень. У кримінально-правовій літературі термін «розмежування» використовують для позначення процесів мислення і їхніх результатів, що полягають у розмежуванні різних явищ, понять [8, с. 43]. У межах системи всіх законодавчих моделей кримінально караної поведінки є множина систем складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками. Ці системи можуть пересікатися, оскільки один і той самий склад кримінального правопорушення може мати кілька груп спільних ознак з різними складами кримінальних правопорушень [8, с. 46].

Зміст розмежування складів кримінальних правопорушень полягає у визначенні місця і зв'язків конкретного складу кримінального правопорушення у системі складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками, як її елемента, що здійснюється шляхом порівняння змісту та встановлення відношення між обсягами понять, що відображають кореспондуючі ознаки складів кримінальних правопорушень [8, с. 48].

За своїм обсягом поняття «розмежування складів кримінальних правопорушень» поширюється на певний мислений процес (діяльність) і його результат. Як діяльність, розмежування складів кримінальних правопорушень – це процес порівняння змісту ознак складів кримінальних правопорушень, що призводить до (встановлення) виявлення їх функцій: спільних, розмежувальних, спеціальних, додаткових; процес визначення типів співвідношення між складами кримінальних правопорушень зі спільними ознаками. Ця діяльність здійснюється з метою виявлення складів кримінальних правопорушень, які відповідають вчиненому кримінальному правопорушенню. Останнє і є результатом і метою діяльності з розмежування складів кримінальних правопорушень у кримінально- правовій кваліфікації. Цей результат розмежування складів кримінальних правопорушень дасть можливість вибрати норму (норми), яка підлягає застосуванню в кожному конкретному випадку [8, с. 48]. Зазначимо, що необхідність у розмежуванні складів злочинів може виникнути навіть у межах однієї статті кримінального закону.

Особи, уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, можуть виконувати владні, організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції. Тобто особи, уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, можуть зловживати як владою, так і службовим становищем, тому слід з'ясовувати, яке саме зловживання було вчинене, і вказувати на це у формулюванні обвинувачення [13].

Коли мова йде про кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, найбільше проблем виникає за розмежування складів кримінальних правопорушень у тих випадках, коли службова особа, крім службових обов'язків, здійснює професійні обов'язки. У цих випадках потрібно пам'ятати про необхідну ознаку службових кримінальних правопорушень – вчинення злочинного діяння з використанням службового становища [6].

Ще раніше науковці зазначали, що між службовими кримінальними правопорушеннями і цією ознакою є тісний і безумовний зв'язок. Якщо службова особа вчиняє кримінальне правопорушення без використання свого становища – таке кримінальне правопорушення не буде службовим. Це теоретичне положення слід мати на увазі, коли службова особа одночасно виконує свої вузькопрофесійні обов'язки, які не є службовими. Так, головний лікар може проводити операції як лікар-хірург, директор школи – викладати як учитель,

очільник юридичної фірми – виступати в суді як адвокат і. т. д. У випадку вчинення такою особою правопорушення, пов'язаного з працею, неодмінно виникає питання, чи буде воно службовим. Правильну відповідь можна отримати, якщо проаналізувати, у зв'язку з якою діяльністю було вчинено кримінальне правопорушення, використовуючи своє службове становище – тоді кримінальне правопорушення буде службовим, чи виключно використовуючи свої професійні функції – тоді службового кримінального правопорушення не буде. Тоді кримінальні правопорушення, суб'єктом яких є службова особа, є суміжними із професійними кримінальними правопорушеннями [16, с. 10].

Отже, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та у сфері професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, слід відмежовувати від кримінальних правопорушень, які вчиняються у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності (не пов'язаної з наданням публічних послуг), а саме: Ненадання допомоги хворому медичним працівником (Стаття 139 КК України); Привласнення, розтрата майна (ч. 1 ст. 191 КК України); Порушення правил екологічної безпеки (Стаття 236 КК України); Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (Стаття 276 КК України); Здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин (Стаття 276-1 КК України); Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (Стаття 284 КК України); Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (Стаття 285 КК України); Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (Стаття 319 КК України); Порушення встановленого порядку до клінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів (Стаття 321-2 КК України) [5].

Також кримінальні правопорушення, які вчиняються службовими особами, слід розмежовувати із кримінальними правопорушеннями у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Не дивлячи на це, суди часом не враховують того, що особи, які надають публічні послуги, не є службовими особами і, крім ст. 365-2 КК України, інкримінують статті, суб'єктом яких може бути лише службова особа.

Щодо розмежування умисних та необережних кримінальних правопорушень, то у випадку неналежного виконання службовою особою або особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, своїх обов'язків, також суди нерідко неправильно встановлюють форму вини у подібних випадках, що призводить до неправильної кримінально-правової кваліфікації вченого.

За думкою Свєтлова О. Я., серед норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за діяння службових осіб, є лише три загальні, це ті, які передбачають відповідальність за службові зловживання, перевищення та недбалість, усі інші норми – спеціальні щодо них, розглядаючи їх як суміжні [16, с.16]. З іншого боку, Андрушко П. П. та Стрижевська А. А., вказували, що перевищення влади або службових повноважень є різновидом зловживання владою або службовим становищем, а основні склади злочинів, передбачені ч. 1 ст. 364 та ч.1. ст. 365 КК України, співвідносяться між собою як загальна (ч. 1 ст. 364) та спеціальна (ч. 1 ст. 365) [6, с. 244].

О. К. Марін зазначає, що діяння, які традиційно входили у розуміння поняття «перевищення влади чи службових повноважень», охоплюються поняттям «зловживання владою або службовими повноваженнями», і вчинення їх залежно від суб'єкта повинно кваліфікуватися або за ст. 364 КК України – умовно кажучи зловживання службовими особами публічного права чи ст. 364-1 КК України – зловживання службовими особами приватного права за умови вчинення посягання «з метою одержання неправомірної вигоди» [10].

Гора Р. М. зазначає, що доцільним є визнання перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права різновидом зловживання повноваженнями (так само, як і перевищення влади або службового становища представниками влади або ж іншими (окрім працівників правоохоронних органів) службовими особами так званих юридичних осіб публічного права – різновидом зловживання владою чи службовим становищем) [9, с. 76-77].

Хавронюк М. І. дотримується протилежної думки й зазначає, що умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих повноважень (крім дій, передбачених ч. 2 ст. 365 КК), будь-якою іншою публічною службовою особою, крім працівників правоохоронних органів, може потягнути за собою лише адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову відповідальність, можливостями яких треба користатися повною мірою в усіх

необхідних випадках через механізми, передбачені Кодексом адміністративного судочинства, Кодексом про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом, законами, що визначають підстави дисциплінарної відповідальності службових осіб [12].

Ще у пояснювальній записці до закону № 746-VII від 21.02.2014 було вказано, що внесення змін до КК України сприятиме гармонізації національного кримінального законодавства із положеннями Конвенції ООН проти корупції [1-3].

Щодо відбування покарання Так, у разі призначення покарань за сукупністю злочинів, один з яких є корупційним, звільнення від відбування покарання не застосовується (Наприклад, в постанові Верховного Суду від 23 лютого 2022 року у справі № 154/675/21 висловлено правову позицію за змістом якої інкриміновані особі кримінальні правопорушення, передбачені частинами 2, 3 статті 191 КК, є корупційними, у зв`язку з чим суд дійшов правильного висновку, що підстави для застосування до засудженої положень ст. 75 КК відсутні. Чи згідно з правовою позицією, яка викладена в постанові Верховного Суду від 05 серпня 2020 року у справі № 734/631/19, суд дійшов висновку, якщо одне з кримінальних правопорушень, за вчинення якого засуджено особу, є корупційним, звільнення від відбування покарання, остаточно призначеного за вироком суду, не застосовується (ст. 75 КК)).

На завершення у статті наведено комплексний огляд кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності службовими особами суб'єктів приватного права.

Такий підхід вирішить описану вище проблему та дозволить встановити кримінальну відповідальність як за діяння, які мають ознаки відповідно до вимог кримінального закону та потреб практики.

Також такий підхід сприятиме реалізації принципу правової визначеності, бо диспозицію буде сформульовано чітко та зрозуміло.

Низка диспозиції статей XVII розділу Кримінального кодексу України ще містять незрозумілі терміни, не розкриті в діючому законі і, створюючи перешкоди для правильної кваліфікації, і також потребують подальшого врегулювання.

Тут нами викладено пропозицію щодо авторського бачення доповнення статті щодо зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми:

«1. Службова особа юридичної особи приватного права, яка зловживає своїми повноваженнями в умовах воєнного стану, тобто у воєнний час або в період оголошення мобілізації, або в період введення обмежень та заходів, передбачених законом про воєнний стан, що спричиняє шкоду державі або громадянам, тягне за собою відповідальність перед законом.

2. Під зловживанням повноваженнями розуміються наступні дії:

а) незаконне втручання в діяльність владних органів;

б) зловживання владою для особистого збагачення або користування;

в) порушення прав і свобод громадян;

г) використання підроблених або фальсифікованих документів чи інформації.

3. За вчинення зловживання повноваженнями в умовах воєнного стану службова особа юридичної особи приватного права може бути позбавлена відповідних посад та піддана адміністративним, цивільним або кримінальним санкціям відповідно до законодавства.

4. Дії, передбачені цією статтею, розглядаються та розслідуються згідно з процедурами, встановленими відповідно до законодавства про воєнний стан.». І це тільки загальне формулювання. Конкретний текст статті потребує детального обговорення і коригувань, а також врахування всієї специфіки законодавства нашої країни».

Чітко окреслено визначення та елементи зловживання владою, а відповідні кримінальні правопорушення класифіковано та розподіллено. У статті також висвітлено відповідні склади та покарання за ці правопорушення. Важливо розуміти та розглядати ці кримінальні правопорушення, щоб забезпечити належне функціонування суб'єктів приватного права та захистити осіб від зловживання владою. Загалом, ця стаття є цінним ресурсом для юристів та окремих осіб, які прагнуть зрозуміти та запобігти зловживанню владою в приватних юридичних особах тощо.

Список використаної літератури:

1. Закон України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції" 21 лютого 2014 року № 746-VII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-18#Text

2. Конвенція ООН проти корупції, ратифікованих Україною. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

3. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

6. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. Київ : Юрисконсульт, 2006. 344 с.

7. Анісімов Г. М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем. *Вісник* Асоціації кримінального права України. 2014. № 2 (3). С. 250-268. URL : http://nauka.n1u.edu.ua/wp- content/up1oads/2015/07/3_21.pdf

8. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів. Львів. держ. ун-т внутрішніх справ. 2013. 712 с.

9. Вирок Октябрського районного суду м. Полтава у справі № 554/4055/15-к). URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/43515283

10. Марін О. К. Потенційні проблеми застосування норм про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013-2014 років в Україні: матеріали міжнародного симпозіуму (24-25 жовтня 2014 року, м. Львів). Київ, 2014. С. 112-116.

11. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 511 с.

12. *Науковий* висновок М. І. Хавронюка щодо способу застосування Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21 лютого 2014 року № 746-VII. URL : https://pravo.org.ua/ua/news/5059

13. Обов'язки осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. *Головне управління ДПС у Луганській області*. URL : https://lg.tax.gov.ua/diialnist/zapobigannya-proyavam-koruptsii-/informatsiyni-materiali/445900.html

14. Огляд судової практики ККС у складі ВС у провадженнях про злочини проти власності. *Верховний Суд.* URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_KKS.pdf?fbcHd=[wAR201PReOXaZVtcFMZ3PoN99khu6zS4Nhfb_KnHa3KMf_AWSfYZ0Gx6ORGU

15. Саприкіна М. В. Про деякі спірні питання кваліфікації злочинів, передбачених ст. 191 КК України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2009. № 4. С. 130-137. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2009_4_18/

16. Свєтлов А. Я. Відповідальність за посадові злочини. Київ : Наукова думка, 1978. 393 с.

17. Яциніна М.-М. С. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст. ст. 364, 364-1, 365-2 КК України : дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.08. Львівський національний університет імені Івана Франка МОН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021. 252 с.

Monin I.V. QUALIFICATION AND DISTRIBUTION OF COMPOSITION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO ABUSE OF AUTHORITY BY AN OFFICIAL OF A LEGAL ENTITY OF PRIVATE LAW REGARDLESS OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM WITH RELATED COMPOSITIONS

The article explores the issue of determining the specifics of punishment for abuse of authority by an official of a legal entity under private law, regardless of the organizational and legal form in the conditions of martial law.

The understanding of the qualification of criminal offenses related to the abuse of official position by an official of a legal entity of private law was also analyzed, regardless of the organizational and legal form with adjacent departments.

Separate problems of distinguishing and qualifying the components of criminal offenses related to the abuse of power, official position or authority with related components of criminal offenses and the issue of punishment for abuse of power, official position or authority were studied.

The relation of Art. 364-1 of the Criminal Code of Ukraine, in relation to many criminal offenses that are committed by using the official position, as a general rule in relation to them; including the norms that are

contained in other sections of the Criminal Code of Ukraine and enter into competition with the general and special norms from Art. 364, 364-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Here we wanted to analyze the specifics of the criminal law in terms of responsibility for abuse of authority by an official of a legal entity of private law, regardless of the organizational and legal form, in the conditions of martial law, compared to other types of crimes, and highlight some of its problems.

Keywords: *abuse of authority, abuse of law, criminal liability, punishment, an official, adjacent warehouses, legal person.*

Відомості про авторів

Буга В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ

Биков І.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії з проблемних питань кримінального аналізу Одеського державного університету внутрішніх справ, адвокат

Волошанівська Т. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ

Гавриленко Н.В. – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, обліку та підприємництва Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Гуйван П.Д. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Давиденко С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дорошенко К.К. – аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Дерець В.А. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Єщенко О.В. – суддя П'ятого апеляційного адміністративного суду

Ісаєнко Є.Г. – аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Коваленко А. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Коломоєць Т.О. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Кострицький В.В. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри приватно-правових дисциплін Одеського національного морського університету; суддя Одеського апеляційного суду

Кривопуск Д.Л. – здобувач вищої освіти IV курсу бакалаврату Національного університету «Чернігівська політехніка»

Левківська В.М. – аспірантка кафедри економічного права та економічного судочинства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; юрист 1-ї категорії Центру європейських студій Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Литвиненко О.Ю. – аспірант Класичного приватного університету

Луценко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Малащенко А.О. – аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Маринич О.Ю. – ад'юнкт Донецького державного університету внутрішніх справ

Мацелюх І. А. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мінка Т.П. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

Монін І.В. – аспірант, Класичного приватного університету, м. Запоріжжя ,Україна

Огурченко В.Г. – кандидат юридичних наук, докторант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Свінцицький А.В. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України

Сергієнко О.В. – кандидат юридичних наук, член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шаблистий В.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шарая А.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Шпомер А.І. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Національного університет «Чернігівська політехніка»

Якущенко Е.Р. – студент міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 5 2023

Коректура • *Н. Славогородська*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Ковальчук*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33
Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 10,13. Ум. друк. арк. 11,63. Зам. № 1223/821
Підписано до друку 24.11.2023. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.